

EDEBİYATIN KAYNAĞI OLARAK SEYAHATNAMELER

*Baki ASİLTÜRK**

ÖZET

Bu makalede Türk edebiyatındaki seyahat kitapları inceleniyor. Makale, esas olarak 15. yüzyıldan günümüze kadar yazılan seyahat kitaplarına odaklanmıştır. Türk aydın ve yazarları yaklaşık 500 yıllık süreçte Avrupa, Asya, Amerika, Anadolu vb. gibi çok farklı coğrafyalara seyahatler gerçekleştirmiştir. Makalede yalnızca seyahat kitapları hakkında bibliyografik bilgi verilmekle yetinilmemiş, bazı önemli gezilerin izlenimleri de makale yazarı tarafından yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asiltürk, seyahat (gezi), seyahat kitabı, gözlem, makale, bibliyografya, edebiyat

TRAVEL BOOKS IN TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

Baki Asiltürk, analyses the subject of travel books in Turkish literature in this article. This article mainly based on travel books written from fifteenth century till 2000s. Turkish intellectual traveled to Europa, Asia, America, Africa, Anatolia etc. within nearly 500 years time span. Herewith their observations are discussed by the author. In this article, Asiltürk gives bibliographical data about travel books along with their contents.

Key Words: Asiltürk, travel, travel book, observation, article, bibliography, literature

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bakiasilturk@marmara.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Giriş

Edebiyat sadece edebi eserlerin varlığıyla biçimlenen, öteki kültür alanlarından kopuk olarak yaşayan ve kendi başına var olan bir saha değildir. Tarih, sosyoloji, psikoloji, felsefe, dilbilgisi, dilbilimi vs. edebiyatı besleyen alanlar arasındadır. Hatta geçen yüzyılda yedinci sanat olarak nitelendirilen sinema özellikle anlatım tekniğiyle romanı beslemiş, romancılar sinemanın anlatım tekniklerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir.

Seyahatnameler bizim edebiyatımızda genellikle ayrı bir tür olarak kabul görmemiş, anı (hatırat) veya günlük tür içinde sayılmıştır. Oysa seyahatnameler kendilerine ait özellikleri olan, pek çok yönden anı veya günlükten ayrı tutulması gereken bir yazı türüdür.¹ Her şeyden önce seyahatnamelerde merkeze alınanlar, anı veya günlüklerdekinden farklıdır. Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası “baştan geçenler” değil, “coğrafya”dır. Buna bağlı olarak, o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturur. Az çok sapmalarla Evliya Çelebi’den en yeni seyahatnameye kadar bu özellikleri görebiliyoruz. Seyahatnameleri, içerikleri bakımından, çok güvenilir olmamakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyoloji bilimlerini destekleyen belgeler olarak değerlendirmek de mümkündür. Seyahatnameler bu kültür alanlarına ilişkin yardımcı kaynak olmalarının yanı sıra, edebiyata da katkı sağlayan, edebiyat tarihine yardımcı olan kaynaklardır.

En genel ve yerleşik tanımıyla “seyahatname”, dar veya geniş bir coğrafyada seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı eserdir. Son zamanlarda seyahat ve seyahat eseri karşılığı olarak “gezi, gezi yazısı” kavramları kullanılmaktadır. Gezi eserleri (seyahatnameler) içerikleri bakımından kendi zamanlarına olduğu kadar sonraki zamanlara, sonraki çağlara da seslenebilme özelliğine sahiptir. Gezinlerin (seyyah) bıraktıkları

¹ Bu yazıda, alıntı yapılan seyahatnamelerin künyeleri dipnotlarda verilmiştir. Bunların dışında kalanların bibliyografik ayrıntıları için şu çalışmaya bakılabilir: Bâki Asiltürk, “Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 2, 2000, s. 209-240

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

eserler sayesinde yabancıları olduğumuz coğrafyalara ilişkin bilgiler edinebildiğimiz gibi, içinde yaşasak bile özelliklerinin farkında olmadığımız yurt köşelerini tanıma şansı buluruz. Gezi eserlerinde ülkelerin ve toplumların ilgi çekici özelliklerini, yaşama biçimlerini, geleneklerini, kültürlerini ilgi çekici yönleriyle bulmak mümkündür. Buradaki ilginçliğin nedeni, gezi yazarlarının daha çok, kendi ülkelerinde bulunmayan yönlere odaklanmalarıdır.

Seyahat yazılarının en ilginç yanlarından biri de bu tip yazıların öteki edebiyat türlerine katkı sağlamasıdır. Seyahat bir kavram olarak da aksiyon olarak da çeşitli eserlerde kendine yer bulmuştur. Temelde bir yer değiştirme söz konusu olduğu için, buradaki "hareket" masalların, hikâye ve romanların kurgusunda rol oynar. Başta Priskos, Zamarkhos, Marco Polo, Busbeck, Lady Montagu, Vambery, Grelot, Nerval, Lamartine, Chateaubriand, Thevenot, Torunefort, Goran, G. Thomas, Richter, Sarre vd. olmak üzere önemli seyyahların eserlerine sahip olan Batı edebiyatında gezi etkinliği başka eserlere de konu olmuştur. Homeros'un *İliada* ve *Odyseia* destanlarından başlamak üzere Voltaire'in *Candide*, Cervantes'in *Don Quijote*, Jean-Jacques Rousseau'nun *Yalnızgezerin Hayalleri*, Goethe'nin *Wilhelm Meister'in Yolculuk Yılları*, Hermann Melville'in *Moby Dick*, Daniel de Foe'nun *Robinson Crusoe*, Lewis Carrol'un *Alice Harikalar Diyarında*, Swift'in *Gulliver'in Seyahatleri*, Stevenson'un *Define Adası*, Jules Verne'in *Onbeş Yaşında Bir Kaptan*, *Seksen Günde Devr-i Âlem*, Arzın Merkezine Yolculuk, *Ay'a Seyahat*, *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah*, Hermann Hesse'in *Siddharta*, James Joyce'un *Ulysses*, Coelho'nun *Simyacı* adlı eserlerinde bu durum açıkça görülür. Türk edebiyatından seyahatin aksiyon özelliğinin kullanıldığı birkaç örnek olmak üzere Ahmet Midhat Efendi'nin *Hasan Mellah*, *Paris'te Bir Türk*, *Rikalda*, *Acâib-i Âlem*, Yakup Kadri'nin *Bir Sürgün*, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılıkusu*, Halide Edip Adıvar'ın *Handan*, Refik Halit Karay'ın *Sürgün* ve *Gurbet Hikâyeleri*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İki Hödüğün Seyahati*, Ercüment Ekrem Talu'nun *Meşhedi ile Devr-i Âlem* adlı eserlerini hatırlayabiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

1. Türk Edebiyatında Seyahat Eserleri

1.1. Eski Türk Edebiyatında Seyahat Eserleri

Türk edebiyatında seyahatname türüne örnek olabilecek ilk eser Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Acâibü'l-Letâif*'idir. Bu eser aynı zamanda bir sefaretname olarak da tanınır ve *Hitay Sefaretnamesi* adıyla anılır. 1422'de tamamlanan eserde Hoca Gıyaseddin, Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un Çin imparatoruna gönderdiği elçilik heyetinin Herat'tan başlayan ve üç yıl devam eden yolculuğunu anlatır. Farsça kaleme alınan bu eser daha sonra Türkçeye çevrilmiştir.² Tüccar olan Ali Ekber Hitâ'nin *Hitâînâme*'si de benzer bir özellik gösterir. 1500-1510 dolaylarında Çin'i ziyaret eden Osmanlı seyyahının 1515-1516'da meydana getirdiği ve önce Yavuz Sultan Selim'e, onun ölümünden sonra Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu bu eserin dili de Farsça olup eser sonradan Türkçeye aktarılmıştır.³ *Hitâînâme*'nin Türkçeye çevirisi *Kanunnâme-i Çin ü Hitâ* adıyla yapılmış, bu tercüme 1853'te Mühendishane matbaasında taşbaskısı olarak basılmıştır. Ali Ekber eserinde, XVI. yüzyılın hemen başlarında Çin'de iktidarda bulunan Ming hanedanından, Çinlilerle Moğollar arasındaki çarpışmalardan, Çin hanedanının İslamiyet'e duyduğu ilgiden geniş olarak söz eder.

² Küçükçelebizade İsmail Asım tarafından Türkçeleştirilen *Acâibü'l-Letâif*'i Ali Emiri, 1913'te yayımlamıştır. Seyahatnameyi Farsça nüshalarıyla karşılaştırarak inceleyen Paul Kahle, bu gezi kitabının orijinal ve çok değerli bir kaynak olduğu düşüncesindedir. Seyahatname üzerinde bir çalışma yapmış olan Zeki Velidi Togan ise Kahle ile aynı fikirde değildir: "*Hitâînâme*'nin orijinal bir eser olmak bakımından, kıymeti P. Kahle'nin zannettiği kadar olmadığı fikrindeyim; Ali Ekber, Gıyâseddin Nakkaş'ın seyahatnamesinden istifade ettiği gibi, Çin şehir hayatına ait tafsilatın çoğunu da, şüphe yok, eski eserlerden, mesela 851'de seyahat eden Süleyman Tacir'in seyahatnamesinden almıştır." (A. Zeki Velidi Togan, "Ali Ekber", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, MEB Basımevi, İstanbul, 1950, s. 318-319)

³ Bu iki seyahatnamenin Farsça yazılmasının sebeplerini O. Ş. Gökyay, şöyle açıklar: "Bu yüzyıllarda İran edebiyatı ve dili Türk toplumunda büyük bir yer tuttuğu için hükümdarlar ve şehzadeler bile Türkçe kadar Farsça da biliyorlardı. Bu ilk iki seyahatnamenin Farsça olması bundan dolayı yadırganamaz. Nitekim her ikisi de çok geçmeden Türkçeye çevrilmiştir." Orhan Şaik Gökyay, "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili-Gezi Özel Sayısı*, sayı: 258, 1 Mart 1973, s. 459

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

1465'ten sonra Gelibolu'da doğduğu varsayılan ve 1554'te Kahire'de ölen Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriye'si* (1521/1526) tam bir seyahatname olmamakla birlikte seyahat kitabında aranan özelliklerin çoğunu taşımaktadır. Yanında yetiştiği, Akdeniz'de korsanlık yapan amcası Kemal Reis sayesinde bütün Akdeniz'i yakından tanıyan, bu coğrafyayı neredeyse avucunun içi gibi bilen Pirî Reis *Kitab-ı Bahriye'sinde* Akdeniz'i coğrafi açıdan bütün olarak çeşitli yönleriyle tanıtmaktadır. Reis'in 1521'de tamamladığı ve 1525'te yeniden düzenleyerek Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu *Kitab-ı Bahriye'de* harita, pusula, dünyanın yuvarlak oluşu, Columbus'un Amerika'yı keşfi gibi konularda bilgiler verilir. Eserin, seyahatname karakteri taşıyan bölümlerinde ise Akdeniz bütün adalarıyla, kıyılarıyla, limanlarıyla, iskeleleriyle, tabiat ve iklim şartlarıyla, rüzgârlarıyla enine boyuna tanıtılır. *Kitab-ı Bahriye'nin* bir seyahat kitabından ayrıldığı temel nokta, ele alınan coğrafyanın insanlarından fazla söz edilmemiş olmasıdır. Bu yönüyle bir coğrafya eseri olarak değerlendirilmektedir.

Seydi Ali Reis'in *Mir'atü'l-Memâlik'i* klasik dönemde seyahatname türünün çok önemli bir örneğidir. 1557'de yazılan eserin ilk basımı 1895'te yapılmıştır. 1552'de Pirî Reis, Portekizlilerle yaptığı savaşta donanmanın önemli bir kısmını Basra'da bırakmak zorunda kalmış ve bu başarısızlığının bedelini, dönüşte, hayatıyla ödemişti. Seydi Ali Reis, 1553'te Kanuni tarafından Mısır kaptanlığına tayin edilmesinin hemen ardından bu donanmayı Mısır'a getirmek üzere dört yıl sürecek maceralı bir yolculuğa çıkmış ve *Mir'atü'l-Memâlik'te* bu yolculuğunu ayrıntılı olarak anlatmıştır. Seydi Ali Reis, "Hindistan'dan Bağdat'a dönüşünde yol arkadaşlarının, görülen şehirleri, seyrolunan acayip ve garâibi, ziyaret olunan türbeleri ve çekilen meşakkati anlatan bir kitap yazmasını istemeleri üzerine kaleme almaya başladığı bu eseri"⁴ XVI. yüzyıl ortalarında tamamlamıştır. Gemileri getirirken Portekizlilerin saldırısına uğrayan, büyük fırtınalar atlatan, gemilerin bir kısmını bu saldırı ve fırtınalarda kaybeden Seydi Ali Reis donanmadan geriye kalan altı kadar gemiyi Gucerat sahillerine kadar getirir ve gemileri bedel karşılığında Batı Hindistan'daki Gucerat emirliğine bırakır. Yolculuğun sonrasını karadan devam ettiren Reis; Sind,

⁴ Şerafettin Turan, "Seydi Ali Reis", *İslam Ansiklopedisi*, c. X, MEB Basımevi, İstanbul, 1967, s. 531

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Pencap, Afganistan, Mâverâünnehir, Horasan, Azerbaycan, İran güzergâhıyla 1557'de Edirne'ye döner. Reis bu kara yolculuğunda başından geçenleri hikâye ederken tanık olduğu savaşları, tanıştığı hükümdarları, karşılaştığı zorlukları, atlattığı fırtınaları, geçtiği yerlerin tabiat şartlarını ve iklim özelliklerini ayrıntılı olarak anlatır. Yine Seydi Ali Reis'in, gemicilere Hint denizlerini tanıttığı ve kısaca *Muhit* olarak anılan *Kitâbü'l-muhit fi ilmü'l-eflâk ve'l-ebhûr* adlı denizcilik ve coğrafya eserinde de deniz seyahatlerinin izlenimleri vardır. Reis'in 1554'te kaleme aldığı *Muhit*, aynı zamanda Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ*'sının ana kaynaklarından biri kabul edilir.

Babür Şah'ın (1483-1530) *Vekayi* adıyla da anılan ve Çağatay Türkçesi'yle yazılmış olan *Babürnâme*'si Türk edebiyatının önemli eserleri arasındadır. *Babürnâme* sadece yazıldığı lehçenin değil, bütünüyle klasik Türk edebiyatı tarihinin sade nesirle yazılan en önemli örneklerindendir.⁵ Bu eser aslında bolca otobiyografik bilgi veren bir hatırat olmakla birlikte, Babür Şah'ın seyahat izlenimlerini de aktardığı için aynı zamanda bir seyahat kitabı sayılır. Bu kitabın büyük kısmında Babür sanki bir *sultan* değil sade bir *seyyah* gibi görünür. Kitabında Afganistan'ın, Orta Asya memleketlerinin ve Hindistan'ın XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarındaki sosyal ve ekonomik durumu hakkında doğrudan gözlemlere dayanan bilgiler aktaran Babür Şah, gezip gördüğü yerlerin coğrafi özellikleri, oralarda rastlanan bitki ve hayvan cinsleri, insanların alışkanlıkları ve gelenekleri, milletlerin manevi yapıları üzerinde de ayrıntılı olarak durur. Görüp gezdiği her ülkenin şehirleri, mimarî yapıları, sanat eserleri, anıtları bu eserde renkli ve canlı tasvirlerle aktarılmıştır. Bilhassa Hindistan'ın anlatıldığı kısımlar diğer kısımlara oranla çok daha geniş ve ayrıntılıdır. Babür'ün hatıratında aktardığı bilgiler başka kaynaklardan derlenmiş kitabî bilgiler değildir; aksine sultan hem şehirlerde hem de dağlık, ormanlık yerlerde, yayla ve köylerde, tabiat içinde kendi gezi, gözlem ve incelemelerinin ürünü olarak tespit ettiklerini yazmıştır. Bu bakımdan *Babürnâme* coğrafya, tarih, etnoğrafya, botanik, zooloji, folklor, medeniyet, sosyoloji gibi alanlarda başka kaynaklarda

⁵ Eser üzerinde bir doktora çalışması da yapılmıştır: Mesut Şen, *Baburname I*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, 318 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

bulunması hemen hemen imkânsız orijinal bilgiler hazinesi gibidir. Babür'ün, Kâbil yaylalarını anlatırken söylediklerinin küçük bir bölümüne göz atmak bile onun çevreye ne kadar meraklı ve inceleyici bir dikkatle ve aynı zamanda sade bir seyyah gözüyle baktığını anlamaya yeter: "Bârân, Çâştûbe ve Gülbahar eteği etraflarına, gezmeğe gittik. Baharları Bârân yaylası, Çâştûbe gölü ve Gülbahar eteği fevkalâde güzel olur. Çeşit çeşit laleler açar. Bir defa lale çeşidini saymalarını emrettim; otuz dört çeşit lale çıktı. (...) Hakikaten de baharları gezmek, kuş salmak ve kuş avlamak için Kâbil ve Gazne vilayetinin tarif ve tavsifinde kısaca söylendiği ve yazıldığı gibi, bu yerler kadar iyi yer az bulunur."⁶

Ahmet İbn-i İbrahim Tokadî ismiyle anılan bir tüccarın hem ticaret hem de seyahat amacıyla yaptığı Hindistan gezisini anlattığı manzum seyahatnamesi *Acâibnâme-i Hindistan*, XVI. yüzyıl sonlarının Hindistan coğrafyasını tanıtmaya bakımından önemlidir. Kâbil üzerinden Hindistan'a giden Tokadî, burada mal değişimi yoluyla epeyce servet sahibi olur. Basra, Yemen, Hicaz güzergâhıyla memlekete dönen seyyah, Sultan III. Murat devrinde yazdığı 248 sayfalık eserinde bu seyahatte yaşadıklarını hikâyeye eder.⁷ Trabzonlu Âşık Mehmet Çelebi'nin *Menâzıru'l-Avâlim* isimli büyük seyahatnamesi de XVI. yüzyıl sonlarında (1597) meydana getirilmiş bir eserdir. Âşık, uzun yıllar sürdürdüğü uğraşlardan, yaptığı araştırmalardan, gezilerden sonra kitabını 1596'da Şam'da tamamlamıştır. Eserinin kimi bölümlerini başka kaynaklardan faydalanarak oluşturmuştur. Aslında bir coğrafya kitabı sayılabilecek olan ve "çeşitli âlemlerin manzaralarını" tasvir eden eserde en canlı kısımları, şairin bizzat gördüğü yerleri anlattığı parçalar meydana getirir. Eserde Kafkasya hakkında da hayli bilgi mevcuttur.

Türk edebiyatında seyahatname türünün abidevî örneği hiç şüphesiz *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'dir.⁸ Osmanlı'nın yetiştir-

⁶ *Baburnâme-Babur'un Hatıratı-II*, (Haz.: Reşit Rahmetî Arat) MEB Yay., İstanbul, 1986, s. 318

⁷ Eserle ilgili bilgi, Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nden derlenmiştir. Bkz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, "Ahmed İbni İbrahim Tokadî", *Osmanlı Müellifleri*, s. 7, Meral Yay., c. III, İstanbul, 1975

⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve Evliya Çelebi üzerinde pek çok yayın faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bunların büyük bir kısmı seçme, antoloji ve parça parça

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

diği en büyük seyyah olan Evliya Çelebi, devrinde, dönemin önemli eserleri arasında kabul edilmeyen fakat sonradan büyük bir önem kazanan ve edebiyat tarihimizin ölmeleri arasındaki yerini alan on ciltlik bu dev eserinde, XVII. yüzyıldaki geniş Osmanlı coğrafyasının tarihini, insanların gelenek, görenek, folklor, sanat ve zanaatını bütün yönleriyle aktarmaktadır. *Seyahatname*'nin birinci cildinde Evliya Çelebi, İstanbul'un tarihini, çeşitli dönemlerdeki siyasî durumunu, yetiştirdiği büyük devlet adamlarını, bilginleri ve sanatçıları, esnaf gruplarını, tarihî ve mimarî yapılarını anlatır. İkinci ciltte Mudanya, Bursa, Trabzon, Gürcistan ve havalisi hakkında geniş bilgi verir. Üçüncü ciltte Üsküdar-Şam güzergâhında bulunan şehirlerle kasaba ve köyleri ele alan seyyah bu cildin sonlarında ise Trakya ve Balkanlar'daki küçük gezilerini anlatır. Dördüncü ciltte, İstanbul'dan yola çıkan seyyahın Van'a kadar olan gezisini anlattığı ve bu yolculuk esnasında yaşadığı olaylarla uğradığı yerler hakkında bilgi verdiği görülür. Çelebi, beşinci ciltte Tokat, Lehistan, Sarıkamış, Çanakkale, Belgrad, Venedik, Üsküp taraflarında yaptığı gezileri kaynaklardan aldığı bil-

değerlendirme, araştırma mahiyetindedir. Son olarak, 1990'larda ve 2000'erde Yapı Kredi Yayınları'nda bir araştırmacı grubu tarafından *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin yeni ve tam bir basımı hazırlanmıştır. Evliya Çelebi'nin bu büyük eseri üzerinde yapılmış başka bazı çalışmaları ve yayımları burada anmak yararlı olacaktır: 1) M. Çağatay Uluçay, *Evliya Çelebi*, Özyürek Yay., İstanbul, 1957; 2) *Evliya Çelebi*, Samim-Sadık Yay., İstanbul, 1963; 3) *Evliya Çelebi*, Turizm ve Tanıtma Bak. Yay., Ankara, ?; 4) *Evliya Çelebi: Hayatı-Sanatı-Eserleri*, (Haz.: Cafer Erkılıç) Varlık Yay., İstanbul, 1954; 5) *Evliya Çelebi Anlatıyor*, Serhat Yay., İstanbul, 1983; 6) *Evliya Çelebi: Hikâyeler I-II*, Örgün Yay., İstanbul, 1983; 7) Dr. Meşküre Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Birinci Cildin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul, 1960; 8) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz.: Zuhuri Danışman) Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1969; 9) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I-II*, (Haz.: Mümin Çevik) Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1975; 10) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Folklorik Dizin Denemesi*, (Haz.: Nail Tan) Ankara, 1974; 11) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (I. cilt), (Haz.: R. E. Koçu) Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, ?; 12) Mehmet Güneş, *Evliya Çelebi ve Haşim Efendi'nin Çerkezistan Notları*, İstanbul, 1969; 13) *Evliya Çelebi'den Seçmeler I*, (Haz.: Nihal Atsız) İstanbul, 1971; 14) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden En Güzel Seçmeler*, (Haz.: Mehmet Aksoy-Server İskit) İskit Yay., İstanbul, 1962; 15) *Evliya Çelebi- Seyahatname (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin)*, KTB Yay., Ankara, 1982; 16) Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkdam Mat., İstanbul, 1896; 17) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Haz.: Orhan Şaik Gökyay), YKY, İstanbul, 1996

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

gilerle destekleyerek aktarır. Altıncı ciltte Macaristan ve Almanya'dan uzun uzun bahseden Evliya Çelebi, yedinci ve sekizinci ciltlerde Avusturya, Kırım, Kafkasya dolaylarından söz eder. Dokuzuncu ciltte İstanbul ile Mekke-Medine arasındaki yolculuğu sırasında uğradığı şehirler, kasaba ve köyler hakkında bilgi verir, başından geçen olayları anlatır. *Seyahatname*'nin onuncu ve sonuncu cildini ise tamamen Mısır ve civarıyla ilgili izlenimlerine ayırmıştır. Nihal Atsız, Çelebi'nin eserini değerlendirirken farklı özelliklerine birlikte bakar: "Büyük seyahatname esas bakımından coğrafya bilgisi vermekle beraber tarih, etnoğrafya, folklor, binalar, yollar, kültür ve dil bakımından da çok mühimdir. Evliya Çelebi zamanında mevcut olup da bugün bulunmayan köyler, kasabalar, camiler, mezarlar hakkındaki satırları, birinci derecede kaynak değerini taşır. Orijinal gözükme gayretiyle bazı zorlama ve uydurmaları olduğu muhakkaktır. Bazen de, eskiden yazılmış kitapları okuyarak seyahatnamesine aldığı bilgileri kendi görgüsü mahsulü diye göstermesi bu kabildendir."⁹

Evliya Çelebi, elli yıla yakın bir süre devam ettirdiği gezilerinin izlenimlerini ortaya koyarken yer yer abartmalara düşmüş, yüzyılın realitesine aykırı bilgiler vermiş; hayal ile gerçeği, kurmaca ile hayatı birbirine karıştırmıştır. Fakat gerçeğin hayal ile belirli bir ölçüde harmanlanması seyahatnamelerde bazen rastlanabilen özellikler arasındadır. Hiçbir seyahatname bir coğrafya kitabı gibi kesin bilgilerle meydana getirilmiş değildir. Çok güçlü bir hayal gücüne sahip olduğu anlaşılan Evliya Çelebi'nin dev eserini bu yönünü göz önünde bulundurarak kabul etmek belki daha doğru olacaktır. Ayrıca, mübalağanın Divan edebiyatında hem şiirde hem de düzyazıda sıkça başvurulan bir söz sanatı olduğu da hatırlanırsa belki bu özelliğiyle *Seyahatname*'yi üslup bakımından başarılı bulmak bile gerekecektir.

Bütün bunlar bir tarafa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* XVII. yüzyıl için çok zengin ve tükenmez bir tarih, etnografya, coğrafya, folklor kaynağıdır. Evliya Çelebi, eserinde, gezip gördüğü Avrupa, Asya ve Afrika topraklarının, neredeyse bütün bir XVII. yüzyıl

⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler I*, Nihal Atsız, MEB Yay., İstanbul, 1971, s. VIII-IX

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Osmanlı coğrafyasının¹⁰ en ilgi çekici yönlerini aktarır. *Seyahatname*'de mübalağa ile karışık tatlı bir anlatım, geniş ve ayrıntılı tasvirler, enteresan ve kimi zaman inanılması güç olaylar dikkat çeker. Seyyah, gördüğü memleketlerin ve temasta bulunduğu milletlerin hemen bütün özelliklerini anlatırken gerçekten de eşsiz ve sınırsız bir gözlem, izlenim ve merakın örneklerini verir. Şehir ve kasabaların camileri, kaleleri, hanları, hamamları, kervansarayları, medreseleri, yolları, köprüleri vs. onun eserinde bütün yönleriyle ele alınmıştır. Yakından tanıdığı devlet adamları, yakından temas ettiği devlet işleri hakkında da küçümsenmeyecek oranda bilgi aktarmıştır: "Evliya'nın eseri bir seyahatname olmakla beraber, çok çeşitli bilgileri ihtiva etmektedir. Onda tarih, coğrafya, hal tercümeleri, kitabeler, dil, folklor, iktisadî hayat ve daha pek çeşitli malumat vardır. (...) Evliya, şâyân-ı hayret bir müdekkiktir. O, gezdiği bu geniş ülkede gördüğü her şeyi sormuş, öğrenmiş, tetkik etmiş ve kitabına geçirmiştir. Uğradığı bir kasabada bulunan bütün sarayları, köşkleri, hanları, hamamları, sebilleri, çeşmeleri, eski eserleri, âbideleri birer birer sayılarıyla birlikte eserine geçirir. Sâde bu kadar değil... Bütün bu binaların büyüklüğünü, tezyinâtını; bu binaların kimler tarafından yaptırıldığını, mimarlarını, kaç mal olduğunu, her birisinin kapısı üzerinde, içinde olan kitabeleri, tarihleri bir bir kaydeder. / Sade bu kadar değil... Uğradığı kasabanın ahali hakkında enteresan malumat toplar. Dinlerini, âyinlerini, lisanlarını (bazı telâffuz nümuneleri vererek), giyinişlerini, yiyip içtiklerini, âdet ve ananelerini tetkik eder. Öyle ki bunları okurken o devirde o kasabada yaşadığınızı zannedersiniz."¹¹

Seyahatname'nin, Avrupa'nın tanınması açısından da büyük önemi vardır. Her şeyden önce, bazı küçük resmî yazışma ev-

¹⁰ "Evliya Çelebi; Anadolu, Rumeli, Kafkasya, İran, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna, Hersek, Dalmaçya, Macaristan, Avusturya, Almanya, Hollanda, Polonya, Transilvanya, Moldavya, Güney Rusya, Suriye, Mısır, Hicaz, Habeşistan ve Sudan'ı gezmiş, gezdiği yerlerdeki halkın dil, edebiyat, eğlence, giyim-kuşam, sanat, mimarî, hekimlik, baytarlık, müzik, oyun, gelenek ve görenek, inanış ve yemekleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir." Nail Tan, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Folklorik Dizin Denemesi*, Ankara, 1974, s. 3

¹¹ Zuhuri Danışman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1969, s. 10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

rakının verdiği bilgiler dışında *Seyahatname*, Avrupa'nın birinci elden tanınmasında Türk edebiyatının bilinen yazılı ilk kaynağıdır. Özellikle Almanya ve Avusturya'nın XVII. yüzyıldaki durumu çeşitli yönleriyle gözler önüne serilmiş, bu ülkelerdeki medeniyet eserleriyle ilgili, gözleme dayanan geniş bilgi verilmiştir.¹²

Evliya Çelebi'nin bu büyük eseri, Türk edebiyatında bu tür eserlere "isim babalığı" yapması bakımından da önemlidir. Bugün, seyahatname denince hemen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin hatırlanması böyle bir anlam taşır. Eser, kendinden yüzyıllar sonra yazılan benzeri eserlere bir başka yönden de öncülük etmiştir. Devrinin şöhretli insanlarıyla, devlet adamlarıyla, az çok tanınmış ilgi çekici kişilikleriyle konuşması ve onlardan aldığı bilgileri aktarması esere bir röportaj özelliği de kazandırır. Divan nesrinin XVII. yüzyıldaki en önemli örneklerinden olan *Seyahatname*'nin edebî bakımdan incelenmeye değer olduğu da şüphesizdir. "Bugünkü edebiyatçılarımızın ve eleştirmecilerimizin, on yedinci asır seyahat edebiyatımızın güzel bir eseri diye kabul ettikleri *Seyahatname*, bilhassa tahkiye bakımından beğenilmektedir. / Şark ruhunun hâkim olduğu beyan tarzına dayanan üslûbunda fantastik birtakım masallar, kıssahân tavrıyla biraz meddahlık vasfı hoş görülmektedir."¹³

Divan şiirinin XVII. yüzyıldaki temsilcilerinden olan şair Mâlî'nin *Divan*'ı içindeki bir mesnevide Osmanlı coğrafyası içeri-

¹² Tanpınar'ın şu değerlendirmesini hatırlamakta yarar var: "Elimizde bir Türk muharriri tarafından Avrupa için yazılmış müşahedeye dayanan ilk mühim vesika, Kara Mehmed Paşa'nın sefaret heyetiyle Viyana'ya gitmiş olan Evliya Çelebi'den gelir. Müşahedelerinde hiç de safdil olmayan Evliya Çelebi, Viyana'da bizimkinden çok başka bir âlem görmüştü. Muntazam ve itaatli bir ordu, bizimkinden çok daha iyi tanzim edilmiş bir tahkimat sistemi, mâmur ve verimli bir toprak, müreffeh, mesut, neşeli bir halk kütlesi, zengin bir mimarî ve inzibatlı bir şehirle karşılaşmıştı. Bir kelime ile bu, Rönesans'ın doğurduğu Avrupa idi. Bütün bunları kendisine has mübalağa ve fantazi ile teker teker anlatan Evliya Çelebi'nin saatler ve kütüphaneler hakkında yaptığı küçük bir iki dikkatten vazgeçilirse bu sayfalarda herhangi bir mukayeseye dahi girişmediği görülür." Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1985, 6. b., s. 43.

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden En Güzel Seçmeler*, (Derleyenler: Mehmet Aksoy-Server İskit) İskit Yayınevi, İstanbul, 1962, s. 8.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

sindeki bir gezisini anlattığı görülür. Şair, bu seyahatinde görmüş olduğu Bağdat, Diyarbakır, Muğla, İzmir, Bursa, İstanbul gibi şehirlerle Sakız Adası hakkındaki izlenimlerini aktarır. Şairin bu seyahat-mesnevisinden, adı geçen şehirlerin o dönemdeki durumu hakkında hayli bilgi edinmek mümkündür.

XVII. yüzyılın sonlarında kaleme alınan ve daha sonraları yeniden istinsah ettirilen “Makale-i Zindancı Mahmud Kapudan Berâ-yı Feth ü Zafer-Keşti-i Maltiz-i Laîn-i Dûzah-Mekin” başlıklı metni de bazı yönleriyle seyahatnameler arasında anabiliriz. Üzerinde çeşitli yayın faaliyetleri de gerçekleştirilen ve son olarak 1996’da *Mahmut Kaptan’ın Anıları* adıyla yayımlanan eserin bilhassa deniz yolculukları kısmı seyahat izlenimleri biçiminde ele alınabilir. Yusuf Efendi tarafından yazılan eserde 1674 yılının Mart ayında İskenderiye ile İstanbul arasında yapılan maceralı deniz yolculuğunun anlatıldığı kısımlar, eserin, seyahat türü paralelinde değerlendirilmesini mümkün kılar.¹⁴

İstanbul’dan Mekke’ye gidenlerden bir kısmının hac yolculuklarını anlattıkları eserler kaleme aldıklarını görmekteyiz. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu tip eserlerin sayısı hayli artmıştır. Bunlar arasında Mehmet Edib’in *Menâsiku’l-Hacc* isimli kitabı ayrıntılı bilgiler vermesi bakımından diğerlerine örnek oluşturmaktadır. Bir başka örnek olmak üzere Nâbî’nin 1712’de tamamladığı ve 1849’da basılan *Tuhfetü’l-Haremeyn* adlı, manzum-mensur karışık, nesir ağırlıklı eserini sayabiliriz. Şair, bu kitabında İstanbul’dan yola çıktıktan sonra Urfa’ya kadar uğradıkları menzilleri, Halep, Şam ve Kudüs üzerinden yaptığı hac yolculuğunun hatıralarını anlatmış, hac tasvirlerine de yer vermiştir.

Fransa’yı ilk kez geniş biçimde tanıtan, *Süleyman Ağa Seyahatnamesi*¹⁵ ilginç bir eserdir. Gerçi bu seyahatnamenin Osmanlı kamuoyunda o dönemde yankı yarattığı konusunda elimizde bilgi yoktur ama en azından Süleyman Ağa, Fransa’yı yakından tanıyan

¹⁴ Bu eserin en son yayımı Kitabevi tarafından yapılmıştır: Yusuf Efendi, *Mahmut Kaptan’ın Anıları*, (Haz.: Cemil Çiftçi) Kitabevi, İstanbul, 1996, 93 s.

¹⁵ Gerçi seyahatnamede yer ve yıl kaydı yoktur fakat eser üzerinde bir çalışma gerçekleştiren Gündüz Akıncı’nın yaptığı tespitler, bu seyahatnamenin 1690’lı yıllarda, 1694 sonrasında yazılmış olduğunu düşündürmektedir. (Prof. Dr. Gündüz Akıncı, “Süleyman Ağa Seyahatnamesi”, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri* (iç.), Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1973)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ve izlenimlerini kaleme alıp ölümsüzleştiren biri olarak öncüler arasında sayılmalıdır. Osmanlıların 1683'te gerçekleştirdikleri fakat bir sonuç elde edemedikleri Viyana Kuşatması'nda esir düşmüş, Fransa'ya götürülmüş ve yıllarca burada kalarak Fransa'nın hemen her tarafını gezme fırsatı bulmuştur. Eserinde öncelikle Fransa'nın coğrafi komşularıyla sınırlarını belirten Süleyman Ağa, ülkede sekiz bin şehir ve sayısız köy bulunduğunu belirtir. "Bizim diyarımız gibi birbirinden baîd berr ü yabanı yoktur ve ol mamur vilayettir ki bir köyden etrafına nazar etsen on iki köy dahi görürsün. Bundan malum ola ki mertebe mamur vilayettir."¹⁶ Süleyman Ağa, seyahatnamesinde Fransa'nın merkezi Paris hakkındaki izlenimlerini aktarırken "Paris şehri Mısır'ın iki misli kadar büyüktür ve ol şehrin evleri altı-yedi tabakadır ve ol şehirden France padişahına tahsil olunan hazine dört Mısır hazinesi kadar..." (s. 10) sözleriyle şehrin büyüklüğüne ve zenginliğine dikkat çeker. Paris'teki büyük eserlerden Versailles Sarayı'na ilişkin gözlemlerini de hayranlık belirten ifadelerle aktarır. Ağa, Versailles Bahçesi'nin genişliğine dikkat çekerken bahçenin etrafını bir insanın ancak iki günde dolaşabileceğini ifade eder. "Bu bahçeye av bahçesi derler, içinde türlü türlü tuyûrlar mevcuttur. Şöyle ki padişah gitmek murad eylediği zaman taşraya çıkmazdan evvel ol bahçe içine türlü türlü tuyûr salıverirler." (s. 11) sözleriyle bahçenin bilhassa av sahası olarak gördüğü fonksiyona dikkat çeker. Versailles, Süleyman Ağa'nın Paris'te bulunduğu sıralarda bütün ihtişamı ve canlılığıyla *yaşarken*, burası XIX. yüzyılda artık *canlı* değildir, bir müze durumundadır, bahçe ise sadece bir gezinti yeridir. Bu nedenle, daha sonraki seyyahlarla onun tespitleri arasında bazı farklılıklar vardır. *Süleyman Ağa Seyahatnamesi* Fransa'ya ilişkin izlenimlerin tazeliği bakımından ilginç bir eserdir.

Osmanlı coğrafya bilginlerinin öncülerinden olan Kâtip Çelebi'nin, 1648'de yazmaya başladığı ve 1732'de basılan *Cihannümâ'sı* devrine göre hayli ileri bir coğrafya eseridir. Doğrudan doğruya seyahat izlenimlerini taşımamakla birlikte *Cihannümâ*, yazarının seyahat eserlerinden faydalanması nedeniyle coğrafya ile yan yana yürüyen seyahat alanında da önemli bir kaynak sayı-

¹⁶ "Süleyman Ağa Seyahatnamesi", Akıncı, a. g. e., s. 10 (Gerek bu seyahatnamenin gerekse bundan sonrakilerden yapılacak alıntıların sayfa numaraları, eserlerin dipnotlarda gösterilen baskılarına göredir.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

labilir Ayrıca Kâtip Çelebi'nin Osmanlı coğrafyasını çok iyi tanıdığı da bilinmektedir; dolaylı yoldan da olsa, bu coğrafyada zaman zaman yaptığı gezileri, eserinin besleyici kaynakları arasında saymak mümkündür. Çelebi'nin *Tuhfetü'l-kibâr fi-esfâri'l-bihâr* adlı eserinde de yer yer, gezilerinin izlerine rastlanabilmektedir.

Bu eserlerden sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar olan dönem, seyahat eserleri açısından kısır bir dönemdir. Yalnız, bu arada Keçecizade İzzet Molla'nın *Mihnet-i Keşan*¹⁷ isimli eserini mutlaka hatırlamak gerekir. Şair, bu mesnevîde 1823 yılında Keşan'a sürülüşünün hikâyesini anlatır. İlk baskısı, yazılışından otuz bir yıl sonra, 1854'te taşbasmaları olarak yapılan *Mihnet-i Keşan*'da şairin zorunlu sürgün seyahatinin gidiş yolunda uğradığı menziller, bu sırada rastladığı kişilerden duyduğu hikâyeler, yolculuk ettiği yaylı arabada daldığı hayaller anlatılır. Eserde Keşan'ın coğrafi tasviri de yapılır; bölge insanları, şairin bu insanlarla olan temasları, bölgenin civar köylerinde yaptığı kısa fakat zevkli gezintiler yer yer ironik ifadelerle dile getirilir. Canlı gözlemlerin ürünü olan tasvirler bu esere ayrı bir değer katmaktadır.

1.2. Sefaretnameler

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanan ve XVIII. yüzyılda iyice yaygınlaşan **sefaretnameler**, başka devletler ve ülkeler hakkında bilgi veren resmi kaynaklar arasında önemli bir yere sahiptir.¹⁸ Bilhassa Fransa, Prusya (Almanya), Avusturya, İtalya, İspanya, Rusya, İran, gibi ülkelere gönderilen

¹⁷ Eserin adının *Mihnet-i Keşan* mı yoksa *Mihnet-keşân* mı olduğu tartışılmamıştır. Ben, bir seyahatname olarak ele aldığım eserde, yer adının önemini vurgulamak için *Mihnet-i Keşan*'ı tercih ettim.

¹⁸ Osmanlı sefaretnameleri hakkında ayrıntılı bilgi edinilebilecek kitabında Unat şu değerlendirmeyi yapar: "Sefaretnameler, Osmanlı Devleti'yle, temasta bulunduğu hükümetler arasındaki siyasî ve kültürel münasebetlerin mahiyet ve şumulünü tetkike esas teşkil edebilecek en elverişli ve kıymetli, yazılı vesikalardandır. Bunlara dayanarak devirlerinde, Osmanlı ülkesinin mühim bir kısmının hayatiyle, alâkadar buldukları memleketlerin içtimaî ve iktisadî durumları, teşrifat usul ve kaideleri hakkında tasvirî malumat alınabilmektedir." Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Tamamlayıp yayımlayan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal) TTK Yay., Ankara, 1992, 3. b., s. 44.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

elçilerin yazdığı sefaretnameler bu ülkelerle ilgili etraflı bilgilerle doludur. Sefaretnamelerin bir kısmı resmi birer rapor mahiyetinde olup seyahatnamelere benzemezken bazıları neredeyse bir seyahatnameye eşdeğerdendir. İbrahim Paşa'nın, 1719 tarihli *Viyana Sefaretnamesi*, yolculuk sırasında yaşananların, menzillerin, görülen yerlerin anlatılması açısından önemlidir. Avusturya'da şahit olunan bazı ilginç olayların kısaca da olsa belirtilmesi bu esere ayrı bir önem katar. Ahmet Dürrî Efendi'nin 1721 tarihli *İran Sefaretnamesi* metni elde bulunan ilk İran sefaretnamesi olmasıyla dikkat çeker. Sefaretnamede, türün karakterine uygun olarak daha çok, iki ülke arasındaki siyasî münasebetlere değinilmiştir. Bunun yanında kitapta elçinin seyahat hatıralarının ayrıntılı olarak anlatıldığı, devrin İran'ını tanıtıcı bilgilere yer verildiği de görülür.

Nişli Mehmet Ağa'nın *Rusya Sefaretnamesi* (1730), Mehmet Efendi'nin *Lehistan Sefaretnamesi* (1730), Hattî Mustafa Efendi'nin *Nemçe Sefaretnamesi* (1748), Ahmet Resmî Efendi'nin *Viyana Sefaretnamesi* (1758) ve *Prusya Sefaretnamesi* (1764), Vasıf Efendi'nin *İspanya Sefaretnamesi* (1787-88), Ebubekir Ratib Efendi'nin *Nemçe Sefaretnamesi* (1791-'92) gibi kaynaklar, adı geçen ülkelerle ilgili bilgiler vermektedir. XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında iki devlet arasındaki siyasî ilişkiler paralelinde Fransa'ya gönderilen Osmanlı sefirlerinin birbiri ardınca sefaretnameler meydana getirdikleri görülür. Bunlar arasında Moralı Seyyid Ali Efendi'nin 1797, Amedî Mehmed Said Galib Efendi'nin 1802, Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi'nin 1808-'11, Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin 1806'da oluşturduğu *Fransa Sefaretnamesi* adlı eserler dönemin Fransa'sını, daha çok siyasî münasebetler çerçevesinde olmak üzere, değişik yönleriyle tanıtır.

Sefaretnameler hakkındaki bu kısa girişten sonra Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi*'nden biraz daha genişçe söz etmek gerektiğini düşünüyorum. Bunun nedeni bu eserin hem sefaretname olarak hem de seyahat izlenimlerini doyurucu şekilde aktaran bir eser olarak dikkat çekici bir genişlik ve derinliğe sahip bulunmasıdır. 1720-'21 tarihli sefaretnamede, elçi devrin Fransa'sını çeşitli yönleriyle ayrıntılı bir şekilde anlatır. Çelebi'nin elçilik raporu olarak sunduğu bu sefaretname Osmanlı tarihinin Batılılaşma hareketleri içerisinde de önemli bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

yere sahiptir.¹⁹ Avrupa'yı bizzat görüp incelemiş, hatta yüzeyden de olsa tanımış insanların henüz sayıca az olduğu bir dönemde Yirmisekiz Çelebi'nin bu raporu çok önemlidir. Uçman, sefaretnamenin Batılılaşma tarihimiz açısından önemini belirtirken "program" özelliğine dikkat çeker: "Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Paris Sefaretnamesi*'nin, ülkemiz Batılılaşma tarihinin ilk günleri için oldukça önemli bir yeri vardır. Sefaretname bir yanıyla, o günlerin Batılılaşma çabasındaki Osmanlı devlet adamları için bir program niteliği taşımaktadır."²⁰ Gerçekten de bu sefaretnamenin, Osmanlı'nın Batı'yı tanıma ve Batılılaşma tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Osmanlı'nın Avrupa ile temasında dikkate değer yazılı ürünlerin öncülerinden biri olması, Osmanlı Devleti'nde ve toplumda bazı hızlı değişmelere yol açmış bulunması bu sefaretnamenin önemini daha da artırır: "Bir yıl kadar süren bu Fransa gezisinin o günkü Osmanlı toplumu için gerçekten faydalı bazı sonuçları olmuştur. Mesela akla ilk gelen, matbaanın bizde ilk olarak kuruluşu ve kitap basma tekniğinin gelişmesi, bu seyahatin bir sonucudur. Her durumda olduğu gibi burada da madalyonun arka yüzü var: Değişik ve bazı yanlarıyla üstün bir medeniyetin dış görünüşüne özenerek onu taklide kalın, böylece israfa, sefahata, dolayısıyla yönetici kadronun baştan çıkmasına yol açacak birtakım yanlış tavırlar; sarsılmakta olan bir devleti büsbütün yıkıma götürecek hatalı ilk adımların atılmasına

¹⁹ Tanpınar, bu sefaretnameyi değerlendirirken, muhtevaya, bu muhtevanın Batılılaşma tarihimizdeki yeniliğine, derinliğine ve önemine dikkat çeker. Eserin muhtevası, yazıldığı ve saraya sunulduğu dönemde gerçekten de büyük bir boşluğu dolduracak mahiyettedir: "Hiç bir kitap garplılaşma tarihimizde bu küçük *Sefaretname* kadar mühim bir yer tutmaz. Okuyucu üzerinde *Binbir Gece*'ye iklim ve mahiyet değiştirmiş hissini bırakan bu kitabın hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü görülür. Hakikatte bu sefaretnamede bütün bir program gizlidir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefaretname*'sinin devrine doğrudan doğruya müessir olduğunu kabul etmesek bile, bu kitabı zamanında az çok mevcut olan bir ruh hâletinin ifadelerinden biri olarak görmek lazım gelecektir. Filhakika Avrupa ile münasebetlerimizin bu kadar sıklaştığı bir devir pek azdır. Bu, Fatih'ten beri İstanbul'da mevcut olan ecnebî kolonisinin yavaş yavaş yüksek tabakanın hayatına az çok girmeğe başladığı devirdir." Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1985, 6. b., s. 44.

²⁰ Abdullah Uçman, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1975, s. 5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

sebeplere olacak o güne göre bazı ileri fikirler de bize yine bu seyahatla birlikte gelmiştir. Söylediklerimiz tamamen birer tarihî realitedir. Mesela matbaanın açılışı 1728 yılını bulurken, zevk ve eğlence planındaki hızlı çalışmalar; Avrupa’da sefaret heyetinin beraberinde getirdiği birçok köşk ve lale bahçesi planının uygulanması için İstanbul’da geniş bir imar faaliyetine girişilmesi bu yanlış tavırların sadece bir yanısıdır.” (s. 7)

Sultan III. Ahmet tarafından 1720 yılında Fransa’ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet, bu seyahate sonbahar ortalarında çıkmıştır. Maiyetindekilerin sayısı seksene ulaşmaktadır. Fransız elçisi Marquis de Bonnac’ın temin ettiği kalyonla İstanbul’dan ayrıldıktan bir buçuk ay kadar sonra Toulon limanına ulaşırlar. Bu limanda hemen karantinaya alınırlar; çünkü o sıralarda Fransa’nın Akdeniz’deki bir başka liman şehri olan Marsilya’da veba salgını çıkmıştır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, daha sonraki seyahat eserlerinde de zaman zaman karşımıza çıkacak olan “karantina usulü” ve salgın hakkında bilgi verirken bu usulün hastalıkların yayılmasını önlemedeki önemine işaret eder. Yolculuğun bundan sonrasında, Fransa başkentine kara yoluyla gitmeleri salgın sebebiyle sakıncalı bulunduğundan dolambaçlı bir yol izleyerek ve kanallardan geçerek Paris’e ulaşacaklardır. Sète şehrindeki kaleye geldiklerinde kendilerini karşılayanlar arasında kadınların çokluğu sefirin dikkatini çeker. “Nâsın kesreti hususâ zenanın vefreti kabil-i tabir değil.” diyerek bu hususu belirten seyahat Fransa’da kadınların serbestliği, toplumdaki itibarı hakkında da şunları söyler: “Françe memalikinginde zenânın itibarı, ricâline galib olmağla istediklerini işlerler ve murad ettikleri yerlere giderler. En âlâ beyzade en ednâsına hadden ziyade riayet ve hürmet ederler. Ol vilayetlerde hükümleri cârîdir.” (s. 118) Halkın ve hatta üst tabakadan insanların Türklere gösterdiği ilgi o kadar aşırıdır ki bilhassa kadınlar Osmanlı heyetinin daha sonra yerleştiği konakta yemek yemelerini seyretmeye bile gelirler. “Paris halkı ömürlerinde müslüman görmediklerinden” ve bilhassa Osmanlı kıyafetleri kendilerine enteresan geldiğinden elçi ile beraberindekileri büyük bir ilgiyle seyrederek.

Yirmisekiz Çelebi’nin sefaretnamesinin en ilgi çekici bölümlerinden biri de Paris Opera’sını anlattığı kısımdır. Bugüne kadar pek çok araştırmacının dikkati, eserin bu bölümü üzerinde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

yoğunlaşmıştır. Bunu doğal karşılamak gerekir; çünkü Çelebi, bu bölümde Osmanlının yabancı olduğu bir eğlence şeklini, modern opera-tiyatro sanatını anlatır. “Paris şehrine mahsus bir lu’b var imiş, opâre derler imiş. Acayib san’atlar gösterirler imiş. Azîm cem’iyet olurmuş. Kibâr-ı şehîr varırlar ve vasî dahi ekseriya varub kral dahi gâhice gelür imiş. Onu seyre gidecek olduk.” (s. 146) diyerek opera hakkında ön bilgi veren ve operaya ilk gidişlerini anlatan sefir, büyük binanın operaya mahsus olarak yapıldığını ve büyük salonda “alâ-merâtibü’n-nâs herkesin mahsus oturacak yerleri” bulunduğunu belirtir. Opera salonu kadın-erkek seyirciler tarafından tamamen doldurulmuştur. Yüzden fazla saz hazır durumdadır, birkaç yüz “balmumu” yakılmış, salonun her tarafı aydınlatılmıştır. Çelebi, bu mükemmel aydınlatmayı “tabir olunmaz” derecelerde bulur.

Yirmisekiz Çelebi’nin saraylarla ilgili izlenimlerini en geniş olarak Versailles Sarayı’nı anlattığı kısımda buluruz. Saray bahçesindeki ağaçlıklı yollar, havuzlar, fiskiyeler, heykeller onun dikkatini çeken şeyler arasındadır. Bilhassa havuzlar ve fiskiyeler üzerinde uzunca durması elçinin bunlara olan dikkatini ortaya koyar ve belki de sonraki yazarların Versailles Sarayı’nın bahçesindeki fiskiyelere özel bir dikkat göstermelerinin yolunu açar.²¹ İçlerinde bir köşk büyüklüğünde şadırvanları, sayısız fiskiyeleri, tunç ve mermer heykelleri ile bu havuzlar elçinin uzun uzun seyrettiği yerlerdir. Versailles Sarayı’nın bahçesinde gördüklerinin başka hiçbir saray bahçesinde görülemeyecek şeyler olduğunu belirten elçi, bahçedeki “çelipâ” (croix/haç) şeklindeki havuzun kıyısında

²¹ Çelebi’nin Versailles Sarayı ve bu sarayın bahçesiyle ilgili izlenimleri sadece kendisinden sonraki seyyahların bakışlarını yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda, memlekette de benzeri düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlar. Yirmisekiz Çelebi’nin, sefaretnamede Versailles’la ilgili izlenimleri ve saray-bahçesi düzenlemesiyle ilgili olarak Paris’ten getirdiği planlar Kâğıthane’de Sadabad’ın yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur. Sadabad’da yaptırılan çok sayıda köşkün mimarisinde Versailles Sarayı’nın ve saray bahçesindeki *trianon* köşklerinin mimari özelliklerinin esas alındığı da bilinmektedir. Bu hususta Mümtaz Turhan’ın bazı değerlendirmelerini hatırlamakta fayda var: “Ezcümle Sadabad kasırlarının inşasında Fransız zevkinin büyük tesiri görüldü. İstanbul’un siyasi mehafilinde hep Fransızlık taklit edildi. Fransız elçisi, Üçüncü Ahmed’e kırk kadar zarif portakal ağacı takdim etti.” Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, MEB Yay., İstanbul, 1969, s. 194-195.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kurulmuş olan Les Trianons saraylarını da anlatır. Elçinin sözünü ettiği bu havuz daha sonra diğer seyyahların eserlerinde de karşımıza çıkacak olan ve hatta Ahmet Midhat ile Ahmet İhsan'ın üzerinde uzun uzun durduğu Büyük Kanal'dır. Elçinin belirttiğine göre, diğer sarayların aksine tek katlı olan Trianon saraylarının bilhassa bahçe düzenlemesi onu hayran bırakır. Nehrin son bulunduğu yerdeki bir başka sarayı gezerlerken de bahçedeki kuş evlerine ve yabani hayvanlar için düzenlenmiş kafeslere dikkat çeker. Daha önce görmediği kadar çeşitli hayvanları burada seyretme imkânı bulur. Les Trianons'un bilhassa Marly Sarayı şubesi elçinin dikkatini çeker ve bu sarayı diğerlerinden daha güzel bulur. Sarayın bahçesini de "eşsiz" bulan seyyah yine kendisinin hoşuna giden bir manzara olarak birbirine kenetlenmiş ağaç dallarının meydana getirdiği güzel manzaraya dikkat çeker. Bu ağaç dalları birbirine öylesine kenetlenmiştir ki yağmurlu bir havada aşağıdaki yollarda ıslanmadan dolaşmak mümkündür. Bahçede, ağaçların çeşitli şekillere sokulması suretiyle meydana getirilen yemyeşil odalarla dehlizleri seyretmenin kendisine büyük bir ferahlık verdiğini belirtir. Benzersiz şadırvanların sunduğu manzara da mükemmeldir. Bütün bu güzellikler karşısında hayranlık duymaktan kendini alamaz. Sadece Versailles değil, Paris'te gördüğü bütün "acayibât ve garâibât, binalar ve saraylar ve bahçeler" onda hayranlık uyandırmıştır.

Çelebi'nin Paris'te üzerinde özellikle durduğu yerlerden biri de "teşrihane"dir. Burada "ilm-i teşrih" okunduğunu söyleyen Çelebi bütün hayvan cinslerinin yanı sıra insan vücudunu oluşturan organların da ayrı ayrı sergilendiğini belirtir. Balmundan ve büyük bir maharetle yapılan uzuvların gerçeğiyle olan benzerliği elçiyi bir kere daha hayran bırakır ve Fransızların bu gibi ince şeyleri yapmakta çok başarılı olduklarını ifade eder. Paris'te, krala ait olan özel kilim fabrikasını da gezen elçi, kral ve nâzırın izni olmadan bu fabrikada kilim dokunamadığını söyler. Fabrikada dokunan kilimler mükemmeldir. Duvarlara, elçinin geleceğini bildikleri için yüz çeşitten fazla kilim asmışlardır. Bu kilimlerdeki manzaraların canlılığı onu şaşırtır; öyle ki, bir çiçek demetinin neredeyse vazo içinde durduğuna inanacağı gelir. İnsan tasvirleri de canlılıkları itibarıyla onu büyüler. Önceden kendilerine anlatıldığında bu kadar canlı olacağına ihtimal vermedikleri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

halde gözleriyle gördükten sonra hayran kaldıklarını ilave eder. Ayna atölyesindeki ayna yapımını da anlatan elçinin buradaki çalışmalarına ve bilhassa büyük boy aynalara da hayran kaldığını anlamak zor değildir.

Yirmisekiz Çelebi, Paris'in şehir yapısına ait özellikleri üzerinde durmayı, Paris halkına ilişkin gözlemlerini aktarmayı da ihmal etmemiştir. Paris'in İstanbul kadar büyük bir şehir olmadığını söyler; fakat binaların üçer-dörder, hatta yedişer katlı olarak yapılması genişliğine bir büyüme sağlamasa bile buranın büyük bir şehir olduğunu ortaya koyar. Binaların çoğu taştan yapılmış olduğu için bunlar hem güzel bir görüntüye sahiptir hem de sağlamdır. Sokaklarda sürekli olarak kalabalık bulunduğunu belirten elçi buna sebep olarak da kadınların da sokaklarda rahatça dolaşabilmelerini gösterir. Onun gözlemlerine göre Paris kadınları asla evlerinde oturmayıp devamlı olarak sokaklarda dolaşırlar, evden eve giderler, alış-veriş yaparlar. Kadın-erkek birbirine karıştığı için de sokaklarda daimî bir kalabalık görülür. Ağzına kadar mal ile dolu dükkânları işletenler de kadınlardır. Paris'in sokakları geniştir, yollar düzgün bir şekilde yontulmuş dört köşe taşlarla kaplıdır.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa ile ilgili değerlendirmeleri genel olarak ele alındığında elçinin Fransa karşısında "hayranlık" duygularının daha çok belirlediği dikkat çeker. Bilhassa Paris'teki eserleri anlatırken "kabil-i ta'dâd değildir, tabir olunmaz, ta'dâdı mümkün değildir, naziri görülmemiştir, görülmedikçe tabir ve tavsif ile beyan olunmak muhaldir, vasfı mümkün değildir, ta'dâd olunmaz, kabil-i tahrir değildir, ifade ve beyan mümkün değildir..." gibi sözleri sık sık kullanması bu hayranlığın sonucudur. Şu cümleler elçinin bakış açısını belki de bütün olarak ortaya koymaktadır: "Ve dahi nice saraylar ve kiliseler ve kütüphaneler seyr ü temaşa olunmuştur ki ta'dâd olunmaz." (s. 158) Paris ile İstanbul'u karşılaştırırken İstanbul'un daha güzel olduğunu ifade eder fakat Paris'in şehirleşme bakımından daha ileride bulunduğunu, Paris'teki binaların, yolların daha "şâyân-ı dikkat" olduğunu belirtmekten de kaçınmaz. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin dikkatleri kimi zaman sadece yüzeyde ve görünende kalmakla birlikte zaman zaman bunun ardına geçip, Fransa'daki "umran"ın nasıl gerçekleştirildiği meselesine temas ettiği de gö-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

rülür. Yirmisekiz Çelebi'nin bu sefaretnamesinin memleketteki etkileri de o devir için küçümsenmeyecek boyutlardadır.

2. Tanzimat ile Cumhuriyet Arası Dönemde Seyahatnameler

Modern çağda seyahatin önemli sonuçlar doğurabilecek bir faaliyet olduğu XIX. yüzyılda iyice anlaşılmiş bulunuyordu. Avrupa'yı yakından tanımaya başlayan aydınlar, Batı medeniyetinin tekâmülünde daha önceki yüzyıllarda gerçekleştirilen keşif seyahatlerinin oynadığı önemli rolü görmüştü. Bunun sonucu olarak da Avrupa'daki yeni keşif, inceleme ve dünyayı tanıma seyahatleri yakından takip edilmeye başlanmıştı.²² Gazete ve dergilerde yer alan bu yazılarla seyahat tefrikalarının, Türk edebiyatçılarında ve okuyucularında da seyahat etme isteği uyandırmış olması mümkündür. Yazarların seyahatnamelerinde zaman zaman belirttikleri, seyahate ilişkin görüşlerinden bunu sezme zor değildir. Devrin aydınlarının gözünde Avrupa, özellikle de Fransa ve bu ülkenin başkenti Paris adeta bir "Yitik Cennet / Eldorado" gibidir. Hoca Tahsin Efendi'nin şu beyti bunu açıkça gösterir: "*Paris'e git bir gün evvel, akl ü fikrin var ise, / Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e!*"

Resmî bir görevin yerine getirilmesi anlamına gelen elçilik vazifesinin ürünü olan sefaret raporları bir tarafa bırakılırsa, doğrudan doğruya seyahat hatırası olarak kaleme alınan eserler XIX.

²² Özellikle *Servet-i Fünun*'da ve *Resimli Gazete*'de seyahate ilişkin çok sayıda telif veya çeviri yazı ile tefrika görmek mümkündür. İlginç birkaç örnek olmak üzere şu yazılara bakılabilir: 1) "Çad Gölü'nde Dibosky'nin Seyahati", *Servet-i Fünun*, c. V, nr. 128, ss. 380-383; 2) Kadri, "İngiltere'de Seyahat Kulüpleri", *Servet-i Fünun*, c. V, nr. 129, ss. 390-393; 3) "Nansen'in Kutbu Şimali Seyahati", *Servet-i Fünun*, c. VI, nr. 137, ss. 109-111; 4) "Saygon Seyahati", *Servet-i Fünun*, c. VI, nr. 149, s. 303; 5) "Alaska Seyahati", *Servet-i Fünun*, c. VII, nr. 177-179, s. 326-359-360; c. VIII, nr. 184, s. 29; 6) "Zeland-ı Cedid Seyahati", *Servet-i Fünun*, c. IX, nr. 215, ss. 103-105; 7) "Garib Deniz Seyahatleri", *Servet-i Fünun*, c. XXVI, nr. 667, ss. 275-279; 8) "Seyahat: Bonvalo'nun 1889-90 Sene-i Milâdiyelerinde Tibet Taraflarına Seyahatıyla Asya'da Cevlân", *Resimli Gazete*, c. I, nr. 23, 15 Ağustos 1307 (tefrika); 9) "Seyahat: Mösyö Calsh'ın Seyahati: Sumatra", *Resimli Gazete*, c. I, nr. 38, 28 Teşrin-i sâni 1307 (tefrika); 10) Nüzhet, "Gaston Rele'nin Senegal Seyahati", *Resimli Gazete*, c. I, nr. 47, 30 Kânun-ı sâni 1307.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

yüzyılın ikinci yarısından sonra belirgin bir artış göstermiştir. Bu seyahatnamelerde Avrupa dışı coğrafyalar ve yurdun çeşitli bölgeleri de karşımıza çıkmakla beraber özellikle Avrupa coğrafyası çok geniş yer tutar. Tanzimat döneminde Avrupa'ya açılmanın alabildiğine genişlemesi sayesinde askerler, devlet adamları, denizciler, memurlar, gazeteciler, edebiyatçılar, doktorlar vs. dünyanın kimi zaman en uç noktalarına kadar seyahat etmişler ve bu seyahatlerinin anılarını kaleme almışlardır. Bunların bir kısmı tefrika edildiği gazete ve dergi sayfalarında kalmış, bir kısmı da kitap olarak basılmıştır.

2.1. Avrupa'ya Yapılan Seyahatler²³

Sadık Rifat Paşa'nın 1838 tarihli *İtalya Seyahatnamesi*²⁴ ve Mustafa Sami Efendi'nin 1840 tarihli *Avrupa Risalesi* Tanzimat döneminde Avrupa'nın yakından tanınmaya başlaması bakımından özel bir öneme sahiptir. Kendisinden sonraki Avrupa merkezli seyahat eserlerinin öncülerinden olan bu gezi notları Avrupa'nın tanınmasında çok önemli işlev görmüştür. Avrupa'ya bir yandan resmi görevli bir Türk, öte yandan sivil bir seyyah gibi bakabilen Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Sami Efendi ayrıntılı gözlemleriyle tuttıkları notlarında Avrupa'da gördükleri hemen her şeye dikkat ederler. Bu iki gezi eseri Avrupa uygarlığının bütünlüğüne dikkat çekmeleri, Avrupa'da çalışma, eğlence, kadın, erkek, tabiat, şehir hemen her şeyin bir bütün hâlinde olduğunu görmeleri bakımından da önemlidir. Her iki eserde de Avrupa uygarlığının XIX. yüzyıl sonlarında ulaştığı seviye ayrıntılı olarak aktarılır. Çünkü her iki risale de, yazarlarının uzun yıllar devam eden hariciye görevlerinin ve Avrupa tecrübelerinin ürünüdür. Bu iki risalede yazarların görev yaptıkları veya gezip gördükleri İtalya, Fransa, Al-

²³ Bu bölümde, 1830-1923 arasında Osmanlı seyyahlarının yaptıkları Avrupa gezilerinin anlatıldığı eserler hakkında yer yer tanıtıcı, yer yer de çözümlenici bilgi verilecektir. Bu tarih aralığında Avrupa'ya yapılan seyahatleri içeren eserlerin içerik açısından geniş bir incelemesi için bkz.: Bâki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, 591 s.

²⁴ *İtalya Seyahatnamesi*'nin yeni harflerle yayımı ve incelenmesi için bkz.: Bâki Asiltürk-Oğuz Karakartal, "Sadık Rifat Paşa ve İtalya Seyahatnamesi", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1995.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

manya ve Avusturya izlenimlerinin sonuçları birleşmiştir. Sadık Rifat Paşa ile Mustafa Sami Efendi'nin üzerinde durdukları eğitim, ekonomi, halkın refahı, adalet, sanayileşme ve kentleşme gibi meseleler kendilerinden sonra kaleme alınan pek çok seyahat eserine örnek olmuştur.

Bu iki eserin ardından Mehmet Rauf'un²⁵ *Seyahatname-i Avrupa'sını* (1851) ve yazarını tespit edemediğimiz *Seyahatname-i Londra* (1852) adlı eseri görmekteyiz. Mehmet Rauf, 1851'deki büyük Londra Sergisi'ne İstanbul'dan mal götüren gemiyle Avrupa seyahatine çıkmıştır. Eserinde Avrupa'ya gidiş amacını "lisan öğrenmek, Avrupa'yı ve insanlarını görüp tanımak, Avrupa medeniyetini temaşa etmek" biçiminde aktaran Mehmet Rauf; Malta, İtalya, Fransa güzergâhıyla Londra'ya ulaşan seyyah, yalnızca büyük sergiyi değil, geçiş yolu üzerinde gördüklerini de anlatır. Malta'dan başlayarak Messina, Napoli, Roma, Livorno, Pisa, Floransa, Venedik, Viyana, Paris gibi şehirlerden geçen ve buralarda kısa sürelerle ikamet eden seyyah bu şehirlerin halkı, yaşantısı, eski eserleri, tabiat ve şehir görüntüleri hakkında ilgi çekici gözlemlerini aktarır. Onun seyahatinin esas noktası olan Londra ise bu seyahatnamede geniş yer bulur. Hyde Park içinde kurulan sergiye dünyanın dört bir yanından getirilmiş ilginç mallar, el sanatı ürünleri, sergiyi ziyaret eden insanlar vs. bu seyahatnamede ayrıntılı olarak gözler önüne serilir. Mehmet Rauf Londra'da sadece sergiyi veya önemli yerleri değil Londra'nın köylerini de dolaşır. Yirmi gün kaldığı Londra'dan dönüşte Paris'teki müzeleri, sarayları, meydanları da ayrıntılı olarak tasvir eder. *Seyahatname-i Londra* (1852) adlı eserde de kısa bir zaman farkıyla Londra geniş olarak anlatılmıştır. Yazarının, Londra'da yabancılik çekmeden ailelerle de görüşebilmesi, ailelere misafir olması bu seyahatnamenin ayırıcı özelliklerindedir. Diyebiliriz ki hiçbir Osmanlı seyahatnamesinde *Seyahatname-i Londra*'da olduğu gibi Avrupa insanı yakından gözlenip anlatılmamıştır. Seyahatnamenin bir başka ilginç yanı da, önceki ve sonraki gezi eserlerinin hiçbirinde rastlamadığımız bazı konulara yer vermiş olmasıdır. İngilizlerin çalışma ve eğlence hayatları, çay ve ziyafet gibi özel zevkleri, yaptıkları sporlar, yarışmalar, reklamcılık ve sigortacılık, tiyatro, ha-

²⁵ Bu Mehmet Rauf, Servet-i Fünun romancısı, *Eylül* yazarı Mehmet Rauf'tan farklı bir yazardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

berleşme yöntemleri, gazetecilik, ahlak anlayışları, muaşeret usulleri hakkında gerçekten çok ilgi çekici gözlemleri vardır seyyahın. Doksan sayfa gibi pek de hacimli sayılamayacak bir gezi kitabında bu kadar ayrıntının yer alması, yazarının pratik bakışıyla ilgilidir.

Döneminin ünlü hekimlerinden olan ve 1840-1860 yılları arasında tıp alanında pek çok eser veren Hayrullah Efendi'nin *Avrupa Seyahatnamesi* (1864) Avrupa hakkında yazılmış önemli eserlerdendir.²⁶ Avrupa uygarlığının gelişmişliğini Osmanlı kamuoyuna tanıtmayı amaçlayan hekim sadece kendi alanında bilgi vermekle yetinmemiş Avrupa'yı çeşitli yönleriyle tanıtmaya özen göstermiştir. Seyahatnamesinin bir el kitabı olmasını da arzulayan yazar, seyahatinin başlarından itibaren bölümlenme yapmış ve böylece yazılanları takip kolaylığı sağlamıştır. Bazen denizden bazen karadan yaptığı yolculukta Avrupa'nın Roma, Floransa, Livorno, Cenova, Paris, Viyana, Londra, Boulogne, Prater, Sevr gibi büyüklü küçüklü pek çok şehrini dolaşan Hayrullah Efendi özellikle büyük şehirlerdeki hayata odaklanır. Roma, Paris, Viyana, Londra gibi önemli merkezlerdeki müzeler, meydanlar, saraylar, lokantalar, hamamlar, opera ve tiyatrolar, hastaneler, kiliseler, hayvanat ve nebatat bahçeleri hakkında geniş bilgi aktarır. Otellerde konaklama, lokantalarda yemek yeme, şehir içinde gezinti yapma usullerini anlatır. Şehirlerin iklim özellikleri, kışın yakacak temini çabaları, tren ve vapur geçişlerinin belli bir programa bağlanması, zengin kesimin eğlenmek için seçtiği yollar da onun dikkatinden kaçmayan ayrıntılardır. Kendisi de bir tıp adamı ve eğitimci olduğu için Avrupa eğitim kurumları hakkında verdiği bilgiler ayrıntılıdır. Paris'teki akademiler, fen okulları, sanat okulları, kolejler, yüksek okullar hemen her yönleriyle bu seyahatnamede kendisine yer bulmuştur. Paris'te incelediği eğitim metodlarının hemen her düzeydeki Osmanlı eğitim kurumları için en ideal eğitim modelleri olduğu düşüncesindedir. Bu seyahatnamayı yazarken Hayrullah Efendi'nin Osmanlıları böylesi seyahatlere özendirmeyi amaçladığı söylenebilir. Seyahat notlarının sonlarındaki şu cümle onun kafasındaki mukayesenin belirginliği hak-

²⁶ Tanzimat dönemi şairlerinden Abdülhak Hamit'in babası olan Hayrullah Efendi'nin seyahat eserinin yeni harflerle yayımı: Hayrullah Efendi, *Avrupa Seyahatnamesi*, (Hazırlayan: Belkıs Altunış-Gürsoy) TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kında bir fikir verebilir: “Bir yabancı Avrupa’nın hâlini husûsen Paris’in ahvâlini vatanına avdet ettikten sonra anlayabilir. Çünkü Frengistan’da bulunduğu müddette gözlerin her an ve dakika yeni şeylere müsadif olması hayret ve istiğrabıyla, her gördüğü eşyanın nef’ ve mazarratını fark ve temyiz için zihnini meşgul etmeye vakit bulamaz...” (s. 187)

Bilindiği gibi, Avrupa’ya seyahat eden tek Osmanlı padişahı Abdülaziz’dir. 1867 Paris Sergisi vesilesiyle Fransa kralı III. Napolyon’un daveti üzerine Paris’e giden Abdülaziz’in maiyetindekilerden İstanbul şehremini Ömer Faiz Efendi tarafından kaleme alınan *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati* (1867) pek çok bakımdan önemli bir seyahatnamedir.²⁷ Her şeyden önce, Batılılaşmanın bir programa bağlandığı Tanzimat Fermanı’nın ilanından ancak yirmi sekiz yıl sonra bir Osmanlı padişahının Avrupa gezisine çıkabildiği düşünülürse bu seyahatnamenin önemi anlaşılabilir. 21 Haziran 1867’de çıkan yolculuk 7 Ağustos’ta bitmiş, bir buçuk aylık gezide Messina, Napoli, Touloun üzerinden Paris’e Heyetin Paris’e girişinde yapılan karşılama töreninde özellikle aydınlatma çok dikkat çeker. Fransızlar “sokakları ve evleri, taşkömürünü yakarak elde ettikleri ve havagazı dedikleri nur huzmeleriyle” aydınlatıp, böylelikle geceyi gündüz haline getirmişlerdir. 1867 yılı, havagazıyla aydınlatmanın sanayi dışında da geniş olarak yayılmaya başladığı bir zamanı gösterir. Paris halkı için bile yeni sayılabilecek bu mükemmel aydınlatma karşısında Osmanlı heyeti adeta büyülenmiş gibidir. Seyahatin günlüğünü tutan Ömer Faiz Efendi tarafından Paris, “nur ve ışık beldesi adını taşıyan Fransız devlet merkezi” olarak vasıflandırılır. Paris’te tiyatro, konser, opera ve benzeri sahne faaliyetleri dikkat çekecek derecede yoğundur. Şehirdeki en büyük binalar Tuileries ve Elysées saraylarıdır. Paris’i zaman zaman dolaşan Ömer Faiz Efendi, “Samimiyetle itiraf edeyim ki, Paris’i görünceye kadar belediyelerin şehir sokaklarını muayyen zamanlarda sulamalarının aslî vazifeleri arasında olduğunu bilmiyordum. Hatta geldiğimiz ilk günün sabahının çok erken saatlerinde tekerlekleri fazla patırtı yapmasın diye tedbir alınmış tek atlı arabalarla büyük fişkların iki tarafındaki hortumlardan fişkıran

²⁷Bu seyahat eserinin yeni harflerle yayımı ve incelenmesi için bkz.: *Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati*, (Haz.: Cemal Kutay) Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991, 185 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

sularla caddeleri bir temiz yıkıyorlardı.” (s. 45) diyerek şehir sokaklarının temizliğine ve belediyenin bu husustaki hizmetlerine dikkat çeker.

Paris’te resmî şenlik ve ziyafetlerin yanı sıra halkın eğlence şekilleri üzerinde de durulur. Paris’teki karşılama töreninden bahsederken sözü Paris halkının eğlence hayatına getiren Ömer Faiz Efendi gözlemlerini şu şekilde dile getirir: “Bilhassa geceyi görmek şart: Paris’in gecesi, hattâ bütün Garb diyarlarının gecesi bizim gecelerimize benzemiyor: Bizde hayat güneşle başlıyor, güneşin batmasıyla son buluyor. Buralarda öyle değil!... Sokakları ve evleri, taş kömürünü yakarak elde ettikleri ve hava gazı dedikleri nur huzmeleriyle aydınlatıyorlar. Tiyatrolar, konserler, opera dedikleri sesli ve muayyen mevzuu musiki ile beraber icra eden sahne oyunları gecelerin başlıca meşgaleleri... Bir de, cemiyetler ve kulüpler var. Dinlenme ve eğlenme sahasında benzer hisleri olanlar bir araya geliyorlar, kulüpler kuruyorlar. Çalışma saatleri dışındaki hayatın dinlenme ve eğlenmeye ayrılmış kısımlarını kendileri gibi düşünen dostlar arasında geçiriyorlar. Bütün bunlar, geceyi gündüz yapıyor.” (s. 37) Ömer Faiz Efendi’nin bu tespitleri sadece karşılama törenine yönelik olmayıp, bu paragrafta Paris’in başlıca gece eğlencelerinin tespit edildiğini ve operanın kısaca tanımlandığını da görmekteyiz. Paris’te, hatta bütün Avrupa’da insanları bir araya getiren cemiyetler ve kulüpler vasıtasıyla gece eğlenceleri düzenlenir, hayat geceleri de devam eder.

Sultan Abdülaziz’in Avrupa Seyahati’nde 1867 Paris Sergisi ile ilgili izlenimler geniş olarak yer alır. 1867 Paris Umumi Sergisi çok geniş bir alanda kurulmuştur, sergi alanı 687.000 m² yer kaplamaktadır. Orta kısımdaki merasim salonu, hepsi numaralı olmak üzere 20.000 koltuk alacak genişliktedir. Bütün dünya milletleri, kendi memleketlerinde imal edilen malların örneklerini sergiye getirmişlerdir. Osmanlı heyeti bilhassa Avrupa ülkelerinden gelen ileri sanayi mamulleri karşısında hayran kalır. Ömer Faiz Efendi, sadece hayranlığını belirtmekle yetinmez; bunun yanı sıra mukayeselere de başvurur. Aslında bunların Osmanlı memleketinde de yapılabileceği fikrindedir. Ona göre Osmanlı insanında çalışma azmi ve gücü vardır. Fakat halkın tahsilli olmayışı, ilim ve irfanın yaygın olmaması ve memleketteki teşkilatsızlık sanayinin ilerlemesini engellemektedir. Sergideki geniş bir salonda Fransız moda-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

cıları, canlı mankenler vasıtasıyla yeni moda kıyafetleri tanıtmak için bir pavyon oluşturmuşlardır. XIX. yüzyılda bütün dünyaya yayılan Fransız modasının en son örnekleri burada sergilenmektedir. Canlı mankenler Ömer Faiz Efendi'yi çok şaşırtmıştır. Süslü ve güzel elbiseleri giymiş birbirinden güzel genç hanımların, üzerlerinde gecelikten gelinliğe kadar çeşitli giysilerle salına salına gezinmeleri onu hayrette bırakır. 1867 Paris Sergisinde Osmanlı pavyonunun durumunu da anlatan Ömer Faiz Efendi'ye göre bu pavyon hiç de Avrupa'ya Osmanlı'nın gerçek yüzünü gösterebilecek mahiyette değildir. Gerçi, sergiye iştirak edileceği kesinleşince Âli ve Fuat Paşalar Osmanlı pavyonunun mükemmel olması için ellerinden gelen bütün gayreti göstermişlerdir; fakat Osmanlılara ait bölümdeki "Şark usulü kahve, halılar, telkârî el işlemleri, Bursa kadifeleri, Üsküdar çatmaları, Trablus ve Hama kumaşları, Halep sadakorları, Ankara sofları, çeşitli müzeyyen silahlar" yeterince görkemli değildir. Paris'ten sonra Londra'ya geçen heyet burada da görkemli bir törenle karşılanır. Karşılama, İngiliz sarayının katı kurallarına rağmen samimi bir havada cereyan eder. Windsor Sarayı'nda verilen "İngilizlerin *luncheon*²⁸ dedikleri soğuk yemek" verilmiştir. Çok çeşitli soğuk yiyecekler, White-Drawing-Room denilen ince uzun masalara dizilmiştir. Bütün Osmanlı heyetinin böyle bir sofrayı belki de hayatlarında ilk kez görmüş olduklarını ifade eden Ömer Faiz Efendi, bu yemeğin yeniliş usulü hakkında bilgi verir. Buna göre, yemekteki kişi uygun yerlere konulmuş boş tabaklardan birisini alarak istediği yiyecekleri tabağa koymakta, sonra da tercih ettiği bir kişiyle birlikte veya istediği bir gruba katılarak yemeğini ayakta yemektedir. Osmanlı heyetinin, on gün kaldığı Londra'dan ayrılmasına yakın, belediye büyük bir veda yemeği verir. "Muhteşem balo"da Osmanlı heyeti ile İngiliz saray erkânı arasındaki yakınlaşma artar. Bu ziyafette konseri takiben verilen yemekte üç bin davetli vardır; yemek salonları, bir ucu öteki taraftan görünmeyecek derecede geniş ve uzundur. Sırf bu ziyafet için inşa edilen portatif fakat muhteşem salonlarda "İngiltere'nin başvekili d'Israeli, Lord Derby, Galler prensleri, sayıları yüz elliye bulan belediye meclisi üyeleri, kafalarında garip peruklar olan yüksek hâkimler ve hepsi tarihî kıyafetleri içinde loncala-

²⁸ Hafif yemek, hafif öğle yemeği.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

rın mümessillerine kadar bütün İngiltere" toplanmıştır. Şaşırtıcı bir kıyafet çeşitliliği göze çarpmaktadır.

Paris'te olduğu gibi Londra'da da belediye teşkilatının mükemmelliği Ömer Faiz Efendi'nin dikkatini çeker. Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de belediye başkanlığı çok önemli bir makamdır. Bundan dolayı İngilizler, Ömer Faiz Efendi'ye çok itibar gösterirler. Fakat Ömer Faiz Efendi gerçekçi bir bakış açısına sahiptir ve "Londra Belediye Sarayı'nı ve muhteşem ziyafetlerini ve oluşturdukları teşkilatı gördükten sonra 'İstanbul Şehremini' unvanından utanır olduğunu" açıkça belirtmekten çekinmez. Londra'da buldukları sırada şehirde meydana gelen bir büyük yangının söndürülüşünü seyrettiklerinde ise kıyaslamadan doğan utanç ve aşağılık duygusu büsbütün açığa çıkar. İstanbul'da bir yangın olduğunda sayısız evler yanar, hatta mahalleler kül olur, ocaklar söner, yüz binlerce liralık zarar ziyan meydana gelir. Yangını söndürmek için civar evlerin yıkılması ve rüzgâr olmaması gerekir. Tulumbacılar sırtta taşıdıkları su ile yangını söndürmeye çalışırlar ama nafiye. Bizde insanlar bu gibi âfetler karşısında kendilerini Allah'a emanet etmeyi yeterli sayarlar. Halbuki Avrupa'da belediyeler hemen her şeyde olduğu gibi yangınları söndürmekte de teknolojinin getirdiği yeniliklerden faydalanmaktadır. Londra itfaiyecileri İstanbul tulumbacılarına hiç benzemez; üzerlerindeki yangın geçirmez ince çelik giysiler ve kafalarındaki miğferler itfaiyecileri yangınlarda tehlikeden korur. Buharla hareket ettirilen su vagonlarının yangın yerine hemen yetişmeleri, ateşi su ile bastırarak yangını söndürmeleri Ömer Faiz Efendi'yi hayran bırakır. Buhar gücüyle hareket eden su vagonlarındaki azalan sular büyük caddelerin altından kalın borular içinde geçen sularla takviye edilir.

Tanzimat döneminin en çok eser veren yazarlarından Ahmet Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan*'i²⁹ (1889) gerek hacmiyle gerekse içeriğinin zenginliğiyle Tanzimat-Cumhuriyet arası dönemin en büyük seyahat eseridir. Bin sayfadan fazla tutan eserde Avrupa ile ilgili hemen her şeyi ayrıntılı olarak bulmak mümkündür. Stockholm'deki VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne bildiri sunmak

²⁹ Ahmet Midhat, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Tercüman-ı Hakikat Mtb., İstanbul, 1308, 1044 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

üzere resmi üye olarak giden Ahmet Midhat güzergâhı üzerindeki şehirler ve ülkeler hakkında sayfalarca uzayıp giden çok ayrıntılı bilgiler verir. Yollar, yolcular, ulaşım araçları, manzaralar, müzeler, tiyatro ve operalar onun gözlemlerinde ilk sırayı alır. Otelde kaldığı sürelerde oteller hakkında, yemek yerken lokantalar hakkında, gezip dolaşırken meydanlar, sokaklar, kanallar hatta mezarlıklar hakkında okuru aydınlatıcı bilgiler verir. Katıldığı kongredeki akademik etkinlikleri ayrıntılı olarak anlatmakla yetinmeyip Kuzey ülkelerinin her türlü âdet ve özelliklerini de ansiklopedik bilgiler hâlinde eserine adeta boca eder. Kongreden dönerken uzunca bir süre kaldığı Paris'i merkez alarak Fransa ve Avrupa'yı değerlendiren Ahmet Midhat için Paris, seyahatten yıllarca önce bile çok önemli görülen ve büyük ölçüde tanınan bir şehirdir.³⁰ Yine de, daha önce gazetelerden, kitaplardan, seyahat kılavuzlarından, haritalardan, planlardan ve Paris'i görenlerden aldığı bilgilerin yeterli olmadığını ve gerçek Paris'i yansıtmadığını anlar. Stockholm'e giderken uğradığı Paris'i ilk görüşünde yeterince etkileyici bulmaz. Kongre dönüşünde ise Paris'in yakından tanır ve hemen her Türk seyyah gibi hayran olmaktan kendini alamaz. Paris'i tanıtırken daha çok, tarihî yapılara, yeni iş yerlerine, sergi mekânına, büyük otellere, cadde ve sokaklara değinen yazar şehrin genel görüntüsünü bunlara dayanarak çizer. Elinin altında daima bir seyahat kılavuzu, Paris planı vardır. 1889 Umumi Sergisi nedeniyle Paris çok kalabalıktır, aynı sebepten oteller ve zaten genelde

³⁰ Öyle ki, romancı Avrupa seyahatinden on beş yıl kadar önce daha Paris'i görmeden *Paris'te Bir Türk* adında bir roman yazmıştır: Ahmet Midhat, *Paris'te Bir Türk*, Kırkanbar Mtb., İstanbul, 1293, 120 s. Yazarın kendisi bu konuyla ilgili olarak *Avrupa'da Bir Cevlan*'da şunları söyler: "Nasıl ki bundan on beş sene mukaddem *Paris'te Bir Türk* romanını yazdığım zaman okuyanlar miyanında Paris'i tanıyanlar mutlaka benim Paris'e gitmiş olmaklığımu itikad eylemişler idi. Hatta geçen sene bizim Teodor Kasab Efendi ile bir mülakatta bana hikâye eylemiş olduğu vechile kendisi Paris'te iken Elsine-i Şarkıye mektebini ziyarete giderek orada *Paris'te Bir Türk* romanından şâkirdâna bazı tercümeler ettirildiğini görmüş ve bu romanın muharriri ile muarefesi olduğunu muallime söylediği zaman muallim: '-O muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türklerden imiş!' deyip de Kasab Efendi: '-Bilakis hudûd-ı Osmaniye'den harice çıkmamıştır!' cevabını verince muallimi de taaccüb istila eylemiş. Avrupa'yı gezmeksizin tanımak nasıl mümkün olduğunu kari'lerime kariben uzun uzadıya anlatacağımdan şimdilik bu tafsilattan sarf-ı nazar ediyorum." (s. 71)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

boş olmayan eğlence yerleri de hemen tamamen doludur. Pahallıksa had safhadadır. Ahmet Midhat, kongrede tanıştığı Madam Gülnar'la birlikte Paris'te öncelikle geniş sergiyi gezer. Sergi izlenimlerinin yanı sıra, yazar, Paris'in şehir planını ayrıntılı olarak, adeta haritasını çizercesine aktarır. Paris'te bulunduğu on iki gün boyunca şehrin bütün önemli yerlerini gezen, kiliselerini, müzelerini, tiyatrolarını, hayvanat ve nebatat bahçeleriyle bazı gezinti ve eğlence yerlerini görüp inceleyen yazarın Paris'te özel olarak ele alıp anlattığı başlıca yerler arasında Notre-Dame de Paris kilisesi, Concorde, Trocadéro, Bastille ve Wandôme meydanları, Champs Elysées Caddesi, Boulogne Ormanı, Etoile Zafer Tâkı, Versailles ile Tuileries saray ve bahçeleri, Luxembourg Bahçesi, Père-Lachaise Mezarlığı, Louvre, Grand Opéra, Invalides Kışlası, Palais Royal, Bibliothèque Nationale, Panthéon kilise ve anıtmezarı gibi yerleri sayabiliriz. Eiffel Kulesi de Ahmet Midhat'ın ayrıntılı olarak anlattığı yerlerdendir. Umumi Sergi'nin kule civarındaki bölümlerini anlatmadan önce kule hakkında ayrıntılı bilgi veren yazarın tasvirinde bilhassa seyahat kitapları yazarı Bædeker'in Eiffel Kulesi'yle ilgili kitabından aldığı teknik bilgileri bulmak mümkündür. Bu kule, başta Monsieur Eiffel olmak üzere Fransız mühendislerinin bir mucizesi gibidir. Çünkü başlangıçta onlardan başka hiç kimse, böyle bir kulenin yapılabileceğine inanmamıştır. Eiffel Kulesi'nin yapımı 1887 Temmuz'unda başlamış, 1889 Nisan'ında sona ermiştir. Kulenin yapılış tarihçesini aktaran Ahmet Midhat, en önemli özelliğinin üç yüz metreye varan yüksekliği olduğunu ifade eder. Eiffel Kulesi, Amerikalıların yüz altmış dokuz metre yüksekliğindeki Washington Anıtı'nı aşmış ve 1889 yılında dünyanın en yüksek yapısı unvanını kazanmıştır. Kulenin yapımındaki teknik hesaplar, temelinin kuruluşundaki çabalar yazarı hayran bırakır; onun Eiffel tasvirinde hayret, hayranlık ve takdir duyguları iç içedir. Paris'in büyük mağaza ve dükkânları, otel ve hastaneleri, okulları, hipodromu, hapishaneleri, sokak ve evleriyle otelleri de eserde geniş yer tutar. Yazar bütün bunları anlatırken Paris'in sosyal yaşamı, Paris'teki iş ve eğlence hayatı hakkında da bilgi verir. Yer yer İstanbul ve Paris arasında karşılaştırmalar da yapan yazar bilhassa alışveriş mağazalarının Beyoğlu'ndakilere oranla mükemmel ve çok gösterişli olduğunu söyler. Ahmet Midhat ahlakçı bir bakışla yaptığı değerlendirmede, Paris'te "terakkîyât-ı medeniye"nin son haddine ulaştığını, fakat buna karşılık şehirde bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

“tedenniyât-ı maneviye” görüldüğünü ileri sürer. Avrupa’nın “terakkiyât-ı maddiye”sini takdir etmekle beraber Kuzeyliler dışında Avrupa halklarının bir “tedenniyât-ı maneviye” içinde bulunduğunu ileri süren Ahmet Midhat bu yönüyle dikkat çeker. Maddi unsurlara bakarken bir medeniyetçi, manevi öğeleri değerlendirirken ise bir ahlâkçı gibi hareket eden yazar, medeniyeti oluşturan unsurların Avrupa’dan tereddütsüz alınması taraftarıdır. Fakat bu yapılırken Osmanlı’nın kendi gelenek ve görenekleri, ahlâk anlayışı, yaşama biçimi en küçük bir zarar görmemelidir.

Ahmet Midhat Efendi, Paris’i merkez almakla birlikte son derece geniş biçimde Almanya, Belçika, İtalya, Avusturya gibi ülkeler hakkında da doyurucu bilgiler verir. Paris’te olduğu gibi buralarda da ne görmüşse eserine aktarmıştır. Avrupa’yı Avrupa yapan ortak teknolojik ve insani özelliklere dikkat çeker. Ahmet Midhat Efendi, Almanya hakkındaki izlenimlerini genellikle Berlin, Münih, Hamburg gibi büyük şehirler çevresinde yoplar. Bu şehirlerdeki saraylar, kiliseler, müzeler, caddeler, anıtlar, bahçeler, galeriler, meydanlar ve iş yerleri onun ilgiyle incelediği unsurlardır. Ahmet Midhat’a göre, Almanya genç bir memlekettir fakat buna rağmen tarihî eser bakımından da hayli zengindir. Almanlar kendi tarihlerinin büyük simalarını asla unutmamakta ve şehirlerdeki caddelere, meydanlara onların adını vermektedir. Bunun yanı sıra Almanya’nın çeşitli yerlerinde bu tarihî simaların heykelleri ve onlar adına dikilen anıtlar vardır. Alman şehirlerinde bilhassa yol ve sokak düzenlemelerinin mükemmeliyetine dikkat çeken yazar, bunu, şehirlerin yeni kurulmuş olmasına bağlar. Buna bağlı olarak Almanya’da büyük binalar da genellikle yeni mimarî anlayışının izlerini yansıtır.

Ahmet İhsan ise Ahmet Midhat’ın seyahat eseri kadar olmasa da hayli hacimli *Avrupa’da Ne Gördüm?*³¹ (1891) adlı seyahatnamesinde Avrupa’da “gördüklerini” anlatırken meselelere büyük ölçüde tarafsızlıkla bakar. Ahmet İhsan, Avrupa milletlerinin ahlâkının ve yaşam biçiminin Avrupa medeniyetinin bir parçası olduğunun, dahası Avrupa’da her şeyin bütünlük içerisinde bulunduğu bilincindedir. Bu nedenle, Fransızların veya başka Avrupa milletlerinin düşük ahlâklı olduğunu iddia edenlere karşı çı-

³¹ Ahmet İhsan, *Avrupa’da Ne Gördüm?*, Âlem Mtb., İstanbul, 1307, 588 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kar; her toplumu kendi değerleri içerisinde görmek gerektiği fikrindedir. Ahmet İhsan'ın eserinde Avrupa ülkeleri ve ülkelerin büyük şehirleri geniş olarak anlatılmıştır. Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Avusturya vs. gibi ülkeler hemen her yönleriyle yazarın seyahat notlarına yansımıştır. Ahmet İhsan seyyahlar içerisinde, Paris'te en uzun süre kalanlardandır. Bir aydan fazla süren Paris ikametinde şehri bütün yönleriyle enine boyuna tanımaya çalışan yazar, izlenimlerini de ayrıntılı olarak aktarmayı ihmal etmez. Onun şehir hakkında verdiği bilgiler, kaldığı süreye de bağlı olarak, Ahmet Midhat'inkilerden daha geniştir. 9 Mayıs 1307/1891 tarihinde Paris'e ulaşan Ahmet İhsan burada 16 Haziran'a kadar kalmıştır. Basın-yayın faaliyetleri hakkında bazı teşebbüslerde bulunmak, matbaa teknolojisinin yeni örneklerinden haberdar olmak amacıyla Avrupa seyahatine çıkan yazarın Paris izlenimleri eserinin önemli bir kısmını teşkil eder. Onun, Paris'le ilgili olarak üzerinde durduğu ilk konu bu şehirdeki ikametgâh meselesidir. Paris'te insanlar genellikle ev sahibi değil kiracı durumundadır. Halk, kimisi oda oda kiralanan geniş binalarda oturmaktadır. Ahmet İhsan, Paris'in bu kira ve otel hayatını beğenmez. Binaların çok büyük oluşu onun ilk dikkatini çeken hususlardandır, bu binaların kiralaları da ona göre hayli yüksektir. Kira evlerinden sonra Paris'in sokakları ve ulaşım vasıtaları üzerinde duran Ahmet İhsan, Paris bulvarlarının bütün dünyada meşhur olduğunu söyler. Paris'in kendine has bulvar âlemi geceli-gündüzlü hareket halindedir. Bulvarlardaki modern tuvaletler de ilgi çekicidir. Champs-Elysées ve Opera Caddesi hakkındaki izlenimlerini geniş olarak anlatan Ahmet İhsan, şehrin meydanları üzerinde dururken de Paris meydanlarının Avrupa'nın hiçbir tarafında rastlanmayacak lefâfet ve genişlikte olduğunu söyler. Şehir içi ulaşım vasıtaları, bilhassa *omnibus*ler muntazam çalışmalarıyla, temiz oluşlarıyla dikkati çeker. Paris'te sokak adlarının çeşitli yerlerde tabelalarla belirtilmiş olması yabancıların bile şehirde kolayca gezip dolaşmasına imkân verir. Haberleşme ve posta hizmetlerinin yaygınlığı da şehir hizmetlerinin başlıcalarındandır.

Şehrin ilgi çekici yerlerini anlatırken, zaman zaman yaptığı gezintilerdeki izlenimlerini öne çıkaran yazar mukayeseli anlatımlara başvurmadan da geri durmaz. Örneğin, Fontainebleau'ya giderken yakınından trenle geçtiği Seine nehri civarının manzara-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

sını tasvir eder ve vardığı sonucu şu cümleyle özetler: “Her ne kadar şuraları dünyanın hiçbir tarafına mikyas olmayan bizim Boğaziçi’ne benzemez ise de bunda da bir letafet-i diğer var vesselâm!” (s. 82) Paris’in eğlence hayatından da bahseden Ahmet İhsan opera ve tiyatroların, mesire yerleriyle bahçelerin, bulvarların iki yanına sıralanmış gazino ve kahvelerin bu eğlence hayatında önemli yer tuttuğunu belirtir. Tatil günlerinde halkın çoğu mesire yerlerine ve geniş şehir bahçelerine gider. Tiyatrolar çeşitli tarzlardaki oyunlarıyla halkın hayli ilgisini çeker. Müzeler ve anıtlar da şehrin görülmeye değer yerlerindedir. Fontainebleau Sarayı, Louvre Müzesi, Eiffel Kulesi, Versailles Sarayı, yazarın “Kütüphane-i Milliye” dediği Bibliothèque National, Güzel Sanatlar Müzesi, Invalides Sarayı ve anıtı ile Panthéon şehrin önemli yapıları arasındadır. Yazar bunlar hakkında geniş bilgi verir, kendi izlenimlerini aktarır. Kilselerden ise Notre-Dame Katedrali hakkında bilgi vermektedir. Şehrin ilginç mekânlarından biri de Père-Lachaise mezarlığıdır. Mezarlığı dolaşan Ahmet İhsan, buradaki geniş caddelerle çimenliklerin düzenine ve güzelliğine hayran kalır.

Kitabının “Hâtıme, Paris’in Hâli” başlıklı bölümünde Paris’e ilişkin izlenimlerini genel olarak ortaya koyar. Ahmet İhsan, aslında seyahat öncesinde de Paris hakkında bilgi sahibidir. Şehri gezip gördükten, çeşitli gözlemlerde bulunduktan sonra bilgisi daha da artmıştır. “Birtakım nokta-i nazarlardan muhakeme ve mukayese eyliyorum, umduğumdan çok yukarı buluyorum; başka nokta-i nazarlardan tedkik ediyorum; umduğum gibi göremiyorum. Lakin şurasını haber vereyim ki birinci kısım ile ikincisini tarttıkça evvelkini daha ağır buluyorum.” (s. 141) diyerek Paris’i görüp tanıdıktan sonra daha da beğendiğini ortaya koyar. Seyahat öncesi ile sonrasının mukayesesini yaptığı kısımda Paris’teki yaşam tarzı hakkında dışarıdan bakarak karar vermenin yanlış olduğunu söyler. Her yerde olduğu gibi Paris’te de farklı yaşayış şekilleri bulunmaktadır; aynı şekilde iyi yaşamın, iyi yerlerde yapıp-kalkmanın sadece Paris’te değil her yerde pahalı olduğunu ileri sürer. Hatta bu açıdan yaptığı bir karşılaştırmada İstanbul ile Paris’in birbirinden çok farklı olmadığını ortaya koyar. Berber, hamam gibi yerleri anlatırken bunları İstanbul’daki benzerleriyle mukayeseli olarak ele alır. Belediye hizmetlerinin mükemmel olduğu Paris’te yollar devamlı bakım altındadır, bahçeler düzenli ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

bakımlıdır. Dükkânlarda müşteriye daima iyi muamele edilmesi bize göre belirgin bir farklılık olarak kendini gösterir. Ahmet İhsan, mağazalardaki alış-veriş usulleri hakkında da bilgi verir. Malları çok kaliteli olan bu dükkânlarda pazarlık yoktur. Dükkânların temizliğine o kadar önem verilir ki kömürcü dükkânları bile pırl pırlıdır. Paris kömürcüleri, kömürcü denince bizde akla gelen manzaradan büsbütün farklı bir görünüm arz eder. İş hayatının yoğunluğuna bağlı olarak Paris, reklamcılığın gelişme gösterdiği büyük bir Avrupa şehridir. Yeni gelişmelerin, medeniyet-teki ilerlemelerin daima gözlemlenebildiği Paris bilhassa kendine özgü taraflarıyla dikkat çeken, çeşitli eserlerle süslenmiş, anıtlar ve heykellerle bezenmiş, düzenli ve güzel bir yerdir.

Ahmet İhsan eserinin geniş bir kısmını da İngiltere'nin başkenti Londra'ya ayırmıştır. Otuz dokuz günlük Paris ikametinden sonra 17 Haziran 1307/1891 tarihinde Londra'ya geçen yazar şehir girişindeki mahallelerin kasvetli görüldüğünü söyler. Varoşlardaki binaların hemen hepsi yoğun sis dolayısıyla siyahtır. Hatta parlamento binası bile dehşetli bir sis altında kirli siyah bir renge bürünmüştür. Şehir sürekli olarak genişlemekle ve gelişmekle beraber şehir dahilindeki ağaçlıklar, ormanlar muhafaza edilmekte, sis yoğun olduğu için evler en fazla iki-üç katlı olarak yapılmaktadır. Buna rağmen bütün binaların cepheleri simsiyah olup bu durum şehrin manzarasına "kasvet-engiz" bir hava vermektedir. Şehrin geniş caddelerinde dikkati ilk çeken ise rengârenk *omnibus*lerdir. Bunlara asılmış ilanların çokluğu da dikkat çekicidir. Şehirdeki en önemli ulaşım vasıtaları arabalar, *omnibus*ler, tramvaylar ve bilhassa trenlerdir. Londra'nın büyük posta binasını dikkate değer bulan Ahmet İhsan diğer büyük yapılar arasında Saint Paul Kilisesi, Borsa binası, Londra Bankası, fabrikalar, Londra Kulesi, gümrük dairesi, limanda büyük bir alanı kaplayan ve sanayinin gelişmişliğinin göstergesi olan dev antrepolar, doklar, konferanslara mahsus Albert Hall, Westminster-Parlamento binası, London Bridge gibi yerleri sayar. Chrystal Palace ise onun umduğu kadar büyük çıkmamıştır. Müzeler arasında Eski Silahlar Müzesi, Kaliyet Mücevherleri Müzesi, Hindistan Müzesi, Deniz Müzesi ve British Museum önemlidir. Mansion Meydanı'ndaki Wellington anıt-heykeli, Albert Memorial anıtını oluşturan hey-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

keller grubu, Trafalgar Meydanı'ndaki Nelson heykeli Londra'nın önemli anıtlarındandır.

Seyyah, sokaklarda sık sık rastladığı polislerin kıyafetlerine ve yardımseverliklerine de dikkat çeker. Şehirdeki daimi insan kalabalığı Londra'nın karakteristiğini oluşturan yönlerdendir. Londra'nın en önemli özelliklerinden biri de burada hemen hemen sadece İngiliz dilinin ve parasının geçerli olmasıdır. İngilizler bu iki hususa çok önem verirler; başka dille konuşanlara uzak dururlar, İngiliz parası dışındaki paraları kabul etmezler. Başka milletlere pek benzemeyen İngilizlerin garip âdetleri üzerinde de duran, yazar sosyal bakımdan sınıflardan oluşan İngiliz toplumunda bütün davranışları bu sosyal tabakalaşmanın yönlendirdiğini belirtir. Londra'nın en belli başlı eğlence yerleri birahaneler, barlar, kahveler, gezinti bahçeleri -bilhassa Hyde Park- ve tiyatrolardır. Bunlardan özellikle birahaneler şehirde yaygın olarak bulunur. Sokaklardaki, büyük kolaylık sağlayan otomatik satış makinelerine dikkat çeken yazar bunlarda sigara, dikiş iğnesi, firkete, kibrit vb. satıldığını belirtir. Pazar günleri Londra'da her yer kapalıdır, "Dedik ya, pazar günü Londra medfundur! Her taraf kapalıdır, posta mektup tevzi eylemez, aranılan bulunmaz, âlem köylere gider..." (s. 220) diyerek bu duruma işaret eden yazar bir pazar günü Hampton köyünde yaptıkları geziden söz eder. Londra'da bulunduğu beşinci ve altıncı günde Regent's Park'taki hayvanat ve nebatat bahçesini dolaşan Ahmet İhsan burada gördüklerini de ayrıntılı olarak anlatır.

Ahmet İhsan, Londra'daki kurum ve kuruluşların çoğuna takdir nazarlarıyla bakmış, şehirdeki düzen onu hayran bırakmıştır. Bu hayranlığın yanı sıra, hayatın tekdüzeliği yazara sıkıntı verir. "Londra'da çok şey gördük, öğrendik; âlemin sanayiine ticaretine kalabalığına hayran ve mebhût kaldık amma sıkıldık; zira burası adeta bir büyük makine; hem her ciheti işler makine! Bir makinenin işlemede ne kadar âhenk ve letafet ve neş'e varsa burada dahi ziyadesini aramak lazım değil imiş!" (s. 241) Londra'nın özellikle havası o kadar sıkıcıdır ki İngilizler bile kendi memleketlerinin kirli havasından kurtulmak için sık sık seyahate çıkmaktadır. Sonuçta, "Aman bir sabah olsa da dehhâş fakat hüzn-engiz memlekette çıksak!" (s. 241) sözleriyle Londra'dan sıkıldığını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

açıkça ortaya koyan yazar bu şehirden ayrılmak için acele eder ve ayrılırken de büyük bir ferahlık duyduğunu belirtir.

Doktor Hüseyin Hulki'nin *Berlin Hatıratı*³² (1892) büyük ölçüde mesleki izlenimlerden oluşmakta ise de seyyahın çeşitli konularda azımsanamayacak bilgi verdiği de görülür. Almanya'da öncelikle modern tıp alanındaki ilerlemelere, hastane hizmetlerine, laboratuvar çalışmalarına, otopsi merkezleri ve morglara, hayvanlar üzerindeki deneylere, tıp teknolojisine eğilen seyyah daha sonra müzeler, dershaneler, caddeler, Alman mutfağı, kent trafiği hakkında da bilgi verir. Kendisi de bazı muayenelere katılan Hüseyin Hulki'nin seyahat notlarının önemi XIX. yüzyıl sonlarında Almanya'daki tıp çalışmaları hakkında çok geniş ve net bilgi aktarmasından gelmektedir. "Ulûm ve fûnûn-ı beşeriye tatbikat-ı ameliyeleri hayat-ı beytiye ve şehriyyeye ne mertebelere kadar ziyinet ü letafet ve rahat ü nezafet verebileceği orada takdir olunabilir." (s. 61) sözleriyle bilimin hayata katkılarına işaret eder.

Karşınızcade Süleyman Şükrü'nün *Seyahatü'l-Kübra'sı*³³ (seyahat: 1893, basılış: 1907) da Ahmet Midhat ve Ahmet İhsan'ın gezi kitapları gibi hacimli eserler arasında olup sadece hacmiyle değil, verdiği bilgilerle de dikkate değer bir eserdir. Paris merkezli bir seyahatname olan *Seyahatü'l-Kübra*'da heykeller, meydanlar, bulvarlar, mezarlıklar, sokaklar, köprüler, opera ve tiyatrolar geniş yer tutar. Süleyman Şükrü'nün izlenimleri kendisinden önce Paris'e gitmiş seyyahlardan çok da farklı olmamakla beraber insan unsuruna özel bir önem vermesi, altı çizilecek hususlardandır. Fransız kadını, sokaklardaki kalabalık, eğlence hayatı, Fransa'daki azınlıklar, cenaze alayları, askerler ilgi çekici yönleriyle bu eserde yer bulmuştur. *Seyahatü'l-Kübra* seyyahın sadece Avrupa'yla ilgili değil Avrupa dışı yerlerle ilgili izlenimlerinin de içerir. Seyahatnamede kendisinin verdiği bilgilerden Eğirdir doğumlu olduğunu öğrendiğimiz Süleyman Şükrü, kitabının başındaki resminin altında isminden önce "seyyah" sıfatını koymasıyla da dikkat çeker. Devlet memuru iken memuriyetten ayrılarak uzun gezilere çıkan seyyah bu gezilerini *Seyahatü'l-Kübra*'da ayrıntılı olarak anlatır. Kitadan kıtaya uzanan gezilerinde gördüğü yerleri, tanıdığı ilginç

³² Dr. Hüseyin Hulki, *Berlin Hatıratı*, Karabet Mtb., Dersaadet, 1308, 143 s.

³³ Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-kübra*, Elektrik Mtb., Petersburg, 1325/1907, 608 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

insanları, içine girdiği toplumların sosyal yaşamlarını, geleneklerini, iş ve eğlence hayatlarını uzun uzun anlatmayı ihmal etmez. Aynı ayrı başlıklar altında Anadolu (bilhassa Eğirdir ve çevresiyle Antalya, İzmir, Mersin, Adana, Tokat...), Yunanistan, İran, Rusya, Avusturya, Fransa, Cezayir, Mısır, Hindistan, Singapur, Çin... geniş olarak bu eserde karşımıza çıkar. Eserde bilhassa Anadolu, Mısır ve Hindistan'a çok geniş yer ayrılmıştır. Yer yer resimlerle de süslenen 608 sayfalık seyahatname gerçekten ismiyle müsemma bir özelliktedir.

Gümrük müdürü Mustafa Sait Bey'in *Avrupa Seyahatnamesi*³⁴ (1898) İstanbul-Viyana arası gezisinin izlenimleriyle oluşturulmuştur. Marsilya, Cenova, Cenevre, Paris ve Viyana şehirlerinde belli süreler kalan seyyah 23 Ağustos 1898'de başladığı ve aşağı yukarı üç ay süren seyahatinde gezip gördüğü yerlerin genel özelliklerinin yanı sıra dikkat çeken ayrıntılarına eğilmeyi de ihmal etmemiştir. Marsilya'da oteller, deniz hamamları (plajlar), lokantalar, sokaklar, ulaşım araçları, kafeteryalar, kafeşantlardaki kalabalık onun ilgisini çeker. Plajlarda kadın ve erkeklerin birlikte denize girmeleri onda hemen mukayese fikri uyandırır ve bizdeki gibi ayrı ayrı denize girilmediğini özellikle belirtir. Kadınların ve erkeklerin beraberce denizin açıklarına kadar yüzmeleri onların yüzme konusundaki maharetleri Mustafa Sait Bey'in ilgisini çeken yönlerdendir. İtalya'nın Cenova şehrinde bu kez meydanlardaki küçük eğlence yerlerine değinir ve buralarda kadınların sattığı alkollü veya alkolsüz içeceklerin çokluğuna dikkat çeker. İtalya'da güzelliklerin yanı sıra hoş olmayan yanlara da temas eden Mustafa Sait Bey'in tespitlerine göre İtalya'da fakirlik öteki Avrupa memleketlerine göre daha çok, hırsızlık da daha yaygındır. Cenevre'de bulunduğu sırada otel ve pansiyonlar, sokaklar ve ulaşım araçları, kahveler, gezinti bahçeleri, tiyatrolar hakkında bilgi verir. Seyyah, Paris'e geldiğinde Grand Hôtel'i, Champs-Élysées'yi, tiyatroları, lokantaları, kahveler, ormanları, saray ve müzeleri, büyük kilise ve anıt mezarları, garları, okul ve kütüphaneleri ayrı ayrı başlıklar altında anlatır. Seyahat kitabını kendisinin yaptığı çizimlerle zenginleştiren Mustafa Sait Bey'in görüşleri hayranlıktan ziyade tespit biçimindedir.

³⁴ Bu eserin yeni harflerle yayımı için bkz.: Mustafa Sait Bey, *Avrupa Seyahatnamesi*, (Haz.: Burhan Günaysu) YKY, İstanbul 2004, 181 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

XX. yüzyıl başlarında Avrupa'yı tanıtan ilk seyyahlardan Fağfurizade Hüseyin Nesimi'nin *Seyahat* (1904) adlı eseri Ahmet İhsan'ın gezi izlenimlerini hatırlatır. Avrupa medeniyetine bakışta Ahmet İhsan ile Fağfurizade arasında paralellik kurulabilir. Adalet, medeniyet, eğitim... hususlarında zaman zaman karşılaştırmalı değerlendirmeler yapan Fağfurizade, Avrupa medeniyetini bir bütün olarak yorumlar. İleri sürdüğü fikirlerden, yaptığı tekliflerden meseleleri çok boyutlu olarak düşünebildiği ve gördüklerine geniş bir açıdan bakabildiği anlaşılmaktadır. İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya ve İsviçre ağırlıklı seyahat notlarında binalar, meydanlar, sanat eserleri, çalışma ve eğlence hayatı, eğitim, adalet, ekonomi iç içedir.

Celal Nuri'nin *Şimal Hatıraları*³⁵ (1914) ve *Kutup Musahabeleri*³⁶ (1915) adlarından da anlaşılabilceği gibi ağırlıklı olarak daha çok Kuzey Avrupa ülkelerini tanıtan gezi kitaplarıdır. Rusya, İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya'daki gözlemlerini aktaran yazar son zamanlarda büyük atılım yapan Kuzey Avrupa ülkelelerinden alacağımız çok dersler olduğu kanısındadır. Seyahatnamesinin Rusya kısmında bu ülkenin ileriki dönemlerde dünya politikasında büyük söz sahibi olacağını belirtir, Rusya sınırları içerisinde yaşayan Türkler hakkında da geniş bilgi verir. Finlandiya'da eğitim, bilim ve tekniğe önem verilmesi, İsveç'te zenginliğin herkese eşit yayılmış olması, Norveç'te çalışkanlık, Danimarka'da her yönden had safhaya ulaşmış gelişmişlik düzeyi Celal Nuri'nin odaklandığı noktalardır. Kuzey ülkelerinde kadınların hayata özgürce katılması bu ülkelerin ilerlemesinde çok etkili olmuştur. Celal Nuri, *Şimal Hatıraları*'nda ve *Kutup Musahabeleri*'nde Almanya ve Almanlar hakkındaki izlenimlerine de yer verir. *Şimal Hatıraları*'nda Berlin'i medeniyet âleminin hareketli fakat düzenli şehirlerinden sayar ve Kasımpaşa deresinin, Eyüpsultan ve Üsküdar'ın bakımsızlığına hayıflanır. *Kutup Musahabeleri*'nde de, otomobiller şimşek süratiyle gidip geldiği İhlamurlar Altı Caddesi ahalisindeki fevkalade bir zindeliğe dikkat çeker. Adeta "son tarzda yapılmış bir makine gibi işleyen şehir"de herkes bahtiyardır. Yine karşılaştırmalı bir bakışla yaptığı şu yorumlar dikkate

³⁵ Celal Nuri, *Şimal Hatıraları*, Matbaa-i İctihat, İstanbul, 1330, 128 s.

³⁶ Celal Nuri, *Kutup Musahabeleri*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1331, 186 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

değer: “Dükkânlarda harika-nüma bir ahz ü i'ta olduğu anlaşılıyor. Her şey yeni, her şey temiz. Bunları takdire bile dilim varmıyor. Caddeyi gördüğüm vakit, bilâ-ihiyar, aklıma Bâbîâli civarı geliyor: Harab, Pompei yıkıkları gibi bir eski sanatı irae eden bir eser-i zarif-i mazi değil, bütün levs ve mürailiği ile bir eski Bâbîâli, yanmış, kül olmuş bir şûrâ-yı devlet dairesi görüyorum...” (s. 8) Celal Nuri'nin Almanya, Berlin ve Almanlar hakkındaki görüşleri şöyle toparlanabilir: Almanya son derecede düzgün ve hiç durmadan işleyen bir memlekettir. Berlin, şehir olarak insanın aklına hemen “plan ve metod”u getirir. Binalar ve yollar pırl pırl, düzgün ve güzeldir. Burada her şey mutlaka belli bir düzen fikrine göre yapılmış, bütün şehir düzenlemeleri hayatı kolaylaştırıcı nitelikte oluşturulmuştur. Öyle ki hayat burada neredeyse bir tiyatro oyunundaki gibi önceden tanzim edilmiştir, insanlar hiçbir zorlukla karşılaşmadan yaşayıp gitmektedir. Her yaştaki insanın bu şehirde yaşayacağı hayat, yapacağı işler önceden belli gibidir. İnsanlar da üzerlerine düşen görevleri eksiksiz yapmaya çalışırlar. Avrupa medeniyetinin özü olan Almanya'da ve Berlin'de bizdeki karışıklıktan eser yoktur.

Halit Ziya'nın *Almanya Mektupları*³⁷ (1915) ve *Alman Hayatı*³⁸ (1915) başlıklı seyahat notları XX. yüzyıl başlarında sayıları hayli artan Almanya seyahatlerinin önemli örnekleri arasındadır. Halit Ziya, gerek *Almanya Mektupları*'nda, gerekse *Alman Hayatı*'nda bu ülkeyle ilgili çeşitli alanlarda ele alınabilecek değerlendirmelerde bulunur. Yazarın yaklaşımı, seyahati sırasında I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın müttefikimiz olması dolayısıyla, oldukça *subjective*dir. Bu bakımdan Celal Nuri ile Halit Ziya arasında tam bir paralellik vardır denebilir. Gerçi Halit Ziya zaman zaman, Almanya'da ve Almanlarda olumsuz bulduğu yönler üzerinde de durur fakat bunlar pek azdır ve onun mübalağalı övücü tavrı karşısında kaybolup giderler. Halit Ziya'nın Almanya ile il-

³⁷ Halit Ziya, “Almanya Mektupları”, *Tanin*, nr. 2387-?, 10 Ağustos-15 Teşrinievvel 1915 (Bu seyahat notları hakkında bir tez çalışması için bkz.: Vildan Hatipoğlu, “Halit Ziya'nın ‘Almanya Mektupları’”, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1978, T. 1957)

³⁸ Halit Ziya, “Alman Hayatı”, *Tanin*, nr. 2579-2719, 5 Şubat 1331/18 Şubat 1916-24 Haziran 1332/7 Temmuz 1916 (Bu seyahat notları hakkında bir tez çalışması için bkz.: Süleyman Mahir Türküm, “Halit Ziya Uşaklıgil'in ‘Alman Hayatı’”, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1982, T. 2327)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

gili değerlendirmelerini bir bütün olarak ele alıp belirli noktalarda yoğunlaşmak suretiyle Almanya'nın genel özelliklerini ortaya çıkarmak mümkündür. Halit Ziya'ya göre Almanya, Avrupa medeniyetinin bütün özelliklerini bünyesinde taşıyan hatta pek çok konuda bu medeniyete öncülük eden ve "garp medeniyetinin en şaşaalı" göstergesi olan bir memlekettir. Durup dinlenmeden çalışan Almanlar şehirlisiyle, köylüsüyle yüksek bir uygarlık yaratmıştır. Ekonomide, ziraatte, sanayide, sanatta devamlı bir ilerleme görülür. Özellikle güzel sanatlarla sanayi Almanya'da büyük bir gelişme göstermiş, ticaret alanında da şaşılacak bir ilerleme görülmüştür. Almanya şehirlerinin temel karakteristiği eski binalarla yenilerinin bir arada uyum içinde bulunmasıdır. Ortaçağdan kalma şehirlerde bile modern medeniyetin telefon, telgraf, elektrik gibi bütün hizmetleri görülür. Yazar, bunlara seyahat notlarının değişik bölümlerinde dağınık olarak değinmiş; asıl geniş değerlendirmelerini ise *Alman Hayatı*'nın başlarında yapmıştır. Bu değerlendirmelerde *subjective* yaklaşımın izlerini açıkça görülebilmektedir. Halit Ziya'ya göre, Alman halkının insanda genel olarak bıraktığı izlenim "sevimsizlik"tir. Bu düşüncesini tiyatro gibi ortak mekânlardaki gözlemlerine dayanarak aktarırken küçük ve üstü örtülü bir mukayeseye başvurmadan da kendini alamaz. İnsan onlarla beraber bulunmaktan, temas etmekten, görüşüp konuşmaktan, tiyatro vb. gibi umumî yerlerde bir müddet aralarında yaşamaktan bir haz duyar. Gerçi tiyatrolarda perde aralarında büfe önlerinde sucuklar, soğuk kızartmalar, pastirmalar yenip binalar içilirken insana pek de hoş gelmeyecek görüntüler ortaya çıkabilir; çünkü Almanlar karınlarını doyururken çevrelerini adeta unuturlar. Fakat onların bu samimi halleri bile insana sevimli gelir. Üstelik bu, bizde olduğu gibi "tiyatro seyredirken bir şeyler yiyip içmekten" daha fena bir davranış değildir.

Mehmet Akif, *Safahat* içinde yer alan, seyahat izlenimlerini manzum olarak anlattığı "Berlin Hatıraları"nda (1915) Berlin'i oluşturan unsurları ayrı ayrı ele alır. Onun övgü dolu ifadeleriyle şekillenen izlenimleri de aslında o yıllarda Almanya'ya seyahat eden öteki Türk seyyahlarından farklı değildir. Akif'e göre, Berlin'de her alanda mükemmel bir düzen söz konusudur. Saray kadar mamur otellerde temiz yataklar, isteğe göre sıcak ve soğuk suları gürül gürül akan çeşmeler, dışarıdaki soğuğu kesinlikle his-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

settirmeyen ocaklar insana her türlü rahatlığı temin eder. Son sürat giden ve düzenli olarak çalışan trenler şehirde büyük bir seyahat kolaylığı sağlar. Berlin'in sokakları düz ve temizdir; yayalar için ayrı araçlar için ayrı gidiş-geliş yerleri düzenlenmiştir. Kötü havalarda bile yol ve sokaklar temizdir, asla çamur veya kar görülmez. Berlin'in mahalle kahveleri "feza içinde feza" denecek kadar aydınlık, geniş ve güzeldir. Kahvelerde bilhassa aydınlık Mehmet Âkif'i çok etkilemiştir. Mehmet Âkif'in sadece teknik noktalara eğilmediğini, insanlarla ilgili değerlendirmelerde bulunduğunu görürüz. Alman halkını "mahalle kahvesi"nde gözlemleyen şairin değerlendirmeleri daha çok, "müttefikimiz olan bir halkın yüceltilmesi" şeklindedir. Alman halkı cihana karşı savaşmış da galip gelmenin yüceliğini açık alında taşımaktadır. Kendine güveni sayesinde er geç amacına ulaşacak olan bu halkın temel özellikleri "mücadele ve tevekkül"dür. Savaşın "vakur hüznü ve kederi" Alman halkında görülmektedir. Oğlunu savaşta kaybetmiş bir kadının acıklı hikâyesi ve yaşlı gözleri şairi derinden etkiler. Almanlar barış zamanlarında çok çalışarak yüksek bir hayat seviyesine erişmişler, sahip oldukları ilmin nimetlerini bütün halka yaymışlardır. Akif'e göre, Alman toplumunda yüksek tabaka ile halk arasında derin uçurumlar yoktur, bu iki sınıf birbirine çok yakındır.

1908'de bedensel eğitim ve spor etkinlikleri üzerinde uzmanlık eğitimi almak amacıyla İsveç'e giderek iki yıl kalan Selim Sırrı, *Bizce Meçhul Hayatlar: İsveç'te Gördüklerimiz*'de³⁹ bu ülke halkı üzerindeki uzun gözlemlerini aktarır. Selim Sırrı'ya göre, Avrupa tarihinin en eski milletlerinden olan İsveçliler Danimarka, Almanya, Avusturya gibi ülkelerle yaptıkları savaşlardan zaferle çıkmış ve uzunca bir müddet Avrupa'da söz sahibi olmuşlardır. Selim Sırrı, İsveçlilerin büyük savaşlar ardından bilim ve sanat alanlarında da üstün gayretler gösterip Linné, Berzelius, Nobel gibi son döneme damgasını vuran bilim adamları yetiştirdiklerini belirtir. Stockholm'e vardığında ilk gözüne çarpan, "Paris'i hatırlatacak bir faaliyet-i ictimâiye"dir. Herkeste bir yaşama sevinci hissetmiş, temiz ve düzgün kıyafetli İsveçlilerin yüzlerinden eksik olmayan tebessümler onu etkilemiştir. Sokaklarda kıyafetsiz, biçimsiz, üstü başı yırtık tek insan görülmediğini, insanların toplum

³⁹ Selim Sırrı (Tarcan), *Bizce Meçhul Hayatlar: İsveç'te Gördüklerimiz*, Şant Mtb., Dersaadet, 1327, 183 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kurallarını ihlal etmeden sokaklarda dolaştıklarını söyleyen seyyah, başta trafik polisleri olmak üzere sokaklarda hizmet veren bütün memurların halka güler yüzle yardımcı olduğunu ifade eder. Spora düşkün olan İsveçlilerde kötü ahlâk tezahürü olarak isimlendirilecek hiçbir davranış görülmemesi, nezakette adeta birbirleriyle yarışmaları, hayvanlara, özellikle de kuşlara olan düşkünlükleri de yazarın dikkatinden kaçmaz. Elbiselerine olduğu kadar vücutlarının temizlik ve sağlığına da önem veren İsveçlilerde bilhassa diş temizliğinin büyük önemi vardır. İlkokula devam eden çocukların çantasında bile birer diş fırçasıyla diş macunu bulunur. Napoli, Marsilya hatta Paris gibi şehirlerde görülen başı açık, yalın ayak, kahvelerde izmarit toplayan sokak çocuklarına Stockholm sokaklarında rastlanmadığına dikkat çeken Selim Sırrı, ailelerin, çocuklarının eğitimine büyük önem verdiklerini belirtir. İlkokul eğitimi zaten zorunludur. Eğer, çocuğunun eğitimine yeterince önem vermeyen bir aile olursa hükümet o ailenin çocuğunu alarak eğitmektedir. 1900 yılından beri uygulanan bir kanuna göre, ilköğretim İsveç'te mecburidir. Aileler çocuklarını kız-erkek ayırmadan yedi yaşından itibaren okula göndermek zorundadır; bu kanuna uymayan ailelerin çocukları devlet tarafından okula yollanırlar. Ailenin buna karşı çıkması durumunda çocuk, polis zoruyla ailesinden alınıp okula gönderilir. Ailesi çok fakir olanlarla kimsesizler de eğitimden mahrum kalmaz; bunlar yatılı okullara verilirler.

Selim Sırrı, okulların eğitim sistemleri hakkında hayli bilgi aktarır. Bunların bir kısmı spor okulları, bir kısmı da orta öğretim düzeyinde normal eğitim veren okullar ile üniversitelerdir. "Uppsala Dârülfünûnu" başlığı altında "İsveç'in en eski, en ehemmiyetli bir dârülfünûnu" olan bu üniversiteyi bütün yönleriyle tanıtan seyyah, özellikle dershanelerin çok oluşuna, konferans salonlarının genişliğine dikkat çeker. Dikkat çeken bir başka şey de her yanda tabloların, heykellerin, güzel sanat eserlerinin bulunmasıdır. İsveç'in diğer üniversiteleri gibi burada da teoloji, hukuk, tıp, felsefe olmak üzere dört temel fakülte bulunmaktadır. Hukuk ve tıp daha ağırlıklı olup felsefe ve teoloji bunları takip eder. Öğrenim süresi, tıpta dokuz, edebiyat ve fen bölümlerinde altı, hukukta beş yıldır. Uppsala Üniversitesi'nin öğrenci sayısı 2500-3000 arasındadır. Selim Sırrı, bu üniversitede hocalık yapan-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ların maaşlarından okulun masraflarına kadar pek çok konuda sayısal veriler de aktarır. Selim Sırrı'nın anlattığı ikinci kısım okullar "İbtidai Mektepleri"dir. İsveç İbtidai Mektepleri, çocukların yedi yaşından on dört yaşına kadar eğitim gördüğü ilkokullardır. altı yıl boyunca çocuklara din bilgisi, matematik, ana dil (İsveççe), güzel yazı, resim, imla, coğrafya, müzik, tabiat bilimleri, jimnastik dersleri verildiği görülür. Bunların yanı sıra İsveç'in millî el sanatlarından sayılan marangozluk, doğramacılık ve oymacılık ile ev idaresi gibi pratiğe yönelik dersler de verilmektedir, üstelik bu derslerin okullarda özel bir önemi vardır. Böyle uygulamalı dersler çocuklara bir yandan "fikren ve bedenen" faydalı olmakta, bir yandan da onları hayata hazırlamaktadır. Selim Sırrı, bu okulların tedris programlarını değerlendirirken şunları söyler: "Şu programa dikkatli bir göz gezdirecek olursak ilk üç senede; yedi yaşından on yaşına kadar olan çocukların hem vücutlarının neşv ü nemâsına, hem zekâlarının inkişafına hâdim eğlenceli birtakım ah-lâkî oyunların ders sırasında talimi, sonra kız ve erkek çocuklara oymacılık, marangozluk, doğramacılık ve yalnız erkeklere demircilik ve kızlara aşçılık gösterilmesi, daha sonra da musiki ile idare-i beytiye ve hitabet dersinin dürûs-ı ihtiyariye miyanında bulunması nazarımıza çarpar." (s. 83) Bu okullarda kız ve erkek çocukların aynı sınıflarda ders görmesi, birinci ve ikinci sınıf hocalarının tamamının kadınlardan meydana gelmesi de yazarın dikkatini çeken hususlardandır. Diğer sınıfların hocalarının bir kısmı kadın bir kısmı ise erkektir. Selim Sırrı, kızlarla erkeklerin karışık olarak okumaları üzerinde özellikle durma ihtiyacı hisseder. Okul idarecileriyle yaptığı sohbetlerde bu konu üzerine eğilir ve kızlarla erkeklerin bir arada bulunmasının doğurduğu sakıncaları öğrenmek ister. Okul idarecileri, başlangıçta bazı sakıncalar görülmüşse de sonradan karşı cinsle aynı ortamda bulunan kız ve erkeklerin daha terbiyeli, daha disiplinli olduklarının anlaşıldığını ileri sürerler. Evliliklerin bazılarının temellerinin üniversitede atıldığını belirten idareciler ilkokullardan başlayarak "yek-diğerini iyice tanıyan, yek-diğerinin temâyülât-ı ruhiyesine vâkıf olan iki arkadaşın teşrik-i hayat etmesi"nin cemiyette daha sağlıklı aileler meydana getirdiğini belirtirler. Ders anlatma usullerinden bahsederken de coğrafya, tabiat bilimleri gibi derslerin karanlık odalarda yapıldığını, öğrencilere duvara aksettirilen görüntüler üzerinde (bugünkü *dia* yöntemi) konu hakkında bilgi aktarıldığını belirtir. Bu yolla,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

öğrenciler verilen dersi daha iyi ve daha kolay anlamaktadırlar. Yazarın, *görsel metoda* dikkat etmiş olması enteresandır. İsveç'in en güzel binalarının okullara tahsis edilmiş olduğunu söyleyen yazar, bunun, ülkede eğitime verilen önemi ortaya koyduğunu ifade eder. Okulları ve İsveç eğitim sistemini o kadar beğenmiştir ki "Gönül arzu ederdi ki maarif nezaretimiz Avrupa'ya tahsile gönderdiği ezkiyâ-yı şübbânın birkaçını da buraya yollasın ve saha-i medeniyette mesai-i ictihadiyeleriyle koca bir milleti baştan başa ihya eden İsveç pedagoglarının müessesât-ı ilmiyelerinden Rusya, Almanyalı, Felemenkli, Avusturyalı, Romanyalı, hatta Nouvel-Zelandlı ecnebiler sırasında iki tanecik de Osmanlı bulunsun." (s. 76) demekten kendini alamaz.

Kendisi de beden eğitimi uzmanı olan Selim Sırrı'nın ayrıntılı olarak tanıttığı İsveç mektepleri arasında Beden Eğitimi okulları önemli bir yer tutar. Daha önce de belirttiğim gibi Selim Sırrı'nın İsveç'e geliş amacı zaten bu alanda uzmanlık eğitimi almaktır. Buna bağlı olarak, hem kendi okuduğu okulları hem de diğerlerini uzun zaman gözlemleme fırsatı bulan yazar, binalardan spor tesislerine, programlardan okul dışı etkinliklere varıncaya kadar Beden Eğitimi okullarını "Terbiye-i Bedeniye Dârümuallimîni" başlığı altında tanıtmaktadır. Bu kısımda öncelikle Beden Eğitimi'nin İsveç'te okul eğitiminin bir parçası olarak kabul edilmesinde büyük rol oynayan Profesör Ling⁴⁰ hakkında geniş bilgi verir, onun kurduğu ve halen devam eden jimnastik okulunu anlatır. Ling'in jimnastik metodunu ana hatlarıyla anlatan Selim Sırrı, Ling'in, beden eğitimi metodunun "maddî ve manevî kuvvetler arasında muvazene kurma" temeline dayandığını belirtir. İsveç'in soğuk iklimine karşı koymak için geçmişte içkiye ya da evlerde hareketsizliğe sığınan halkın vücut sağlığının gittikçe bozulduğunu gören Ling, tatbik ettiği jimnastik metoduyla içkinin ve hareketsizliğin tahrip ettiği vücutlara hareketlilik ve zindelik kazandırmıştır. Jimnastiği "terbiyevî, askerî, tıbbî ve bedâyî" olmak

⁴⁰ Per Henrik Ling (1776-1839): İsveç jimnastiğinin kurucusudur. Çeşitli okullarda Beden Eğitimi hocalığı yaptıktan sonra 1814 yılında Stockholm'de kurduğu jimnastik okulunda tamamen yeni metodlar uygulamış ve kendi metodunu sonraki dönemlerde de kabul ettirmiştir. Jimnastik yöntemini anlattığı bir kitabı da (*les Fondements généraux de la gymnastique*) vardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

üzere dört kısma ayıran Ling, bunların insan bedenine değişik faydalar sağladığını ortaya koymuştur.

İsveçlilerin bazı âdetlerinden de bahseden seyyah, nişanlılık ve evlilikteki gelenekleri hakkında bilgi verir. Kız ve erkek birbiriyle anlaştıktan sonra ailelere haber vermekte, aile çevresinde düzenlenen sade bir nişan merasiminde nişan yüzükleri takılmakta ve bunun ardından bir yıl kadar sürecek olan nişanlılık devresi gelmektedir. Bu bir yıllık sürede kız çehizini hazırlar, bu arada kızla erkeğin birbirleriyle serbestçe görüşmeleri devam eder. Düğünler ise nişanın aksine çok parlak olur. Gelin ve damat adayı genç kızlardan oluşan bir alay eşliğinde dinî merasimi gerçekleştirmek üzere kiliseye gider. Kilisede erkek kızın parmağına bir yüzük daha takar; çünkü İsveç'te nişanlı kızların bir, evli kadınların iki altın yüzük takma âdeti vardır. Evli kadınlar genellikle çalışmazlar; evlendikten sonra kadının aslî vazifesi evinin işleri ve çocuk yetiştirmektir.

Cenap Şahabettin'in *Avrupa Mektupları*⁴¹ (1919) başka ülkelerde değinmekle birlikte Almanya ağırlıklı bir seyahatnamedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'ya giden Cenap'ın izlenimleri devrin atmosferi gereği övgü çerçevesindedir. Cenap'a göre Almanya dört şubeli bir dairedir. Mektep, kışla, fabrika, banka şeklinde sıralanan bu dört şube birbiri için ve birbiriyle bağlantılı olarak çalışır. Bunların hepsi de "fen" tarafından idare edilir. Almanya bunun yanında esas olarak iki kuvvet üzerinde durur: Askerî ve iktisadî güç. Gerek kurumlar, gerekse kişiler daima devlet ve millet menfaatine çalışır. Bunlar bazı alanlarda birbiriyle yarış halindedir fakat bu yarışın sonunda kazanan yine Almanya olur. Bilime ve çalışmaya büyük önem veren Almanlar son zamanlarda ticaret alanında da büyük ilerleme göstermişlerdir.

Cenap Şahabettin, Almanya'nın sanayi ve iktisat alanındaki çalışmalarından bahseder. Onun, Almanların özellikle iktisada verdikleri öneme işaret ettiği görülür; bu alandaki tespitleri Halit Ziya'nunkilere yakındır. Tasarrufa büyük önem veren Al-

⁴¹ Cenap Şahabettin, *Avrupa Mektupları*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1335, 288+5 s. (Bu eserin çevrimyazı yayımı: Cenap Şahabettin, *Avrupa Mektupları* (Haz.: Sabri Özcan San) TC KBY, Ankara, 1996, XI+150 s.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

manların kurmaya çalıştıkları medeniyeti bir “medeniyet-i maliye ve askeriye” olarak vasıflandıran Cenap Şahabettin seyahatnamesinin “Almanya’da Sanayi” (s. 176) alt-başlıklı XIV. bölümünde bu ülkenin sanayi hayatını geniş olarak irdeler. Sanayi Almanya’da başlı başına dev bir sektördür; Alman fabrika ve atölyelerinde hiç durmaksızın devam eden bir üretim faaliyeti gözlenir. Yüz yıl öncesine kadar neredeyse fakir bir ülke olan Almanya son yüz sene içerisinde sanayi alanında büyük gelişme göstermiştir. Hatta 1870’lerde bile henüz tam olarak kurulmamış olan Alman sanayiinin asıl gelişimi 1885 sonrasında meydana gelmiştir. Üretimin artışına paralel olarak nüfus artışı da gerçekleşmiş, hem tüketen hem de çalışan ve üreten insanların sayısı artmıştır. İlim ve sanayi elele vermesi sonucunda teknolojik gelişmeler hayatın her alanına yayılmış, bilim adamlarının araştırmaları ve yeni buluşları fabrikalarda uygulamalı olarak kullanılmıştır. Teknik okullarda ve yüksek sanayi okullarında verilen eğitim sayesinde sanayi alanındaki yeni bilgiler yayılmakta gecikmemiştir. Küçük fabrikanın hemen hemen hiç bulunmadığı Almanya’da sanayi alanında hemen her şey büyük düşünülmüştür. Fabrikatörlerin yeniliklere açık olması, yeni teknolojiyi kısa zamanda uygulama alanına sokması sayesinde Alman sanayii çok büyük bir atılım göstermiştir. Bu atılda insanların görevlerine bağlılıklarının ve fedakârane çalışmalarının rolü de önemlidir. Son yirmi senede Almanların maden işlemeciliğinde ulaştıkları nokta çok şaşırtıcıdır. Yakın bir geçmişe kadar İngilizlerin bu alandaki üstünlüğüne kimsenin erişmeyeceğini düşünenler şimdi Almanya’nın bu ilerlemesi karşısında şaşkına dönmüşlerdir. Ziraat alanındaki gelişme ise imrenilecek derecededir. Aydınlanma köylere kadar yayılmış, köylüler en yeni tarım tekniklerini öğrenip kullanır duruma gelmişlerdir.

Cenap’a göre, Almanya’da sosyal sınıflar arasında büyük farklılıkların görülmediği Almanya’da umumi kaidelere herkes aynı şekilde uyar. Kendi milletlerini bir aile gibi gören Almanlar, meydana getirdikleri çeşitli sosyal dayanışma kurumlarıyla toplumu daima bir arada tutmak amacındadırlar. Halk arasında güzel sanatlara karşı yaygın bir ilgi vardır. Çalışma ve eğlence, her ikisi de Almanya’da yerini bulmuştur. Cenap, Almanya’da zümreler arasında asla kavga, küçümseme olmadığını belirtir. Onun gözlediği Alman toplumu birbirine sıkı sıkıya bağlı insanlardan ve yine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

birbiri için çalışan zümrelerden oluşmaktadır. Her sınıf, bir diğer sınıfın menfaatini gözetir: “Bir zümrenin dimağı için öteki zümrenin dimağı cüz’î küllî aydınlatan bir menba-ı ziyadır. Altmış beş milyon Alman’ı el ele tutuşmuş tasavvur ediniz; aldanmazsınız... Milyonlarla Alman müşevvik-i cür’ettir; milyonlarla Alman nâsih-i basîrettir; milyonlar düşünür ve milyonlar hazırlar.” (s. 110) Cenap’ın Almanlarla ilgili olarak “çalışkanlık” hususundaki tespitleri de diğer seyyahların saptamalarıyla birleştirilebilir. Onlara göre çalışmak adeta “ziyafet-i fikriye ve ziyafet-i bedeniye”dir.

2.2. Avrupa Dışı Ükelere, Balkanlara ve Anadolu’ya Yapılan Seyahatler

Bu bölümde Avrupa dışı coğrafyalara yönelik seyahatnameler üzerinde durulacaktır. Coğrafya kesişmelerinde ise seyyahların izlenimleri paralelinde zaman zaman Avrupa hakkında da bilgiler aktarılacaktır; çünkü seyahatnamelerin bazılarında Avrupa ile Avrupa dışı coğrafyalara gidenlerin izlenimleri bir arada sunulmuştur. Sözgelimi, Osmanlı okuruna, uzak coğrafyaları tanıtan ve Ömer Lütfi tarafından kaleme alınan *Ümit Burnu Seyahatnamesi*⁴² böyle bir eserdir. Seyyah Ömer Lütfi, Ümit Burnu müslümanlarına din eğitimlerinde yardımcı olması göreviyle Sultan II. Abdülaziz tarafından gönderilen imam Ebubekir Efendi’nin talebesidir. Babasının baskısından bunaldığı için İstanbul’dan kaçıp kurtulmak amacıyla hocasının yanında seyahate katılan Ömer Lütfi, bu geziyi seyahatnamesinde bütün safhalarıyla anlatmıştır. Ebubekir Efendi’nin Ümit Burnu’na gönderilmesi kararı 26 Mayıs 1862’de padişahın onayından geçmiştir. Yolculuğun başlangıç tarihi kesin olarak belirtilmemekle birlikte bu tarihi aynı yılın Mayıs sonu veya Haziran başı olarak tahmin edebiliriz. O sıralarda

⁴² Ömer Lütfi, *Ümit Burnu Seyahatnamesi*, Ahmet Efendi Mtb., İstanbul, 1292, 112 s. (Bu seyahat kitabının çevrimyazı yeni bir baskısı da yapılmıştır: Ömer Lütfi, *Ümitburnu Seyahatnamesi (Yüz Yıl Önce Güney Afrika)*, (Haz.: Hüseyin Yorulmaz) Ses Yay., İstanbul, 1994, 111 s. Bu yayımda seyahatname metnine, Ebubekir Efendi’nin BOA’da tespit edilen raporlarının bazı kısımlarıyla *Mecmua-i Fünûn*’dan derlenen mektupları da eklenmiştir. Ayrıca bir mukayese imkânı sunması bakımından Mühendis Faik’in *Seyahatname-i Bahr-i Muhit* adlı eserinin Ümit Burnu’yla ilgili bazı kısımları ilave edilmiştir.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Mehmet Cemil Paşa da Paris sefaretine tayin edilmiştir. İstanbul'dan kalkan Fransız vapuruna Paşa'yla birlikte binerler; Korsika, Messina, Marsilya güzergâhıyla Paris'e kadar giderler. Buradan da Manş denizi yoluyla Londra'ya geçerler. Seyahatnamenin Avrupa'yla ilgili en geniş kısmı "Londra" başlıklı bölümdür. Bu bölümde Ömer Lütfi, Londra'nın bütün kentsel özelliklerini, İngilizlerin dikkat çekici yönlerini, sosyal hayatın birtakım tezahürlerini yer yer mukayeseli olarak aktarır. İki ay kaldıkları Londra'dan Liverpool'e geçerler ve burada iki gün kaldıktan sonra Ümit Burnu vapuruna binerler. On sekiz gün kara yüzü görmeden devam eden yolculuktan sonra 17 Ocak 1863'te Ümit Burnu'na ulaşır. Geldiklerinin hemen ertesi günü Ebubekir Efendi bir okul açarak müslüman çocuklarının eğitimine başlar. Ebubekir Efendi ile yardımcısı Ömer Lütfi, öncelikle çocuklara alfabeyi ve okuma-yazmayı öğretirler; ardından da dini meselelere ait bilgiler verirler. Öğrencilerin sayıca çok oluşu birtakım zorluklar çıkarırsa da üç sene zarfında çocuklar epeyce ilerleme gösterir. Öğrencilerin yanı sıra halkın eğitimine de önem verirler.

Kitabın bu kısmı büyük ölçüde eğitim faaliyetlerine ayrılmış olmakla birlikte Ömer Lütfi, Ümit Burnu havalisinin coğrafi ve iklim özellikleri, şehrin durumu, insanların günlük yaşam şekilleri, gelenekleri, dinî töreleri, inançları üzerinde de durur. Gayet düzgün sokaklardan kurulu güzel bir yer olan Ümit Burnu şehri deniz kenarında büyük bir dağın eteğinde kurulmuştur. Şehrin suyu bu dağdan inmektedir. Londra'dakine benzeyen hayvanat bahçesinde çeşitli vahşi ve garip hayvanlar bulunmaktadır. Pazar ve diğer tatil günlerinde halk genellikle Millet Bahçesi'nde gezip dolaşır, kimi zaman dağ ve orman gezileri de yaparlar. Ümit Burnu civarında kış yok gibidir; kış mevsimine rastlayan aylarda sadece yağmur yağmakta, hava pek de soğumamaktadır. Balığın çok olması münasebetiyle çeşitli balık yemekleri halk arasında yaygındır, halkın çoğu usta balıkçıdır. Bazı büyük balıkları zıpkınla avlamaları Ömer Lütfi'ye o kadar ilginç gelir ki bu avlanma usulünü uzun uzun anlatmakla kalmayıp kitaba -acemi çizgilerle yapılmış da olsa- bir zıpkın resmi koymayı ihmal etmez.

Ahalinin asıl dili Cava dili olmakla birlikte genellikle Hollanda dili kullanılmaktadır. İngilizlerin Ümit Burnu'nu Hollanda'dan almasından sonra İngilizce de yaygınlaşmıştır. Onun

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

gözlemlerine dayanarak aktardıklarından “melâyi” denilen Ümit Burnu müslümanlarının sayıca gayr-i müslimlerden iki kat daha fazla olduğunu öğrenmekteyiz. Müslüman halkın ekserisi uzun boylu ve esmerdir. Her ne kadar müslüman iseler de yaşam biçimleri müslümanlığın dışındadır; kadınların kıyafetleri gayr-i müslim kadınların giyiminden farksızdır, kadınlar erkekten kaçmazlar. Erkekler ise genellikle pantolon ve palto giymekte, fakat hristiyanlardan ayrılmak için başlarına bir dokuma bağlamaktadırlar. Evlilikte görücü usulünü tatbik etmekteyseler de bu, Osmanlı müslümanlarınınkinden biraz farklıdır.

Ömer Lütfi büyük çabalardan sonra çocuklardan kırk kadarını, yeni gelen talebeleri okutacak seviyeye getirir. Kendisi, 5 Mayıs 1866 tarihinde, Ümit Burnu’na gelen bir Mısır gemisine binerek, ani bir kararla fakat hocasının iznini de alarak Ümit Burnu’ndan ayrılır. Dönüş yolunda üç gün devam eden bir fırtınada geminin yelkenleri parçalanır, ipleri kopar, gemi hasara uğrar. Gerekli bakım ve onarımın yapılmasından sonra Aden, Cidde, Süveyş yoluyla Mısır’a gelen Ömer Lütfi, Ezher Medresesi’ni de ziyaret eder ve burada kalmaya karar verir. Dört ay kadar orada kaldıktan sonra hastalanır, iki ay kadar Nil kenarındaki bir hastanede yatan genç seyyah İskenderiye’ye geçer, oradan da İstanbul’a gelir. Seyahatnamenin basım yılı 1876’dır ve Ömer Lütfi kendisinin İstanbul’a dönmesinden sonra, Ümit Burnu’nda kalan hocası Ebubekir Efendi’den aldığı bir mektubu da kitabın sonuna eklemiştir. Bu mektuba göre ahalinin büyük bir bölümü sahte imamlarla münasebetlerini kesmiş, kızlar ve erkekler için okullar açılmıştır. Bu kez de imamlar birbirine düşmüş, her imam kendi camisine diğer imamların cemaatlerini sokmamaya başlamıştır. Olay mahkemeye aksedince de mahkeme Ebubekir Efendi’nin “Camiler herkesin ibadetine açıktır.” şeklindeki iddiasını haklı bularak eski imamları cezalandırmıştır. Mektubun tarihi 1876 olduğuna göre, Ebubekir Efendi’nin bu tarihte hâlâ Ümit Burnu’nda olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı donanması korvetlerinde gemi subayı olan Mühendis Faik’in kaleme aldığı *Seyahatname-i Bahr-i Muhit*⁴³ (taşbas-

⁴³ Mühendis Faik, *Seyahatname-i Bahr-i Muhit: Ümit Burnu Tarihiyle İstanbul-Basra Seyahati*, Mekteb-i Bahriye-i Şahane Mtb., İstanbul, 1285, 81 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kısı: 1868) içindeki bilgiler ve seyyahın izlenimleri bakımından çok enteresan bir eserdir. Bahriye kaymakamlarından Ali Bey'in kumandasında 3 Cemaziyelevvel 1282/27 Eylül 1865 Cumartesi günü akşamı İstanbul'dan Basra Körfezi'ne gönderilen Bursa ve İzmir korvetlerinin sırasıyla Gelibolu, Sakız Adası, Malta, Maiorka, Cezayir, Cádiz, Kanarya Adaları (Canarias), Yeşilbaş Adaları, Brezilya, Ümit Burnu, Mauritius, Bombay, Misket, Ebuşehr güzergâhıyla yaptığı deniz yolculuğunun, gemi subaylarından Mühendis Faik tarafından anlatıldığı seyahatname devrin Osmanlı okurlarına hayli uzak coğrafyaları ayrıntılı olarak tanıtmaya bakımından önemlidir. Seyyah, uzun deniz yolculuğu sırasında atlatılan fırtınaları, gemilerin durumunu, yaşanan ilginç olayları anlatır. Bilhassa 25 Mayıs gecesi "hatt-ı istivâ"dan (ekvator) geçişleri sırasında gemide bulunanlar büyük bir merakla düşerler. Mühendis Faik, onların "hatt-ı istivâ"yı gözle görülebilecek bir çizgi sanmalarını alaylı bir ifadeyle şöyle anlatır: "Mezkûr gece cümle efrâd-ı sefîne hatt-ı istivâyı göreceğiz deyu güvertede bekleyerek ve imam efendi dahi mürur ederken ed'iyeye kıraat eylemiştir. Garâib şundadır ki efrâd-ı merkumeden bazıları sahihan hatt-ı mevhumu göreceğim deyu *plaserte* ve *bordadan* iki saat kadar rû-yı deryâyâya nâzır olmuşlardır." (s. 15) Yolculuğun sonraki safhasında vardıkları Brezilya'da bir Osmanlı gemisinin Brezilya limanına ilk kez demir atması münasebetiyle halkın kendilerine gösterdiği ilgiye dikkat çeker. Brezilya hakkında ayrıntılı bilgi veren seyyah geniş topraklara sahip Brezilya'nın nüfusunun o tarihte sekiz milyon civarında olduğunu söyler. Ülkenin kumluk kesimlerinde bol bulunduğu söylenen altın ve elmas madenlerini çıkarıp işlemek amacıyla Avrupa'dan çok sayıda insan gelmiş, fakat bunların çoğu umduğunu bulamayıp başka işlerle uğraşmak zorunda kalmıştır; çünkü burada gümüş ve sair madenlerin çıkarılması bile hükümet iznine tabidir. Ayrıca dağlardan kükürt, petrol, güherçile istihsal olunur. Brezilya'nın yerli halkı zenci Araplardan ve Afrika'dan gelen siyahîlerden müteşekkildir. Zenciler, Portekizliler tarafından köle olarak çalıştırılmaktadırlar. Brezilya ormanlarında limon, portakal, turuncu, mandalina gibi çeşitli meyve ağaçlarıyla, maun, meşe, gürgen ağaçları boldur. Şeker, pastırma, patates türünden gıda maddeleriyle üzüm de bol miktarda bulunur. Brezilya hükümeti bunların ihracından büyük gelir sağlamaktadır. Ormanlarda ağaç bol ve sık olduğundan arslan, kaplan, Van kedisi ve maymun gibi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

hayvanlar da hayli fazladır. Brezilya'nın en önemli şehri olan Rio de Janeiro hayli gelişmiş bir yerdir. Şehirde kışla ile imparatorun sarayı en dikkat çeken binalardır. "Mamur ve müzeyyen" olduğu kadar da pis bir şehirdir Rio de Janeiro; çünkü sokakların temizliğine gereği gibi önem verilmemektedir. Hatta bu yüzden zaman zaman salgın hastalıklar baş gösterir. Mühendis Faik kendi uzmanlık alanına giren konulara da eğilir; Brezilya'nın deniz kuvvetleri, gemileri hakkında bazı bilgiler verir, korvetlerin bakımını ayrıntılı olarak anlatır. Brezilya imparatorunun Osmanlı gemilerini ziyareti sırasındaki askerî tören de eserde kısaca anlatılır.

Seyyah, Brezilya'da halkın arasına da karışır. Gemiden inip Brezilya çarşılarını dolaşırken halk ona çok ilgi gösterir, hatta yüz kişilik bir grup bütün çarşı boyunca onu takip eder. Kendisinin bahriyeli kıyafeti içinde olması da gördüğü ilgide etkili olmuştur. Mühendis Faik'in anlattığı olayların belki de en ilgi çekicisi Bursa korveti imamının gemiyi terk edip Brezilya'ya kaçışdır. Bursa korveti imamı Abdurrahman Efendi, "Brezilya'da kain zenci ahâlî-yi İslam tarafından akçe ile ikna olunarak firar eylemiştir." (s. 29) Brezilya'ya Afrika'dan getirilen Sudanlılar müslümandırlar ve Brezilya'nın yerli zenci halkına İslam'ı anlatmaya çalışırlar. Brezilya halkı onlar aracılığıyla haberdar olduğu İslam'ı daha iyi öğrenebilmek için zaman zaman gemilere kadar gelerek imam efendiye sorular sorarlar, hatta arada-sırada imamı evlerine davet ederler. Bir gün yine bir davetle yerli halktan birisinin evine giden Abdurrahman Efendi beş-altı gün gemiye dönmeyince aramalar başlar, fakat imam bulunamaz. Kamarasının kapısı açıldığında bütün eşyalarını alıp kaçtığı anlaşılır. Gemi komutanı, imam efendinin bulunup kendilerine teslim edilmesi için bir tezkere yollar. Bunun üzerine birkaç gün sonra imam bulunur ancak gemiye gelip teslim olmayı reddeder ve Brezilya'da kalır.

Mühendis Faik, Brezilya'dan sonra gittikleri Ümit Burnu hakkında bilgi verirken öncelikle İngilizlerin elinde Ümit Burnu'nun Avrupa memleketleri gibi mamur hale geldiğini söyler. Ziraate çok önem verilen şehirde demiryolları, fabrikalar, telgraf hatları, posta yolları ve arabaları bol bulunduğundan ticaret ve sanayinin de gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mühendis Faik'in, Ümit Burnu müslümanları hakkında verdiği bilgiler Ömer Lütfi'ninkilerle paralellik arz eder. Buradaki müslümanların gele-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

neklerinden, sosyal yaşamlarından kısaca bahsettikten sonra kendisinden birkaç sene önce buraya gelen Ebubekir Efendi'nin çalışmalarından da bahseder. Mühendis Faik'in bu hususta ahaliden aldığı bilgiler genellikle olumsuz bir doğrultudadır. Ebubekir Efendi'nin, müslümanların eğitiminde hiçbir şeye muvaffak olmadığını ileri sürdükten sonra böyle düşünmesinin sebeplerini açıklar: Ebubekir Efendi, kadınların açık gezmesi sebebiyle buradaki müslümanları daha ilk günden "kâfir"likle suçlamış, mektebe gelen çocuklara kötü muamele etmiştir. Seçkin ailelerden birinin kızıyla evlenen Ebubekir Efendi, bir süre sonra hanımını eve hapsedmiş, ailesiyle görüşmesine bile izin vermemiştir. Kızın ailesi durumu mahallî idareye bildirince imam ile hanımının akrabalarının arası açılmıştır. Ebubekir Efendi halen Ümit Burnu'nda olduğundan Mühendis Faik onun evine giderek kendisiyle görüşür. İmam, ahaliden memnun olmadığını ve istifanamesini saraya gönderdiğini söyler. Seyyah, bu mesele üzerinde daha fazla durmaz. Seyahatnamenin bundan sonraki kısmında Mauritius Adası, Bombay, Misket, Ebuşehr ve Basra üzerindeki gözlemlerini dile getirir. Kitabının ikinci bölümünde ise Akdeniz'de ve okyanuslarda yolculuk edecekleri yarayacak gemicilik, denizcilik bilgileri verir; ayrı ayrı başlıklar altında zararlı rüzgârlar, yararlı rüzgârlar, fırtına, bora, kasırga, hortum, barometre... hakkında bilgi aktarır. Kitabın ikinci bölümünde Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'si ile Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ*'sının etkisi belirgindir. Mühendis Faik'in, mesleği dolayısıyla bu iki eseri yakından tanıdığını varsayıyor ve kısmen de olsa örnek almış olduğunu düşünüyorum.

Şirvanlı Ahmed Hamdi'nin *Hindistan, Svat, Afganistan Seyahatnamesi* seyyahın 1878'de bu bölgelere yaptığı resmî gezinin izlenimlerini yansıtır. II. Abdülhamit'in, uygulamaya koyduğu dış politika paralelinde Hindistan'a konsolos olarak gönderilen Ahmed Hamdi, kitabının önsözünde "Sultan Abdülhamit tarafından fevkalade bir vazife ile Hindistan'a gönderilmiş olduğundan" bahsetmekte ve bu seyahat esnasında uğradığı şehirler, karşılaştığı enteresan kişiler ve şahit olduğu olaylarla ilgili izlenimlerini eserinde anlatmaktadır. İstanbul, İzmir, Mısır, Süveyş ve Aden yoluyla Bombay'a ulaşan seyyah İstanbul'dan ayrıldığı günden itibaren yolculuk gözlemlerini not ederek canlı bir üslupla aktarır. Hindistan, Svat ve Afganistan'da çeşitli dinlere mensup insan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

topluluklarının günlük hayatı, gelenekleri, ibadet yerleri, ilginç yöresel yemekleri üzerindeki tespitleri Ahmed Hamdi'nin iyi bir gözlemci olduğunu düşündürür. Gezdiği yerlerin coğrafya ve iklim özelliklerinden de bahseder. Esrarlı Hindistan coğrafyasının kendine özgü bitki örtüsü, değişik özellikler gösteren iklimi seyyahın eserinde yer yer ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kendi ifadesine göre bu eseri yazış gayesi, Osmanlıların az tanıdığı Hindistan, Svat ve Afganistan gibi yerlerle buralarda yaşayan toplulukları Osmanlılara tanıtarak faydalı olmaktır. Seyyahın bilhassa Bombay, Baroda, Amber, Kalküta, Delhi... gibi Hindistan şehirleriyle ilgili ayrıntılı bilgi verdiği görülür. Asra şehrinde geçerken Şah Cihan'dan ve Mümtaz Mahal'den söz eder.

Seyyah Mehmed Emin'in 1878 tarihli *İstanbul'dan Asyâ-yı Vustâ'ya Seyahat* adlı eseri kuzeydoğu merkezli Osmanlı seyahatnamelerinin en genişlerindedir. Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği 1877 yılında İstanbul'dan Orta Asya'ya yaptığı seyahatte Poti, Tiflis, Gence, Çirvan, Bakü güzergâhını izleyen seyyah, yolculuğu sırasında gördüklerini, yaşadıklarını olduğu gibi aktarmaya gayret eder. Buhara ve Kaşgar hakkında geniş bilgi aktaran seyyah özellikle Türkmenler'in yaşam tarzları, savaşma biçimleri, doğum, ölüm, düğün gibi olaylarla ilgili gelenekleri, avlanma usulleri hakkında verdiği bilgiler ilgi çekicidir. Seyyah hem buralarda kurulan eski medeniyetlere hem de seyahat ettiği tarihlerde yaşanan yoksulluğa, geri kalmışlığa değinir. Seyahat hatıraları arasına zaman zaman çeşitli halk hikâyelerinden, şiirlerden parçalar da alır. Artık birer harabe haline gelmiş eski yerleşim yerleri, kervansaraylar, çöller, Hive Hanlığına bağlı şehir, kasaba ve köyler... Mehmet Emin Efendi'nin seyahatnamesinde önemli özellikleriyle, doğrudan gözlemlere dayanılarak anlatılmıştır.

Abdülhamit'in siyasî amaçlı olarak Afrika'ya gönderdiği resmî heyetin başkanlığını yapan Sadıkmüeyyed'in 1892 tarihli *Afrika Sahrâ-yı Kebîr'inde Bir Osmanlı Zabiti* ile 1905 tarihli *Habeş Seyahatnamesi* bu paralelde ele alınabilecek kitaplardır. İlk seyahat eseri, aktardığı siyasî bilgiler bakımından bir çeşit rapor ve sefaretname, Afrika hakkında verdiği gözleme dayalı coğrafya bilgileri bakımındansa seyahatname özelliği gösterir. 1892'de Marmara civarında, Bursa merkezli olarak yapılan bir gezinin anlatıldığı İbnülcemal Sezayi'nin *Brusa'ya Seyahat*'i yurt içi seyahatlerde sıkça

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

karşımıza çıkan Bursa'nın tanıtılması açısından dikkate değer. Hasan Taib'in *Hatırat yahut Mir'at-ı Brusa* (1907) adlı eseri ile Mehmed Ziya'nın 1912'de yayımlanan *Brusa'dan Konya'ya Seyahat* adlı eserini de aynı paralelde düşünmek gerekir.

Ahmet Midhat Efendi'nin 1893 yılında yurt içinde yaptığı kısa bir geziyi anlattığı *Sayyâdâne Bir Cevelan* isimli eseri, dar bir alana münhasır da olsa, Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti'nin ülke içi bölgelerini tanıtan seyahatnamelerin öncülerindedir. Ahmet Midhat, birkaç arkadaşıyla birlikte İzmit Körfezi civarında yaptığı küçük gezinin notlarını eğlenceli bir tarzda aktarır. Yenişehirli Halit Eyyüb'ün de, tıpkı Ahmet Midhat gibi arkadaşlarıyla yaptığı bir geziyi anlattığı *Kayıkla Bir Cevelan* (1901) adlı eseri, *Sayyâdâne Bir Cevelan*'in etkisiyle yazılmış gibidir. Yenişehirli Halit Eyyüb'ün de, tıpkı Ahmet Midhat gibi arkadaşlarıyla yaptığı bir geziyi anlattığı *Kayıkla Bir Cevelan* (1901) adlı eseri, *Sayyâdâne Bir Cevelan*'in etkisiyle yazılmış gibidir. Yenişehirli Halit Eyyüb'ün de, tıpkı Ahmet Midhat gibi arkadaşlarıyla yaptığı bir geziyi anlattığı *Kayıkla Bir Cevelan* (1901) adlı eseri, *Sayyâdâne Bir Cevelan*'in etkisiyle yazılmış gibidir. Yenişehirli Halit Eyyüb'ün de, tıpkı Ahmet Midhat gibi arkadaşlarıyla yaptığı bir geziyi anlattığı *Kayıkla Bir Cevelan* (1901) adlı eseri, *Sayyâdâne Bir Cevelan*'in etkisiyle yazılmış gibidir. Yenişehirli Halit Eyyüb'ün de, tıpkı Ahmet Midhat gibi arkadaşlarıyla yaptığı bir geziyi anlattığı *Kayıkla Bir Cevelan* (1901) adlı eseri, *Sayyâdâne Bir Cevelan*'in etkisiyle yazılmış gibidir.

Düyûn-ı Umumiye müfettişi Âli Bey'in *Seyahat Jurnalı* (1898) adlı eseri de batılı anlamda ilk günlük seyahat izlenimi eserdir ve teftişleri dolayısıyla dört yıl kadar süren gezilerin izlenimlerini yansıtır. İstanbul'dan başlayan ve Bağdat'a, ardından da Hindistan'a kadar uzanan teftiş seyahatlerini anlatırken, uğradığı şehirler hakkındaki gözlemlerini ve buralarda yaşadığı ilgi çekici olayları dile getirir. Ayrıca, kitabına bazı şehirlerin kimi bölgelerini gösteren resimler de koymuş olması onun, görselliğe verdiği önemi gösterir. *Seyahat Jurnalı* XIX. yüzyıl sonunda Anadolu coğrafyası hakkında araştırma yapacak olanlara zengin bir malzeme sunmaktadır.

Meşrutiyet'in hemen öncesinde yayımlanan, İbrahim Abdüsselâm'ın *Yemen Seyahatnamesi* (1907) ise Osmanlı okuruna uzak fakat milletin sosyal hayatında önemli yer tutan bir memleketi tanıtması açısından önemlidir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde seyyah 1894'te İstanbul'dan başlayan ve İskenderiye, Süveyş, Aden güzergâhıyla Yemen'e ulaşan yolculuğunun izlenimlerini aktarır. Eserinde yer yer coğrafî ve tarihî bilgiler de ilave eden İbrahim Abdüsselâm'ın bu gezisi memuriyet dolayısıyla gerçekleşmiştir. Seyyah, kitabının ikinci bölümünü tamamen Yemen ve civarının iklim ve bitki örtüsü ile ilgili bilgilere ayırmış-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

tır. Aynı yıl yayımlanan Ali Senih'in *Yemen Yolunda'sını* da anmak gerekir.

Cenap Şahabettin'in *Hac Yolunda* adlı gezi eseri ise başka seyahat kitaplarında da sık sık söz konusu edilmiş olan bir coğrafyaya yöneliktir. Cenap, 1896 yılının sonlarında sıhhiye müfettişliği göreviyle yaptığı hac bölgesi seyahatini bu eserinde anlatır. *Hac Yolunda* 1312-1314/1896-1898'de *Servet-i Fünun'*da tefrika edilmiş, yolculuğun yapılışından on üç yıl sonra, 1909'da kitap olarak çıkmıştır. Şairin nesirlerinin hemen bütün özelliklerini taşıyan *Hac Yolunda'*da ironik ifadelere de sık sık rastlanır. On yedi mektuptan oluşan eser sanatlı cümlelerle dolu, renkli, orijinal parçalardan müteşekkildir. Cenap şiirlerinde olduğu gibi burada da, daha önce hemen hiç kullanılmamış kelime ve tamlamaları bolca kullanmış, böylece bir orijinalite sağlamaya çalışmıştır. Bu yönüyle *Hac Yolunda'yı* Sadettin Nüzhet; Nergisî ve Veysîlerin nesrine yakın bulmakta, seyahat hatıralarının aksettirilmesinden ziyade sanatlı üslup gösterme amacının öne çıktığını ileri sürmektedir.⁴⁴ Süleyman Nazif ise bir mektubunda, kendisinin aynı coğrafyaya yaptığı bir seyahatin hatıralarını neden kaleme almadığını açıklarken *Hac Yolunda'dan* övgüyle söz eder: "Seyahat ü hissiyatımı tafsil ve tasvir edemeyeceğim. Çünkü büyük Cenab'dan ve hususiyle Mısır'a kadar olan kısmını büyük Cenab'ın bizzat icra etmiş olduğu bir seyahate müteallik macerâ-yı seyr ü seferi mutazammın mektuplar neşretmek, yalnız benim için değil, mertebe-i irfanını ârif olan her Türk için had-şinaslıktır. Bu vadide yazmak isteyeceklerin meram ve azmi, *Hac Mektupları'nın* enzâr-ı vakuresi altında müebbeden titrer."⁴⁵

1890'ların sonlarında Afrika merkezli seyahatlerin sayısında görülen artış 1900'lerin başında da devam etmiştir. Ömer Subhi'nin 1891 tarihli *Trablusgarp ve Bingazi ile Sahrâ-yı Kebir ve Sudan Merkezi* adlı eserden sonra Mehmed Muhsin'in 1896'da yayımlanan *Afrika Delili* adlı tanıtıcı eseri bu kıtaya gidecek seyyahlara yardımcı olarak kolaylık sağlamaları sebebiyle önemlidir.

⁴⁴ Bkz. Saadettin Nüzhet Ergun, *Cenap Şahabettin: Hayatı ve Seçme Şiirleri*, Yeni Şark Bitik Yurdu, İstanbul, 1935, s. 49

⁴⁵ Süleyman Nazif, "Ebuzziya Tevfik'e mektubu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 126, s. 1, 4 Teşrin-i evvel 1909 (Bu mektuptan beni haberdar eden ve mektubun metnini veren Doç. Dr. Muhammet GÜR'e teşekkür ederim.)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Ahmet İhsan'ın 1896 tarihini taşıyan *Altı Hafta Nil'de Seyahat* kitabı bu kıtadaki gezilerin en ilgi çekicilerinden birinin hatıralarını ortaya koymaktadır. Halil Halid'in *Cezayir Hatıratından* (1906) isimli kitabı Afrika'nın kuzey kısımlarında yapılan bir gezinin hatıralarını yansıtır. Halid Ziyaeddin'in 1910 tarihli *Musavver Mısır Hatıratı* ise hem seyahat hatıralarının aktarılması hem de hatıraların resimlerle desteklenmesi bakımından enteresan bir eserdir. Trablusgarp'ın kuzey kısmında on dört yıl görev yapan Fizan Mebusu Cami Bey, *Trablusgarp'tan Sahrâyukebir'e Doğru* (1910) adlı seyahat eserinde bu bölgelerde yaşayan insanların durumunu çeşitli yönleriyle gözler önüne serer. Sudan ticaret yolu üzerindeki sahra bölgeleri de onun gezi notları arasında tasvirî olarak yer alır. Aşağı-yukarı aynı bölgelerde dolaşan Muhammed Mihrî'nin 1910 tarihli *Sudan Seyahatnamesi* ise kendisinden önceki seyyahların gezi notlarından da faydalanılarak oluşturulmuş geniş bir eserdir. Seyyahın kendi izlenimleriyle, kaynaklardan aktardığı bilgiler yer yer birbirine karışmış haldedir. Buna karşılık bu geniş eserde Sudan ve çevresinin iklim özellikleri, coğrafi durumu, bölge insanların yaşam biçimleri hakkında enteresan bilgiler bulmak mümkündür.

1908 Meşrutiyeti'nin getirdiği serbestliğe paralel olarak bu yıldan itibaren seyahatlerin sayısında da gözle görülür bir artış olmuştur. Ayrıca, birdenbire canlanan matbuat çevresinden çok sayıda gazetecinin de seyahate çıktığı dikkat çekmektedir. *Tanin* muhabiri Ahmet Şerif'in *Anadolu'da Tanin* isimli röportaj-seyahatnamesini bu paralelde ele almak gerekir. Yazar, 1909-1910 yıllarında Anadolu'da yaptığı gezilerin izlenimlerini bu kitapta anlatmaktadır. *Anadolu'da Tanin*, günümüzde de devam eden ve kimi zaman çok da ilgi çeken röportaj-seyahatnamelerin ilk örneği olmak bakımından önemlidir. Önemli bir örneğine 1907'de rastladığımız Yemen seyahatlerinde belirgin bir fazlalığın dikkat çektiği 1900'lerin başlarında, Rüşdî'nin 1909 tarihli *Yemen Hatırası* da unutulmamalıdır. Bir başka seyyah, Abdülganî Senî de *Yemen Yolunda: Yemen'den Avdet* (1914) adlı gezi eserinde bu memlekete yaptığı yolculuğu anlatır. Kendisi Yemen'e mektupçuluk göreviyle gitmiştir ve Selanik-Yemen arasındaki yolculuğunu günlük notlar halinde kaleme almıştır. Yemen'in yanı sıra Orta Asya da bu yıllarda önemli seyahat bölgelerindedir. Cenap Şahabettin Irak ve civarında yaptığı geziyi 1915 tarihli *Âfâk-ı Irak*'ta, I. Dünya Savaşı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

yıllarında yaptığı Avrupa seyahatini *Avrupa Mektupları*'nda anlatmıştır gezi kitabıdır. Cenap Şahabettin'in son gezi eseri ise *Suriye Mektupları*'dır.⁴⁶ Belki de dikkatli bir şekilde araştırılmadığı için Cenap'ın eserleri arasında *Suriye Mektupları*'ndan ya hiç söz edilmez veya bu eser kronolojik bir hata ile *Avrupa Mektupları*'ndan önceye konur. Oysa, *Suriye Mektupları* şairin son gezi notlarını yansıtır. Bunu, Cenap'ın, eserde geçen şu satırlarından anlamak mümkündür: "İşte benim yorgun çantam bir ihtiyar seyyah gibi şâyân-ı hürmet duruyor: *Hac Yolunda, Âfâk-ı Irak, Avrupa Mektupları* onun üzerinde solan yaftalar gibi, birer şahâdetnâme-i seyahattir. (...) Oh, zavallı yorgun yoldaşım, bu seyahatinden de kimbilir hangi diyarın izleri ve hangi yolların imzâ-yı gubârı ile avdet edeceksin."⁴⁷

Suriye Mektupları, *Sabah* gazetesinin 1334/1918 yılına ait sayfalarında tefrika olarak kalmış, kitap haline gelmemiştir. Cenap, bu geziye Şam'daki 4. Ordu'nun komutanı olan Cemal Paşa'nın daveti üzerine Süleyman Nazif'le birlikte çıkmıştır. Geziye çıkış sebebinin, menfaat sağlamaya yönelik olduğu hususunda araştırmacılar hem-fikir gibidir. Kânunuevvel 1914 ile Kânunuevvel 1917 arasında üç yıl bu bölgede kalan Cemal Paşa burada büyük otorite kurmuş⁴⁸, onun bu otorite kurma çalışmaları sırasında gösterdiği sertlikler zaman zaman dedikodulara da sebebiyet vermiştir. Kurduğu otorite sayesinde bazı dostlarına bölgede birtakım imtiyazlar sağladığı da rivayetler arasındadır. Sadedtin Nüzhet, *Suriye Mektupları*'ndan bahsederken bu eserin Cemal Paşa'ya bir methiye karakteri taşıdığını ima ederek şu ifadelerle yer verir: "(Cenap Şahabettin) gene bu sıralarda Süleyman Nazif'le birlikte Cemal Paşa'nın himayesine mazhar olmuş ve Şam'dan ipek nakli için vagon elde etmişti. Artık Cemal Paşa'yı övmek için vesileler arıyordu."⁴⁹ Gerçekten de *Suriye Mektup-*

⁴⁶ 1991'de yaptığım yüksek lisans çalışmasında *Suriye Mektupları*'nın tefrika metnini yeni harflere aktarmıştım: Bkz. Bâki Asiltürk, *Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, 86 s.

⁴⁷ Cenap Şahabettin, "Suriye Mektupları", *Sabah*, sayı: 10114, 10 Kânunısânî 1334/Asiltürk, a.g.e., s. 21-22

⁴⁸ Bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Haz.: Behçet Cemal) Çağdaş Yay., İstanbul, 1977, s. 192

⁴⁹ Ergun, a.g.e., s. 64

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ları'nın hemen her sayfası Cemal Paşa'ya övgü dolu ifadelerle kurulmuş gibidir. Yusuf Ziya'nın şu satırlarını da aynı paralelde ele almak gerekir: "(Cenap Şahabettin) Birinci Dünya Harbi'nde Süleyman Nazif ile beraber, Cemal Paşa'nın karargâhında misafir olmuşlardır. Suriye İmparatoru, edebiyatımızın bu iki üstadını, İstanbul'a, yoksulluk yıllarını rahat geçirecek bir armağanla uğurlamıştı. Ama çok zeki ve çok bilgili Cenap, bu küçük serveti galiba bir borsa oyununda sıfıra indiriverdi!"⁵⁰

Her seyahatin elbette görünür ve görünmez sebepleri vardır. Cenap'ın Şam seyahatinin gerçek sebebi, görüldüğü kadarıyla, menfaat sağlamak maksadıyla Cemal Paşa ile yakınlaşmanın yollarını aramaktır. Bunun yanında, *Suriye Mektupları'nın* bizim için asıl önemli olan özelliği bir seyahat eseri oluşudur. Diğer seyahat eserleriyle karşılaştırıldığında bu tefrika belki çok büyük bir önem arz etmez. Fakat buna rağmen, *Suriye Mektupları* bir seyahat eserinde aranan özelliklerden büsbütün yoksun da değildir. Yazarın bu seyahatte gezip gördüğü Halep ve Şam şehirlerinin tasviri, oralarda yaşayan insanların durumu, şehirlerdeki gelişmeler, değişiklikler, mimarî eserlerin ilgi çekici yönleri de bu gezi notları arasında yer almaktadır. Bilhassa Şam, enine boyuna anlatılmıştır. Ayrıca Cenap, seyahatin Anadolu içlerindeki başlangıç kısmında bilhassa Konya, Adana, Karahisar, Akşehir, Tarsus... gibi yerleşim yerlerinin o yıllardaki durumlarından kısaca da olsa söz etmektedir.

Doktor Şerefettin Mağmumi'nin⁵¹ gezi kitapları da gerek yurt içi gerekse yurt dışı coğrafyalar paralelinde önemli eserlerdir. Seyyar sağlık müfettişi olarak Bursa, Adana, Mersin, Maraş, Antep, Halep, Şam, Beyrut... şehirlerine ait gezi izlenimlerini *Seyahat Hatıraları* adlı serinin birinci cildinde (1909) aktarmıştır. *Seyahat Hatıraları: Adet 1: Anadolu ve Suriye'de* adlı eser iki bölümden meydana gelmektedir. Yazarın, Bursa'yı anlattığı "Brusa ve Mülhakatı" başlıklı ilk bölüm ikinci bölüme göre daha uzundur. Bu bölümde Şerefettin Mağmumi, Bursa'yı sokaklarıyla, otelleriyle, türbeleriyle, belediye dairesiyle, tiyatrolarıyla, çarşı ve pazarlarıyla, fabrika ve matbaalarıyla, kaplıcalarıyla, "seyrangâhlarıyla" geniş

⁵⁰ Yusuf Ziya Ortaç, *Bir Varmış Bir Yokmuş-Portreler*, İstanbul, 1960, s. 25

⁵¹ Bazı kaynaklarda yazarın adı "Şerafettin" olarak geçmekteyse de kitaplarındaki yazılışı "Şerefettin" biçimindedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

olarak anlatır (ss. 3-183). “Adana, Halep, Beyrut ve Şam Vilayetleri” başlıklı (ss. 184-208) ikinci bölümde Mağmumi’nin bu yörelerle ilgili seyahat izlenimlerini yine aynı titizlikle aktardığı ve ticarethaneler, okullar, hastaneler, değirmenler, eski eserler hakkında bilgi verdiği görülür. Şerefettin Mağmumi’nin, Avrupa ülkelerindeki gezilerini de serinin ikinci ve üçüncü ciltlerinde geniş olarak anlattığını görmekteyiz.

Ali Suad’ın, 1914 tarihli *Seyahatlerim* adlı eserinde Necid’den dönüş yolculuğunu anlattığı görülür. Hayatının uzunca bir kısmını geçirmiş olduğu Necid’den dönerken Kerbela, Medine ve Musul Vadisi’nden geçen seyyah buralarla ilgili izlenimlerini aktarırken bir ölçüde edebî anlatım kullanmaya çalışmıştır.

Servet-i Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan’ın gezi kitapları da bu türün ilgi çekici örnekleri arasındadır. Yazar, Kimi zaman bir gazeteci, kimi zaman bir seyyah, kimi zaman da hava değişimine ihtiyaç duyan bir hasta kimliğiyle çıktığı gezilerin notlarını *Avrupa’da Ne Gördüm?* (1891), *Altı Hafta Nil’de Seyahat* (1896), *Tuna’da Bir Hafta* (1911) ve *Tirol Cephesinde-Ateş Hattında* (1917) adlı eserlerinde ortaya koymuştur. Bunların bir kısmı Servet-i Fünun dergisinde tefrika edildikten sonra kitap haline getirilmiştir. *Tuna’da Bir Hafta*, Tuna’nın daha çok Balkan bölgesindeki kısmında yapılmış gemi yolculuğunun hatıralarına ayrılmıştır. Çeşitli yerlere yaptığı gezilerin izlenimlerini *Muharrir Bu Ya* kitabında parça parça aktaran, *Şehir Mektupları*’nda XIX. yüzyıl İstanbul’unun ayrıntılı, geniş ve canlı bir panoramasını çizen Ahmet Rasim’in *Romanya Mektupları* (1917) Cumhuriyet öncesi dönemin son seyahat eserlerindedir. Ahmet Rasim, bu eserinde Aralık 1916 ile Ocak 1917 arasında iki aya yakın devam eden Balkan gezisini anlatır. Birinci Dünya Savaşı’nın bütün hızıyla sürdüğü bu aylarda yazar, Romanya ve Galiciya cephelerinde savaşan Osmanlı askerlerine ulaştırılması gereken tütün paketlerini götürmekle görevlendirilmiş, bu görev seyahati sırasında yaşadıklarını *Tasvir-i Efkâr* (o zamanki adıyla *Tesvir-i Efkâr*) gazetesine gönderdiği “mektup”larda anlatmıştır. *Romanya Mektupları*’nda Sofya, Varna, Mecidiye, İbrail, Bükreş gibi önemli Balkan şehirlerinin savaş sırasındaki durumu, insanların yaşayışı, seyahatin sıkıntıları kimi zaman yazarın ironik bakış açısıyla kimi zaman da gerçekçi bir yaklaşımla aktarılır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Tanzimat-Cumhuriyet arasında Avrupa dışı coğrafyalara yapılan gezilerin izlenimlerini yansıtan eserler elbette bunlarla sınırlı değildir. Buradaki amaç zaten bütün eserlerden ayrıntılı olarak söz etmek değil, seyahatname türünün bu dönemdeki dikkat çekici eserlerini tanıtmaktır. Tanzimat ve Cumhuriyet arasında yapılan Avrupa dışı seyahatlerde Anadolu şehirlerinin yanı sıra Afrika memleketlerinin, Suriye, Irak ve civarının merkez alındığı görülür. Bu bölgelerin o dönemde Osmanlı coğrafyasına bağlı olması veya yakında bulunması buralara daha sık geziler yapılmasının başlıca sebebidir. Afrika'nın güney ucuna veya buna benzer uzak yerlere kadar uzanan seyahatlerde ise genellikle resmî görevlerin gerektirdiği bir çeşit zorunluluk rol oynamıştır. Sebep ne olursa olsun, bu dönemde, gezilip görülen yerlerin Osmanlı okuyucusuna tanıtılması çabalarının küçümsenmeyecek boyutlara ulaştığı dikkat çeker. Bu yönleriyle seyahatnameler edebiyatımızın Tanzimat-Cumhuriyet arası döneminde kültürümüzün zengin kaynakları arasında yer alır.

3. Cumhuriyet Döneminde Gezi Eserleri

Cumhuriyet döneminde iç ve dış seyahatlerin sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir. Memleketi ve dünyayı daha yakından tanıma isteği, dahası, bunun gerekliliğinin kavranmış olması seyahatlerin artmasındaki önemli etkenlerdendir. Ayrıca, yeni kurulan devletin ilkelerinden biri de diğer ülkelerle *barış* içerisinde yaşamak ve bu arada Avrupa'ya, Batı'ya mümkün olduğunca yaklaşmaktır. Bu ilke paralelinde turistik amaçlarla çeşitli kesimlerden vatandaşların, siyasî yakınlaşmalara zemin hazırlamak gayesiyle politikacıların, röportajlar yapmak düşüncesiyle gazeteci ve yazarların, incelemelerde bulunmak üzere eğitimcilerin, iş bağlantıları kurmak isteğiyle işadamlarının, etkinliklere katılma davetine uyan sanatçıların Avrupa ülkelerine sıkça seyahat ettiği görülür.

Cumhuriyet sonrası seyahatlerde Anadolu'nun yanı sıra, ülke dışı coğrafyalardan Avrupa memleketlerinin merkez alınması ve dünyanın diğer bölgelerine yapılan seyahatlerin çok az olması sebebiyle bu bölümde seyahatnameler hakkında bilgi verirken coğrafya ayırımına gidilmemiş, sıralama kronolojiye göre yapıl-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

mıştır. Ancak yeri geldiğinde, belli dönemlerde Avrupa memleketleri dışında kalan ülkelere yapılan gezilerden de söz edilmiş, belli bir bölgeye veya ülkeye yoğunlaşma olmuşsa bu belirtilmiştir.

Halide Edip Adivar gerçi seyahat hatıralarını bir kitap bütünlüğü içerisinde sunmamıştır ama onun *Dağa Çıkan Kurt*'taki dokuz yazısı seyahat notlarıdır.⁵² Halide Edip, Cumhuriyet'in kuruluşundan dokuz ay kadar, 1924 yılının Temmuz ayında çıktığı İtalya seyahatini "Yolculuk Notları" başlığı altında verir. Bu yolculuk notlarında onun Atina, Selanik, Venedik, Verona ve Tirol şehirleriyle ilgili gözlemlerini okuma fırsatı buluruz. Atina'yı anlatırken sanat ve insanlar üzerinde daha çok durduğu, antik Atina ile yeni Atina arasında yer yer mukayeseler yaptığı görülür. Verona'da da klasik devir ile yeni devir iç içedir; "arena"ya giden yazar buradaki gösteriyi seyrederken Roma tarihinin bütün kanlı ve muhteşem sahneleriyle insanın adeta kafasına vurduğunu ileri sürer. Yazarın İtalya Tirol'ündeki seyahat hatıraları ise daha çok, insan münasebetleri, tabiat manzaraları, şehrin turistik yerleri... çevresinde genişler.⁵³

Yakup Kadri'nin 1926 yılına ait İsviçre hatıraları, edebiyatımızın gezi yazısı türündeki önemli örneklerindedir. Tedavi amacıyla gittiği İsviçre'de bilhassa Alplerle ilgili hatıralarını sanatlı bir anlatımla ortaya koyan yazarın tarih ile günü iç içe ele aldığı görülür. Kimi zaman Alpler'de yaşanan en eski tarihî olaylar ve efsanelere değinir, kimi zaman da dağların manzarasını kısaca tasvir eder. Yer yer işin içine sanat tarihi de girer. Denilebilir ki Yakup Kadri'nin Alp dağları ile ilgili gezi notları, medeniyet ile tabiat arasındaki mücadeleyi en ince noktalardan kavrayarak akta-

⁵² Gerçi Halide Edip'in bir gezi kitabı vardır. Fakat, bir Türk yazarı tarafından yazılmış da olsa İngilizce kaleme alınmış bir eseri Türk edebiyatı içerisinde değerlendirmek mümkün değildir. Bkz.: Halide Edip Adivar, *Inside India*, Londra, 1937

⁵³ Halide Edip, bu gezi notları dışında başka gezi anıları da yazmıştır. Ancak, bunlar biraz dağınıktır ve bir bütünlük göstermez. Yazarın, bilhassa Hindistan'la ilgili hatıralarının değerlendirilmesi için bkz.: 1) Osman Bülent Yorulmaz, *Halide Edip Adivar'ın Hindistan Hayatı*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, 177 s. 2) Osman Bülent Yorulmaz, *Türk Edebiyatında Hindistan*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991, 177 s.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ran yazılardır. O, tabiatın tarafındadır. Yakup Kadri'ye göre, insanlar "yirminci asır Avrupa medeniyetinin kalbe ra'şe veren şiddet ve huşuneti"nden⁵⁴ uzaklaşıp, "şer ve fesattan kurtulmak, faziletli, rahat ve bahtiyar olmak için tabiata dönmelidir"ler.⁵⁵ Kitabın bütünü, yazarın bu mesele üzerindeki fikirleriyle doludur. Alp Dağları, Yakup Kadri için bir sükûnet sığınağıdır sanki.

Celal Esad'ın *Seyahat İntibaları* (1928) adlı eserinin enteresan bir kaderi vardır. Aynı yıl yapılan harf inkılabından önce belki de eski harflerle basılan son kitaplardan biri olan *Seyahat İntibaları* yeni harflere aktarılmamıştır. Celal Esad bu kitabında, seyyar sergi ile birlikte yaptığı Avrupa gezisini anlatır. İtalya'nın antik Pompei şehri ve Vezüv yanardağının yanı sıra, Cenova ve Venedik şehirlerine ait izlenimler bu eserde geniş olarak aktarılmıştır. Yazar ayrıca, Hollanda'nın Amsterdam, İsveç'in Stockholm ve Finlandiya'nın Helsingfürs şehirlerinde gezip gördüğü ilgi çekici yerleri anlatmayı ihmal etmez. Celal Esad'ın bu eseri bir gezi kitabı olmasının yanında, Cumhuriyet döneminin eski harfle basılan son kitaplardan olduğu için de ayrıca dikkate değer.

Seyahat hatıralarını yayımlamaya Cumhuriyet öncesinde başlamış olmakla birlikte bu sahadaki asıl şöhretini Cumhuriyet döneminde yapan Selim Sırrı Tarcan'ın Avrupa hatıraları hemen hatırlanması gereken örneklerdir. İlk seyahat kitabı *Bizce Meçhul Hayatlar: İsveç'te Gördüklerim*'i 1910'da yayımlayan Selim Sırrı, uzun bir aradan sonra yaptığı kuzey gezisinin izlenimlerini *Şimalin Üç İrfan Diyarı: Finlandiya, İsveç, Danimarka* (1940) adlı kitabında anlatır. Onun bu kitaptaki izlenimleri ve bu ülkelerin "irfan"ıyla ilgili olarak ileri sürdüğü fikirler, kuzeyi daha XIX. yüzyılın sonlarında tanıyıp tanıtan Ahmet Midhat ile aynı coğrafyayı 1910'lu yıllarda gezip dolaşan Celal Nuri'nin hatıralarını tamamlar niteliktedir. Selim Sırrı'nın *Yurt Dışında: Londra'da Gördüklerim* (1948) adlı kitabı ise İngiltere başkentini modern görüntüsüyle, gittikçe karmaşıklaşan yapısıyla ortaya koyar. Şunu hemen belirtmek gerekir ki Selim Sırrı'nın eğitimci bakışı bu gezi kitaplarının bilhassa ilk ikisinde kendini iyice gösterir.

⁵⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in Albumundan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 23

⁵⁵ a.g.e., s. 31

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Seyahatname okumayı şiir okumaya benzeten şair Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnamesi* (1933) ve "Bir Seyahatin Notları" ile gezi edebiyatımızda önemli yer tutar. *Frankfurt Seyahatnamesi* şairin 1932 yılı başlarında tedavi amacıyla bu şehre gidişini ve orada yaşadıklarını anlattığı gezi kitabıdır. Kendi ifadesiyle bu seyahatname "bir hastanın yol notları"dır. Seyahatnamenin baş taraflarında yolculuğun ilk evreleri çerçevesinde Bulgaristan'ın kırık kesimleri hakkındaki gözlemlerini aktaran şair, ileriki kısımlarda Frankfurt şehrinin dikkat çekici yönleri üzerinde durur: Frankfurt büyük bir Avrupa şehridir, özellikle caddelerin temizlik ve düzeni şairi etkiler. Tedavi sırasında yaşadıkları, hastane izlenimleri, şehirde ve şehir dışında yaptığı gezintiler eseri zenginleş-tiren gözlemler sunması bakımından önemlidir. Aslında fazla hacimli olmayan bu eserde şairin ince dikkatinin ürünü olarak Alman toplumu dilencisinden profesörüne kadar ironik bir yaklaşımla ele alınır. *Bize Göre* kitabının "Bir Seyahatin Notları" kısmı da aslında başlı başına bir seyahat eseri hüviyetindedir. Bunlarda Haşim'in "ince, zarif, nükteli, sanatlı, işlenmiş, kadife gibi yumuşak ve açılmış çiçekler gibi olgun nesrini", bu nesre has kıvrak üslubunu buluruz. Bu notlarda Haşim 1928 sonbaharında yaptığı Paris gezisini anlatır. İstanbul'dan ayrıldıktan sonraki ilk durağı Napoli'dir. Bu İtalya şehrinin onda bıraktığı izlenimler bütünüyle olumludur. Paris'e "sisler içinde, müthiş bir baş ağrısı, keskin bir nezle ve adeta kapana tutulmuş bir hayvanın gizli hiddetiyle mahmur" bir halde girer. Fransa başkentinin hayvanat bahçesi, "akla şaşkınlık veren mağazaları, kahveleri, barları, tiyatroları, müzeleri, bahçeleri, parkları, heykelleri, âbideleri, tâkları, kiliseleri, koskoca apartmanları, geniş caddeleri..." empresyonist bir bakışla, tasvirî olmaktan ziyade küçük fakat şaşırtıcı dikkatlerle yansıtılır. Haşim, gerçekten de şaşırtıcıdır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e neredeyse bütün seyyahların güzel bulduğu, hatta kimi zaman güzellik simgesi olarak vasıflandırdığı Paris kadınının güzelliği hususunda "Şöhreti dünyayı tutan Paris kadını nadiren güzeldir. Paris caddelerinde rastlanan güzel kadınlar, ekseriyetle ya güneşli veyahut yabancıdır."⁵⁶ şeklinde bir tespitle bulunması onun kendine özgü

⁵⁶ Ahmet Haşim, "Bir Seyahatin Notları", *Üç Eser: Bize Göre/Gurabâhâne-i Laklak/ Frankfurt Seyahatnamesi*, (Haz.: Mehmet Kaplan) MEB Yay., Ankara, 1989, s. 66

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

şaşırtıcı dikkatlerinin bir örneğidir. Hele, yüz yıldan fazla bir zamandır eğlence merkezi olduğunda birleşilen Paris'in sebepler ne olursa olsun biraz neşesiz bir şehir olduğunu ileri sürmesi büsbütün şaşırtıcıdır.

Selim Sırrı gibi edebiyat sahasına sadece gezi kitapları yazarak giren bir başka yazar da Faik Sabri Duran'dır. Faik Sabri aslında bir coğrafyacıdır ve mesleğinin inceliklerine düşkün pek çok coğrafyacı gibi o da seyahate tutkundur. *İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk* (1934), ve *Akdeniz'de Bir Yaz Gezintisi* (1938) onun zevkli bir anlatımla gözler önüne serdiği seyahat tablolarının seyredilmesi için okuyucuya geniş imkânlar sunar. *İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk*'ta 1933 yazında açık denizlerde yapılan gemi yolculuğunun anlatıldığı kısımlar geniş yer tutar. Kitaptaki gezi notları önce *Akşam*'da tefrika edilmiş ardından kitap bütünlüğüne kavuşmuştur. Kitabına çok sayıda resim de koyan Faik Sabri bu notlarda yer yer o kadar ayrıntıya iner ki yolculuk ettiği geminin bütün teknik özelliklerini aktarmaya çalışır. Bu, daha önceki seyyahlar arasında Ahmet Midhat Efendi'ye has bir özelliktir; fakat Faik Sabri de bir "hoca" -üstelik coğrafya hocası- olduğu için onda da zaman zaman öğreticiliğin öne çıktığı görülür. İstanbul'dan Atina ve Lizbon yoluyla Amsterdam'a kadar şileple giden seyyah kitabının bu kısmında bilhassa Portekiz'in başşehriyle ve insanlarıyla ilgili genişçe bilgi verir. "Şimalin Venedik'i" dediği Amsterdam'ın kanalları, müzeleri, hayvanat bahçeleri, çiçek tarlaları ve diğer kentsel özellikleri üzerindeki gözlemlerini aktarır. Buradan Londra'ya geçer. Kitapta Londra'nın ulaşım araçları, evleri, okulları, Hyde Park'ı yazarın bakışıyla yansıtılır. Dönüşte de karayoluyla Paris, Milano, Venedik, Bari, Brindisi... güzergâhını izleyen Faik Sabri bu şehirlerde gördüklerini, insanlar üzerindeki gözlemlerini bölüm bölüm anlatır. Seyyahın bir başka gezi kitabı olan *Akdeniz'de Bir Yaz Gezintisi*'nde İstanbul, Malta, Napoli, Marsilya, Cenova, Roma, Floransa, Venedik, Atina güzergâhıyla yaptığı gezi anlatılmaktadır. Eserini çok sayıda resimle de süsleyen yazar bu şehirlerde gördüklerini, denizde ve karada yaptığı yolculuklarda yaşadıklarını, tanıştığı insanlar hakkındaki izlenimlerini ayrıntılı olarak aktarır. Yazarın, şehirlerde bilhassa ilgi çekici tabiat köşeleri, turistik eğlence yerleri, plajlar, günlük hayatın çeşitli görüntüleri, -özellikle İtalyan şehirlerindeki- tarihî yapılar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

üzerinde durduğu dikkat çeker. Faik Sabri'nin, Amerika'ya giden kızının kendisine yolladığı gezi notlarını düzenleyerek meydana getirdiği *Bir Türk Kızının Amerika Yolculuğu* (1935) adlı kitap da hem yolculuk izlenimlerinin hem de Amerika'nın o yıllardaki görüntüsünün sunulması açısından ilgi çekicidir.

Gezi kitaplarıyla dikkat çeken bir başka yazar olan Sadri Ertem de *Bir Vagon Penceresinden*'de (1934) ve *Ankara-Bükreş*'te (1938) gezi notlarını bir araya getirmiştir. Sadri Ertem'in gezi notlarında insan, tabiat, medeniyeti oluşturan unsurlar, ulaşım araçları, şehirler bir yığın halinde verilir. *Bir Vagon Penceresinden*'de Anadolu'nun bozkırları, yeni kurulan tren yolları, insanları, köyleri parça parça görüntüler halinde anlatılmıştır.

Türk gezi edebiyatının önemli isimlerinden biri de İsmail Habip Sevük'tür. Aynı zamanda bir edebiyat araştırmacısı ve tarihçisi olan yazar dış coğrafyaya açılışını *Tuna'dan Batı'ya* (1935), yurt içi gezilerinin izlenimlerini ise *Yurttan Yazılar*'da (1943) dile getirir. *Tuna'dan Batı'ya* isimli kitabı dört bölümden oluşur: "Tuna'dan Önce", "Tuna Yolunda", "Tuna'dan Sonra", "Dönüş". İlk bölümde Boğaziçi, Varna ve Bükreş üzerindeki gözlemlerine yer veren seyyah Bükreş'i anlattığı kısımda tarihe göndermelerde bulunmayı da ihmal etmez. İkinci bölüm, Tuna nehrinin tarihi ve o günüyle anlatıldığı, Belgrad, Budapeşte ve Mohaç'ın da aynı yaklaşımla ele alındığı genişçi bir kısımdır. Üçüncü bölümde Avrupa'ya açılan seyyah Berlin, Paris, Lyon ve Marsilya hakkındaki izlenimlerini aktarır; özellikle Berlin ve Paris'i geniş olarak anlatır. Berlin'deki gelişmeleri anlatırken teknik alandaki çalışmalara yönelen İsmail Habip, hayvanat bahçesini gezişi sırasında bütün hayvanların kendi doğal yaşam koşulları içinde barındırılışına dikkat çeker. Diğer şehirlerde yaptığı gibi Paris'i de hem günün görüntüleri hem de tarihin çağrışımları içinde gezerek anlatan seyyah, Berlin ile Paris arasında enteresan mukayeseler de yapar. Dönüş yolunda Napoli'ye, Atina'ya uğrar; bu şehirleri anlatışında da tarih ile günü iç içe değerlendirdiğini görmekteyiz. *Yurttan Yazılar*'da ise İsmail Habip'in, memleketin çeşitli köşelerinde yaşayan insanların sosyal hayatına nüfuz etmeye çalıştığını, bu yerleri tabiat, coğrafya, iklim bakımlarından da ele aldığını ve özellikle de güzel memleket manzaraları resmettiğini görürüz. Hayli hacimli bir eser olan *Yurttan Yazılar*'da yer yer röportaj özelliği taşıyan say-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

falara da rastlanır. Bu eserin kitap olarak çıkış yılı 1943 olmakla birlikte gezilerin yapıldığı yılları 1936 ve 1937'dir. Bu yıllarda ele alınan her şehrin, her bölgenin ayrı ayrı başlıklar altında incelendiği kitapta Nizip, Antep, Maraş, Nevşehir, Toroslar, Zonguldak, Sinop, Samsun, Giresun, Erzurum, Kars, Artvin... hemen hemen bütün özellikleriyle enine boyuna anlatılır. Kitabının baş tarafında Anadolu'nun bütün dünya coğrafyasındaki yerini irdelemeye çalışan yazar, bu toprakların bilhassa zengin tarihiyle öne çıktığını ileri sürer. *Tuna'dan Batı'ya*'da Avrupa şehirlerini tarihleriyle ve o günkü durumlarıyla birlikte ele alan seyyah *Yurttan Yazılar*'da aynı metodu Anadolu şehirlerine uygulamıştır. Anadolu şehirleri hem tarihleriyle hem de nehirleriyle, dağlarıyla, ovalarıyla, han ve hamamlarıyla, çarşılarıyla, camileriyle, eski-yeni evleriyle, yollarıyla, yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla, iklim özellikleriyle ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Büyük romancımız Reşat Nuri Güntekin, iki ciltlik *Anadolu Notları* ile gezi türünün Cumhuriyet sonrası dönemdeki en güzel örneklerinden birini verir. Aslında hemen her romanında, hikâyesinde onun Anadolu gezilerinin izlerine rastlarız. Reşat Nuri, *Anadolu Notları*'nda yurt içinde zaman zaman yaptığı gezilerin notlarını karışık olarak bir araya getirmiş; fakat konulara göre bölümler yapmayı da ihmal etmemiştir. Birinci kitapta Anadolu'nun yolları, ulaşım vasıtaları, ikamet yerleri, bazı eğlenceleri, tuluat tiyatroları, kahveleri; ikinci kitapta ise Anadolu'da otel problemi, para meselesi, eğlence yerleri ayrı ayrı başlıklar altında ve geniş olarak incelenmiştir. Bütün bu parçalarda Reşat Nuri'nin seyyah olarak insana sevgi dolu bakışının, yazar olarak ince alay gücünün, romancı olarak insana ve çevreye dikkatinin derin izleri hissedilir. *Anadolu Notları* (I. c. 1936, II. c. 1966), gezi kitapları içerisinde yapısı, doğallığı, kendine özgü sevimliliği ve canlılığıyla ayrı bir öneme sahiptir. İnsan sevgisiyle, yurt sevgisiyle dolu olan ve bunu gezi kitabında da belli eden yazar, "Ben çokça gezerim. Bunlar diplomat gezileri gibi planlı programlı şeyler değildir; daima kendi sınırlarımız içindedir, yelken gemileri gibi esecek rüzgâra göre rota değiştirir. (...) Seyahat kitap ve makalesi yazmak, son senelerde bütün dünyada bir moda haline gelmiştir. Ömrümde bir kere ben de kendimi modaya uydurarak bu notlardan bir yazı serisi çıkarmayı düşündüm. (...) Notlarımda zaman ve yer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kaydı gözetilmemiştir. (...) Öyle rastgele bir şey."⁵⁷ derken kendisinin seyahat etme şeklini ve kitabının yapısını ortaya koyar.

Bir başka tanınmış yazarımız Falih Rıfki Atay da gezi edebiyatı alanında önemli eserler bırakmıştır. Falih Rıfki sayısı hayli fazla gezi kitaplarıyla bu sahada edebiyatımızın en önemli yazarlarından. *Denizaşırı* (1931, ikinci ve kat'î tab'ı 1938) kitabında Brezilya gezisinin, *Yeni Rusya'da* (1931) Rusya seyahatinin *Yolcu Defteri'*nde (1946) ise San Fransisco gezisinin izlenimlerini aktaran yazarın sayısı on'a yakın gezi kitapları arasında *Taymis Kıyıları* (1934), *Bizim Akdeniz* (1934), *Tuna Kıyıları* (1938) ve *Hind* (1944) adlı eserlerini de saymak gerekir. *Gezerek Gördüklerim* (1970) ise bunlardan yapılan seçmelerle meydana getirilmiştir. Bu gezi kitapları içerisinde bilhassa *Denizaşırı*, Cumhuriyet sonrasında Türk seyahatçilerin pek de ilgisini çekmeyen bir coğrafyaya yönelik olmasıyla dikkat çeker. Seyahatin yapıldığı zamanı 1927 yılının yaz mevsimi olmakla birlikte seyahat notlarının kitap halinde yayımlanışı dört yıl sonradır. Kitabın baş tarafında seyahatin öneminden bahseden Falih Rıfki, sonraki kısımda Brezilya'ya giderken yaptığı deniz yolculuğunu, Brezilya'nın coğrafi durumunu, iklim koşullarını, büyük şehirlerini, limanlarını anlatır. Güney Amerika'nın en büyük ülkelerinden olan Brezilya'nın tropikal ormanları, coşkun nehirleri, "bizim iklimde bulunmayan acayip kuşları"; ülkedeki "beyaz et tüccarlığı" ve "her vakit güzel bacaklara sahip, orta boylu, canlı ve uyanık bakışlı, esmer" Brezilya kadınlarının gayr-i meşru faaliyetleri, "sabahtan akşama kadar, esmer, siyah, beyaz her renkte aşk arayan Brezilya erkeğinin" susuzluğu, Rio de Janeiro, Saint Paulo gibi büyük şehirlerdeki eğlence yerleri, ülkenin siyasî hayatı, ekonomik durumu... Falih Rıfki'nin bu eserinde canlı bir üslupla dile getirilir. *Yeni Rusya* ise seyyahın o tarihte 150 milyon nüfusa sahip geniş Sovyetler Birliği coğrafyasında Moskova ve Leningrad merkezli yolculuğunu anlattığı eseridir. 1930'ların hemen başında Rusya'nın sanat, siyaset, eğitim, teknoloji alanlarındaki faaliyetlerini inceleyici bir gözle aktaran Falih Rıfki, sosyal hayata ilişkin gözlemlerini aktarırken bilhassa kadınların ve toplumsal bir kurum olarak ailenin durumuna değinir, çalışanların

⁵⁷ Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 9-11

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

problemleri üzerinde durur, cemiyetlere temas eder. Bütün bunları yaparken Rus liderlerinin ihtilalci metodlarına dikkat çeker.

Samet Ağaoğlu'nun *Strazburg Hatıraları* her ne kadar 1962'de basılmışsa da yazarın Strasbourg seyahati -kendisinin ön-sözde verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere- 1932'de gerçekleşmiştir. Aslında bu kitabı bilinen anlamıyla bir gezi kitabı saymak biraz zordur; çünkü Ağaoğlu, bu kitabında bu şehirde öğrenci olarak bulunduğu iki senenin anılarını anlatır. Buna karşılık, eserde gezi kitaplarında rastlanabilecek özelliklerin pek çoğu kendini gösterir. Bilhassa, kaldığı odanın penceresinden görünen tarihî katedral, öğrencisi olduğu üniversite ve sık sık kıyısında gezintiler yaptığı Rhein Nehri kitapta geniş yer tutar. Yazarın, daha çok, tanıştığı insanlar üzerinde durduğu, Strasbourg'da yaşadığı olayları anlattığı kitabın ileriki kısımları ise yer yer hikâye özelliği gösterir.

Samet Ağaoğlu *Sovyet Rusya İmparatorluğu* adını taşıyan eserinde ise 13 Ağustos 1966'da başlayan ve iki ay kadar süren Rusya seyahatini anlatır Rusya'yı mümkün olduğunca geniş olarak tanımayı amaçladığını, seyahat izlenimlerini aktarırken tarafsız davrandığını özellikle belirtme gereği duyan yazar bu seyahatte, daha çok Rusya'da uygulanan komünist sistemi yakından tanıma amacındadır. *Son Havadis* gazetesi için bir röportaj yapma amacına da yönelik olan gezisinde Samet Ağaoğlu'nun hem genel olarak Rusya'ya hem de sistemin bir parçası olan Sibiryâ hakkındaki fikirleri ve izlenimleri pek de olumlu değildir. Moskova'dan çok uzak olduğu için sürgün yeri olarak kullanılan Sibiryâ yazarın fikrine göre hâlâ bu özelliğini korumaktadır. Sibiryâ'daki Habarovski ve İrkutsk'un, Rusya'nın en kasvetli şehirlerinden olduğunu ileri süren yazar bu şehirlerin bilhassa tarihteki sürgün mekânı olma özelliğine dikkat çekerek buna yönelik örnekler verir. Genel bir değerlendirmeye, Samet Ağaoğlu'nun Rusya'da daha çok sisteme yönelik gözlemlerde bulunduğunu, Sibiryâ'ya bakışını da aynı eğilimin belirlediğini söyleyebiliriz.

Şair Şükûfe Nihal, *Finlandiya* (1935) ve *Domaniç Dağları'nın Yolcusu* (1946) adlı kitaplarıyla gezi edebiyatı alanına adını yazdırmıştır. *Finlandiya*'da bu ülkenin tabiat güzellikleri, şehirlerin çeşitli yönleri ve Fin halkının sosyal yaşamı söz konusu edilmiştir. *Domaniç Dağları'nın Yolcusu* ise kitabın alt başlığında da belirtildiği gibi "bir yurt gezisi"nin notlarıdır. Domaniç Dağları köylerinden

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

birinde yaşandığı söylenen bir hikâyenin peşine düşerek Bursa'nın İnegöl ilçesi civarındaki yolculuğunu anlattığı bu kitapta şair, Anadolu'da bir kadın olarak seyahat etmenin zorluklarına da değinir. Bölgenin insanların kendine kimi zaman yakın kimi zaman mesafeli davranışlarını, tabiat manzaralarını, kısa gezintilerde yaşadığı ilginç olayları eserinde bir hikâye diliyle anlatan şairin dikkati genellikle insanlar ve olaylar üzerinde yoğunlaşır.

Tiyatro yazarı ve hikâyeci Haldun Taner'in *Düşsem Yollara Yollara* (1979) ve *Berlin Mektupları* (1984) isimli gezi kitapları da gezi edebiyatımızın ilgi çekici örnekleri arasında sayılabilir. *Berlin Mektupları*, Haldun Taner'in yakından tanıdığı Alman dünyasını anlattığı eseridir. İlk gençlik, hatta çocukluk yıllarından itibaren Alman kültürüyle yakından temas eden yazarın bu kitabı, 1980'de Alman Akademik Mübadele Kurumu'nun davetlisi olarak gittiği ve bir yıl kaldığı Berlin'deki gözlemlerinin ürünüdür. Haldun Taner bu kitabında Potsdamm bahçelerinden Berlin Türk Şehitliği'ne, çeşitli iş yerlerinden Dahlem İslam Müzesi'ne, insanların kılık kıyafetinden işçi ve anarşistlere kadar çeşitli konulardaki gözlemlerini aktarır. Kitabın "Viyana'nın Atlattığı Vartalar" başlıklı ikinci bölümünde ise öncelikle, bu şehirde Türkçe adların çokluğundan bahseder. Avusturyalıların Almanlarla ilişkileri, kültüre büyük önem vermeleri üzerinde de önemle durur. Haldun Taner'in Viyana ile ilgili şu satırları, kendisinden yüz yıl kadar önce Osmanlıların Viyana'yı değerlendirişinden pek de farklı şeyler düşündürmez bize: "(Viyana) Avrupa'nın ortasında daha çok yine sanat-severliği ile, konukseverliği ile, müziği ile, tiyatroları ile, gitgide hoyratlaşan dünyada yine bir incelik ve kültür misyonunu yerine getirir gibidir."⁵⁸ Celalettin Ezine'nin 1930'lu yılların sonlarındaki Amerika ve Avrupa gezilerini anlattığı *Amerika Mektupları* (1940) ve *Harp İçinde Avrupa* (1940), gibi eserleri diğer alanlarda pek tanınmayan bu yazarın, gezi edebiyatına adını yazdırmasını sağlamıştır. *Amerika Mektupları*, bu ülkenin 1930'ların sonundaki durumunu çeşitli yönleriyle ele alan bir eserdir. 1939 yılında Cumhuriyet'te tefrika edildikten sonra ertesi yıl kitap halinde çıkan notlarda Amerika insanının psikolojisi, devletin politikası ve ekonomisi ayrı ayrı başlıklar altında anlatılmıştır. Amerika'nın o yıllarda

⁵⁸ Haldun Taner, "1918-1980 Viyana'nın Atlattığı Vartalar", *Berlin Mektupları*, Bilgi Yay., Ankara, 1984, s. 210

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

dünyanın diğer gelişmiş ülkeleri arasındaki yerinin belirlenmeye çalışıldığı sayfalarda yazarın istatistik bilgileri aktararak eserine inanılır, güvenilir bir hava vermeye çalıştığı da dikkat çeker. Ezine, 1940'ların başında, II. Dünya Savaşı sürerken yaptığı Avrupa gezisini aktardığı Harp İçinde Avrupa adlı kitabını beş bölü halinde düzenlemiştir. İlk bölümde seyahat hakkındaki genel düşünceleriyle, Avrupa seyahatinin İstanbul-Sofya arasındaki kısmıyla ilgili izlenimlerini aktaran yazar, daha sonraki kısımlarda seyahat hatıralarından çok savaşın gidişatı üzerinde durur. Savaşan devletlerin son durumları; Bulgaristan, Almanya, Avusturya, Fransa, İsviçre, İspanya ve Portekiz... şehirlerinin savaş içindeki genel manzaraları; bu ülke insanların sıkıntıları, günlük yaşayışları büyük ölçüde kaynaklardan yararlanma yoluyla aktarılmıştır. Fakat seyahat, belirtilen ülkelerin çeşitli kesimlerinde yaptığı röportaj gezilerindeki gözlemlerini de yer yer eserinde anlatmıştır. Kitabının baş tarafında Sofya'dan bahsederken Cenap ile Haşim'in seyahatnamelerine göndermelerde bulunması ise onun bu eserleri seyahatten önce okuduğunu, gözden geçirdiğini belli eder.

Ahmet Emin Yalman'ın seyahat kitapları da edebiyatımızın bu alanının renkli örnekleri arasında yer alır. Onun seyahat notları üç cilt halinde çıkmıştır. Bunların birinci cildinde yazarın Afrika ve Portekiz yoluyla İrlanda ve İngiltere'ye yaptığı seyahatin notları bir araya getirilmiş; ikinci ciltte İngiltere'den İrlanda, New Foundland adası ve Kanada güzergâhıyla Amerika'ya yaptığı gezinin izlenimleri toplanmıştır. Ahmet Emin, bu seyahatname serisinin *Havalar da 50.000 Kilometre Seyahat* (1943) adını verdiği üçüncü cildinde Miami-Kahire arasındaki yolculuğunu anlatır. Amerika'dan Afrika'ya uzanan seyyah kitapta Haiti, Brezilya ve Mısır'a geniş yer ayırmıştır. Zaman zaman manzara tasvirlerine de rastlanmakla birlikte yazarın dikkati asıl, insanlar üzerinde yoğunlaşır. Seyahati Hüseyin Cahit'le birlikte yapan Ahmet Emin, seyahat sırasında birlikte yaşadıkları maceraları, tanıştıkları insanları, bu insanların yaşayışlarını yer yer ironik bir yaklaşımla aktarır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'i doğrudan doğruya bir gezi kitabı olmamakla birlikte, şairin şehir gezilerinin izlenimleriyle de beslendiği için, seyahat edebiyatı alanına sokulabilir. Bu özelliği bakımından, Yahya Kemal'in *Azîz İstanbul*'uyla aynı paralelde duran *Beş Şehir*'de Tanpınar, sırasıyla İstanbul, Bursa, Konya,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Erzurum ve Ankara'yı kültür süzgecinden geçirerek ele alır. Yazılarda tarih, kültür, sanat iç içedir. Çizdiği vatan profilinde bu üç kavramı ana damarlar olarak kullanan Tanpınar, ilk baskısı 1946'da yapılan kitaba 1960'ta yazdığı önsözde şunları söyler: "Beş Şehir'in asıl konusu hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiyaktır. İlk bakışta birbiriyle çatışır görünen bu iki duyguyu sevgi kelimesinde birleştirebiliriz. Bu sevginin kendisine çerçeve olarak seçtiği şehirler, benim hayatımın tesadüfleridir. Bu itibarla, onların arkasında kendi insanımızı ve hayatımızı, vatanın manevî çehresi olan kültürümüzü görmek daha doğru olur."⁵⁹

Tanpınar'ın *Yaşadığım Gibi* kitabındaki bazı yazılarla, altmış sayfa tutan "Paris Tesadüfleri" bölümü de seyahat edebiyatımızın en güzel sayfalarındandır. Burada Tanpınar'ın, değişik zamanlarda yaptığı gezilerin izlenimlerini anlattığı yazıları bir araya getirilmiştir. Şair, 1954 ve 1958'de yaptığı iki Paris seyahatinin hatıralarını anlattığı kısımda Paris'in özellikle sanat merkezleri, resim galerileri üzerindeki gözlemlerini aktarır. Tanpınar, Paris seyahati notlarının ilk sayfasında mükemmel bir Paris tasviri yapar: Sokaklarda değişik milletlerden insanların oluşturduğu kalabalık, kahve, dansing ve tiyatrolar, antikacı dükkânları, sokaklarda öpüşen çiftler, renkli vitrinler, fıskiyeler, meydanlar, çekici kadınlar... şairin çizdiği panoramada ince hatlarla da olsa yer alırlar. İleriki kısımlarda daha çok tarih, kültür ve sanatla bağlantısı olan mekânlara yönelen şair buralarla ilgili izlenimlerini aktarırken yine de küçük hayat parçalarına yer vermeyi ihmal etmez. Bu gezi notlarını tamamlayıcı mahiyette olmak üzere şairin, Paris izlenimlerini oradan dostlarına gönderdiği mektuplarda ortaya koyduğunu burada belirtmek gerekir.⁶⁰

Şairlik ve ressamlığının yanı sıra yazılarında da dikkate değer bir üslupçu olan Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun *Canım Anadolu* (1953) adlı kitabı adeta onun resimlerine taşıdığı canlı Anadolu renklerinin, kilimlerden aldığı nakış ve işlemlerin yazıya geçirilmiş şeklidir. Şair Yusuf Ziya Ortaç'ın kaleme aldığı *Göz Ucuyla Av-*

⁵⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yay., İstanbul, 1987, s. 7

⁶⁰ Paris izlenimleri için bkz.: *Tanpınar'ın Mektupları*, (Haz.: Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul, 1992; İnci Enginün-Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergâh Yay., İstanbul, 2007

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

rupa (1958) ise Avrupa coğrafyasını, medeniyetini, şehirlerini “göz ucuyla” seyreden bir gezi kitabıdır. Önsözde “Avrupa’yı, seyahat edebiyatının büyük üstatları yıllarca ve ciltlerce yazmışlar. Bundan sonra da her yeni kalem onun yeni bir güzelliğini bulup yazacaktır. / Ben, gezdiğim yerleri az gördüm, çok duydum. Bu küçük kitapta belki o duygunun acı lezzeti vardır.”⁶¹ diyen Yusuf Ziya’nın bu eserinde Almanya, İtalya ve Yunanistan gezilerinin izlenimleri kısa kısa belirtilmiştir. Yazar bunları yaparken şehir tasvirlerinden ziyade yaşadığı olayları, insanlarla olan münasebetlerini öne çıkarır.

Hikmet Feridun Es’in gazetelerde tefrika-röportaj şeklinde kalan, kitaplaşmamış çok sayıda gezi hatıraları vardır. 1992’de ölen yazar, 1926’dan başlamak üzere, *Vakit*, *Akşam*, *Hürriyet* gibi gazetelerle *Yedigün* ve *Hayat* dergilerinde muhabir ve yazar olarak çalışmıştır. Kore ve Vietnam savaşlarıyla Kongo’daki iç çarpışmaları izleyen, bu savaşlarla ve ülkelerle ilgili izlenimlerini fotoğraflarla destekleyerek anlatan Hikmet Feridun, gezi notlarının bir kısmını *Aşk Tamtamları* (1953) adlı kitabında bir araya getirmiştir. Röportajlar ve gezi yazıları kendi dönemleri içerisinde değerlendirilmesi gereken, kendi dönemlerinde söz sahibi olan eserlerdir. Bunların kalıcı olabilmeleri ancak ya çok orijinal olmalarına ya da edebî değer taşımalarına bağlıdır. Bununla birlikte, Cumhuriyet sonrası gazeteciliğimizde, röportaj ve gezi yazısı dallarında gerçekten de bir öncü olan Hikmet Feridun’un bu türlerdeki yazılarının gazetelerde kalmış olması edebiyatımız için gerçekten büyük eksikliklerdir.

Bir başka gazeteci Burhan Arpad da yazdığı gezi kitaplarıyla bu türün ilginç örneklerini ortaya koymuştur. *Tuna’dan Şimal’e Avrupa* (1953), *Uçuş Günlüğü* (1959), *Gezi Günlüğü* (1962) ve *Avusturya Günlüğü* (1963) onun kısa aralıklarla yaptığı Avrupa gezilerinin izlenimlerini gözler önüne serer. Bu kitapların ortak başlığı 1988’de *Uçuş-Gezi-Avusturya Günlüğü* adıyla yapılmıştır. Arpad, gazetecilikten gelen bir dikkatle, gezip gördüğü yerler hakkındaki gözlemlerini kimi zaman inanılmaz ayrıntılara inerek anlatır. Anlatımında yer yer belli bir oranda şiirselliği yakalama gayesi de sezilir. *Uçuş Günlüğü*’nde Paris, Kopenhag, Viyana gibi

⁶¹ Yusuf Ziya Ortaç, *Göz Ucu İle Avrupa*, Akbaba Yay., İstanbul, 1958, s. 3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

şehirler bir uçak yolculuğunun ara durakları gibi ele alınmıştır. Gezi esasen Almanya merkezlidir. Yazar, Almanya'ya, Milletlerarası VII. film festivalini izlemek amacıyla gitmiştir. Berlin, Frankfurt, Nürnberg gibi Alman şehirleri bu kitapta daha geniş olarak yer alır. *Gezi Günlüğü*'nün ilk yazılarında Selanik ve Atina izlenimlerinden bahseden Arpad, sonraki yazılarda Kuzey ülkelerine yaptığı seyahati anlatır. İsveç, Norveç ve Hollanda şehirlerinin müzelerinde, tabiat köşelerinde, ulaşım merkezlerinde, otel ve lokantalarında, turistik yerlerinde dolaşan seyyahın buralarla ilgili izlenimleri kimi zaman insanlar üzerinde yoğunlaşarak aktarılır. 1948-1961 arasında çeşitli zamanlara yayılan Avusturya seyahatini *Avusturya Günlüğü*'nde anlatan yazarın dikkati eğlence yerleri, tarihî köşeler, kültür ve sanat merkezleri, kaplıcalar ile "müzik ve vals" üzerinde yoğunlaşır. Gazeteci yazarlarımızdan Fikret Adil, çeşitli zamanlarda yaptığı gezilerin izlenimlerini *Beyaz Yollar Mavi Deniz* (1959) kitabında anlatmıştır. *Beyaz Yollar Mavi Deniz*'deki yol yazıları yazarın 1956 yılının Eylül ayı başlarında yaptığı yurt içi gezinin izlenimleridir. İstanbul'dan İzmir'e oradan da Bodrum'a giden Fikret Adil'in bu yol notlarında tabiat ve insan manzaraları geniş yer tutar.

A. Rıza Akısan da yayımladığı çok sayıda kitapla, bu dönemde adının anılmasını hak etmiştir. Akısan'ın gezi kitaplarında Amerika'dan Avrupa'ya, Anadolu'dan Afrika'ya geniş bir coğrafyanın izleri görülür. Gezdiği ülke ve şehirlerdeki sağlık kuruluşlarına, teknik meselelere, şehir görüntülerine özellikle dikkat etmiştir. *Güney Akdeniz ve Afrika Seyahati* (1954), *Trenle Avrupa'yı Dolaştım* (1956), *Anadolu'da Seyahat* (1958) ve *Amerika'yı Dolaştım* (1958)... onun seyahat eserlerinden sadece birkaçıdır.

1950'li yılların sonlarına doğru Hasan-Âli Yücel de iki kitabıyla gezi edebiyatımızda adından söz ettirir. *Kıbrıs Mektupları* (1957) ve *İngiltere Mektupları* (1958). Yazarın bu iki eseri de sadece birer gezi kitabı değil aynı zamanda birer kültür eseri durumundadır. Bilhassa *İngiltere Mektupları*'nda devrin İngiltere'sinin politikası, ekonomisi, Türkiye ile İngiltere'nin tarihteki ve o dönemdeki ilişkileri; İngilizlerin ırk özellikleri, 1950'lerdeki sosyal hayatlarının çeşitli manzaraları gözler önüne serilir. Hasan-Âli bunu yaparken kendi gözlemlerinin ve teşebbüslerinin yanı sıra zaman zaman istatistiklerden de faydalanır. Ziyaret ettiği İngiliz kurum

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ve kuruluşları hakkındaki izlenimlerini aktarırken yer yer mukayeseler yaptığı da dikkat çeker.

Gazeteci Abdi İpekçi'nin *Afrika* isimli gezi kitabı ise bilhassa bu tarihlerde çok yaygınlaşan gezi-röportaj kitaplarının tipik bir örneğidir. 1959'da *Milliyet* gazetesinde tefrika edilen Afrika röportajlarının bir araya getirildiği bu kitap çok sayıda resim ve fotoğrafla süslenmiştir. Temelde üç bölüme ayrılan kitabın bölüm başlıkları şöyledir: "Doğu Afrika", "Ekvator Afrikası", "Batı Afrika". Bu başlıklardan da anlaşılacağı gibi yazar, neredeyse bütün Afrika'yı dolaşmıştır. Bu genel başlıklar altında Kenya, Uganda, Kongo, Nijerya, Gana, Gine, Senegal gibi ülkelerde bir buçuk aylık gezisi sırasında gördüklerini, yaşadıklarını aktaran İpekçi bu ülkelerin ekonomileri, siyasi durumları, eğitim sistemleri, bu ülke insanların sosyal yaşamları, problemleri üzerinde ayrıntılı gözlemlerde bulunur, röportajlar yapar. Kitabının sonunda da bütün izlenimlerini, röportajlarını bir arada değerlendirerek bazı sonuçlara varır, geleceğin Afrika'sına ilişkin öngörülerde bulunur. Vardığı en önemli sonuç, Afrika ülkelerinin vahşetten medeniyete hızlı geçişlerinde eğitimin çok büyük rol oynadığı fikridir.

Fikret Otyam'ın, 1960'lardan başlayıp 1980'lere uzanan röportaj-gezilerinin izlenimlerini aktardığı kitaplarının sayısı hayli fazladır. Gezi eserlerini *Gide Gide* genel başlığı altında yayımlayan Otyam'ın ilk kitabı, 1959'da yayımladığı *Ha Bu Diyar*, son kitabı ise 1981 tarihini taşıyan *Adı Yemendir* adlı eseridir. Arada, *Doğudan Gezi Notları* (1960), *Topraksızlar* (1963), *Can Pazarı* (1969), *Ne Biçim Amerika*, *Ne Biçim Rusya* (1970), *Karasevdam Anadolium* (1976)... adlı röportaj-gezi kitaplarını yayımlayan Fikret Otyam, bu alanda en çok eser veren yazarlardandır. Onun bu gezi kitaplarında, insan merkezli bir bakışla anılarını aktardığı görülür. Tanışıp konuştuğu, röportaj yaptığı insanların konuşma tarzları, yaşam şekilleri, yaptıkları işler... bu gezi anılarının temelini oluşturur.

Selahattin Batu'nun da hayli 'gezdiği' ve gezilerini kitap boyutundaki eserlerle ortaya koyduğu görülür. Onun *Romancero* (1953), *İsviçre Günleri* (1966), *Avusturya ve Venedik Günleri* (1970), *İspanya Büyüsü* (1972) adlı kitapları, gezilerde Cumhuriyet sonrası pek çok yazarı gibi Avrupa'yı merkez aldığını belli eder. İspanya, Almanya-İtalya ve Kıbrıs seyahatlerini anlattığı, seyahat

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

üzerine düşüncelerini ayrı bir bölümde yansıttığı *Romancero*'ya "Yolculuklarım" alt-başlığını koyan yazar bu kitapta sözü edilen ülkelerin önemli şehirlerindeki gezilerinin izlerinin. Onu İspanya'nın Madrit, Sevilla, Kurtuba şehirlerinin sanat merkezlerinde ve tarihî yerlerinde gezerken; Almanya ve İtalya'nın önemli şehirlerinin ortaçağdan kalma dar sokaklarında, şatolarında, sanat ve tarihin iç içe bulunduğu eski binalarında, hayatın cıvılcı cıvılcı aktığı caddelerinde, eğlence yerlerinde dolaşırken görürüz. Seyahatin Batu, üç bölümden oluşan *Avusturya ve Venedik Günleri*'nin ilk bölümünde Mayıs-Kasım 1962 tarihinde yaptığı Avusturya gezisini anlatır. Bu kısımda Avusturya'nın bilhassa Viyana, Salzburg, Innsbruck... şehirleri arasında yaptığı kısa gezileri anlatmaktadır. Günlük şeklinde kaleme alınan seyahat notlarında bu ülkenin tabiat güzellikleri, tarihî yapıları ve yerleşim yerleri, caddeleri, dağ köyleri, operaları, manastırları kısa kısa anlatılmıştır. Buna karşılık, seyrettiği operaları, gezdiği müzelerdeki ve sergi salonlarındaki eserleri kimi yerde ayrıntılı olarak anlatmayı da ihmal etmemiştir. Kitabın "Venedik Günleri" başlığını taşıyan ikinci bölümünde Batu, 1-11 Nisan 1963 tarihinde yaptığı Venedik gezisini yine günlük notlar halinde anlatır. San Marko Meydanı, kiliseler, müzeler... bu kısımda geniş yer tutar. Venedik'in kendine özgü şehirselleşmiş yapısından ve gezinti yerlerinden çok müzelerdeki sanat eserlerinin anlatıldığı Venedik bölümü bu yönüyle dikkat çeker. Yazar, kitabının "Ek Bölüm" başlıklı üçüncü kısmında İtalya'nın diğer bölümleriyle Londra'da yaptığı kısa gezilerin izlenimlerini aktarır. İki bölümden meydana gelen *İspanya Büyüsü*'nde, Batu'nun ağırlıklı olarak, 1968 yılının Ağustos-Ekim aylarında yaptığı İspanya seyahati ile 1969 yılının Şubat-Aralık aylarında yaptığı Londra gezisini anlattığı görülür. İspanya'nın Barcelona, Madrit ve Avila şehirlerindeki gezilerini anlatırken diğer gezi kitaplarındaki "günlük" formuna bağlı kalan yazar Madrit'teki Eskorial *panthéon*uyla Avila'daki ortaçağ yapılarına geniş yer verir. İspanya'daki Arap uygarlığı etkilerine de sık sık temas eden Batu, tarih ile sanatın bir aradalığına dikkat çeker. Seyyah, İspanya'dan sonra gittiği Londra'nın gittikçe büyüyen bir metropol oluşuna dikkat çeker. Şehir pırıl pırıldır, sokaklar ve evler sessizdir. Selahtin Batu, diğer şehirlerde yaptığı gibi burada da zamanının çoğunu sergi salonlarında, sanat merkezlerinde geçirir; seyrettiği tablolar hakkında ayrıntılı tasvirler yapar, onların sanat değerle-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

rine ilişkin değerlendirmelerde bulunur. Zaten onun bütün gezi kitaplarında bu tip izlenimlerin çok geniş yer tuttuğu gözlenir.

Melih Cevdet Anday, *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan* (1965) adlı gezi kitabının büyük bir kısmında bu ülkelerin edebiyat birliklerinin davetleri sonunda çıktığı gezilerin izlenimlerini anlatır. Komşumuz olan sosyalist ülkeleri anlatırken bazen eleştirel bir bakış da sezdiren Anday'ın bu ülkeler hakkındaki izlenimleri genellikle olumludur.

1960'larda pek çok gazeteci, sanatçı ve edebiyatçının seyahat merkezi olarak Sovyetler Birliği'ni seçtiği görülür. Bu yıllarda Sovyetler Birliği'ne gidenlerin büyük bir çoğunluğu resmî veya yarı-resmî davetler üzerine seyahatlerini yapmışlardır. 1917 Ekim'indeki büyük ihtilalden sonra dünyaya kapılarını kapatan Sovyetler Birliği, devrimin 50. yılı münasebetiyle Doğu'dan ve Batı'dan çeşitli ülkelerin yazarlarını, sanatçıları, gazetecilerini ve politikacılarını ülkeye davet etmeye başlamıştır. Bu paralelde olmak üzere Türkiye'den de çeşitli yazar ve gazeteciler bu ülkeye gitmiştir. İlhan Selçuk'un *Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları* (1967) kitabı Rus ihtilalinin 50. yılına rastlayan bir gezinin izlenimlerini yansıtır. 7 Aralık 1966'da İstanbul'dan çıkıp 1967 yılbaşında İstanbul'a dönen gazeteci, bir haftalık kısa gezisinin notlarını aktarırken Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın büyük müzelerinden, tiyatrolarından, okullarından, modern otellerinden, geniş caddelerinden, mağazalarından bahseder; Amerika ile Rusya'nın yarışına değinir, Rusya'da yaptığı ziyaretleri anlatır.

Aynı dönemde Rusya'ya, resmî davetli olarak gitmiş olmakla birlikte izlenimlerini mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde aktarmaya çalışan Şevket Rado'nun *50. Yılında Sovyet Rusya* adlı gezi eseri, 1960'lar ortasının Rusya'sını ortaya koyan bir başka seyahat kitabıdır. Rusya'yı "gerçekten" tanıyabilmek için aşırı taraftarların ve aleyhtarların yazdıklarını değil, tarafsız kalemlerin eserlerini okumak gerektiğini söyleyen Rado, *50. Yılında Sovyet Rusya*'da tarafsız bir seyyah bakışını korumaya çalışmıştır. Yazar, devrin başbakanı Süleyman Demirel'in beraberindeki heyetle birlikte Moskova, Leningrad gibi Rus şehirlerinin yanı sıra Özbekistan'ın başkenti Taşkent'i, Semerkand'ı, Ukrayna'nın merkezi Kiev'i ve Azerbaycan'ın merkezi Bakû'yu dolaşır. Rusya'daki yönetim hakkındaki ilk izlenimlerini belirtirken "sıkı bir disiplin re-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

jimi" sözünü kullanır. İhtilalin üzerinden elli yıl geçmiş olmasına rağmen bütün haberleşme organları hâlâ aralıksız propaganda yapmaktadır. Devletin, insanları dünya halklarından kopuk tek düze bir hayata mecbur etmiş ve halkın her şeyi devletten beklemeye alışmış olması yeni sosyal problemler doğurmuştur. İnsanlarda bir başkalık, bir "rüya ihtiyacı" kendini göstermektedir. Şevket Rado, Rusya gezisinde ihtilalcilerin, kitapta yazılanı topluma uygulamakta başarısız oldukları sonucuna ulaşır.

Gezi edebiyatı alanında 1970'li yıllarda adından söz ettiren Kemal Bayram'ın kitapları arasında *Mezopotamya-Irak Gezi Notları*, *Sibirya Şafağı*, *Arnavutluk...* gibi eserler sayılabilir. Bunlar arasında, yazarın, Türk insanı tarafından az bilinen, az tanınan; bu sebeple de gizemli bir coğrafya olma özelliğini kazanan Sibirya'da 1970'lerin sonlarına doğru yaptığı geziyi anlattığı *Sibirya Şafağı*'nın bu yönüyle ayrı bir yeri vardır. Bazı gazetecilerle birlikte Sibirya'nın yeni kurulan sanayi bölgelerini, ormanlık alanlarını, yerleşim yerlerini gezen Bayram, yanlı bir bakışla da olsa o bölgede Rusların yaptığı dev yatırımlardan haber verir. Bugün, bu dev yatırımların doğayı sömüren birer canavar gibi bölgeyi gittikçe verimsizliğe, kıraçlığa sürüklediği bir gerçektir; fakat o dönemlerde burada kurulan elektrik santralleri, ağaç işleme fabrikaları, gerçekten de seyyahları hayran bırakacak tesislerdir.

Sibirya'dan kısaca söz eden, Metin Toker'in *Rus Geldi Aşka Rus'un Aşkı Başka* (1966) adlı kitabı aslında bir SSCB seyahatnamesidir. Metin Toker, seyahati eşiyle birlikte Rusya Gazeteciler Cemiyeti'nin davetlisi olarak yapmıştır. Kitabının önsözünde seyahat notlarıyla ilgili genel bilgi verir ve tarafsız kaldığını vurgular: "Sovyetler Birliği'ni, bu merak edilen ülkeyi o seyahatte, çok tarıyla görmek fırsatını buldum. Beğendiklerim oldu, beğenmediklerim... Bunların hepsini, bu kitapta, olduğu gibi anlatmaya çalıştım. Sovyetler Birliği'ni kafamda bir peşin hükümle dolaşmadım. İtibalarımı yazmak için masama özel bir niyetle oturmadım."⁶² SSCB'de öncelikle Rusya'nın merkezi Moskova'ya, ardından Azerbaycan'ın başkenti Bakû'ya gider. Kafkasya'nın geniş bir bölümünü dolaşır. Leningrad'a da uğradıktan sonra uçakla Sibirya'nın doğu şehirlerinden olan İrkutsk'a geçer. Sibirya denilince

⁶² Metin Toker, *Rus Geldi Aşka Rus'un Aşkı Başka*, Akis Yay., İstanbul, 1966, s. 7

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

aklına soğuk ve kar geldiğini söyleyen yazar İrkutsk'a bunun tam tersi ılık, tatlı, bol güneşli bir havada olduklarını belirtir. Baykal civarında Sibiryaya yemyeşildir; her taraf göz alabildiğine uzanan "tayga" ormanlarıyla kaplıdır. Bunun yanı sıra Sibiryaya yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından da çok zengindir: altın, kömür, demir... Bratsk şehri ve buradaki sanayi kompleksleri ise yazarı büsbütün şaşırtır. Bratsk'ın bilhassa barajı "insana ürperti verecek kadar bir ihtişama sahip"tir.

Gazeteci Nail Güreli'nin *Yöre Yöre* (1982) adlı eseri Türkiye coğrafyasını temel alan gezilerin anlatıldığı kitapların en tanınmışlarından biridir. Kitabın adının üstünde "İnsanıyla Sazıyla Sözüyle" başlığı vardır. Bu başlıktan da anlaşılabilceği gibi Güreli, gezdiği şehirlerde insan merkezli gözlemlerde bulunmuştur. Kitap "Doğu", "Güney", "Batı", "Ege", "Marmara-Trakya", "İstanbul'daki Taşra" başlıklı altı bölüme ayrılmıştır. Bu başlıklar altında Ağrı'dan Erzurum'a, Adana'dan Mersin'e, İzmir'den Isparta'ya, Manisa'dan Bursa'ya ve İstanbul'a kadar pek çok şehri anlatan seyyahın izlenimleri yer yer tam bir gezi yazısı, yer yer de röportaj özelliği gösterir. Adana'nın bereketli toprakları ve iştahlı insanları, Kütahya'nın çinileri, İzmir'in sinemaları, Manisa'nın mesir macunu ve nargilecileri, Balıkesir'in kolonyası, İzmit'in pişmaniyesi... gibi her şehrin "yerel özellikleri"nin ayrı ayrı anlatılması kitabı ayrıca kıymetlendiren bir yaklaşım olarak kendini gösterir. Eski seyahatnameleri süsleyen gravürler gibi, gezilerde kitabın yazarına eşlik eden Etem Çalışkan'ın desenlerinin *Yöre Yöre*'ye görsel zenginlik kattığını da burada belirtmek gerekir.

Hikmet Birand'ın *Anadolu Manzaraları* (1983) yer yer Reşat Nuri'nin *Anadolu Notları*'ni çağrıştıran yapısıyla dikkat çeker. Bu kitaptaki parçalar söyleşi ve hikâye ile gezi yazısı formları arasında gidip gelir adeta. Hikmet Birand, eserini daha baştan çocuk kitabı olarak düşündüğü için de parçaları böyle bir bakış açısıyla ve daha çok öğreticiliğe dikkat ederek kaleme almıştır. Bu parçalarda Anadolu ikliminin bitki örtüsü, coğrafi özellikleri, çeşitli bölgelerdeki hayvanları hakkında orta öğretim öğrencilerine yönelik seviyede bilgi aktarılmıştır.

Çocuk romanları yazarı Gülten Dayıoğlu da bilhassa 1980'li yıllarla 1990'larda yazdığı gezi kitaplarıyla dikkat çekmektedir. Onun, çocuk romanı şeklinde kaleme aldığı *Bambaşka Bir*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Ülke: *Amerika'ya Yolculuk* adlı eseri gezilerinin izlenimlerini yansıttığı ilk kitaplarından. Her ne kadar bu kitap bir roman niteliği taşısa da yazarın, gezilerini ana kaynak olarak kullanması bakımından dikkate değer. Yazarın, *Kafdağının Ardına Yolculuk* (1988), *Okyanuslar Ötesine Yolculuk*, (Güney Amerika gezisi, 1988) *Kenya'ya Yolculuk* (1993), *Mısır'a Yolculuk* (1993)... gibi eserleri günümüze yakın zamanlarda yazılan gezi eserleri arasında önemli yer tutar.

Yazar Buket Uzuner, bir gezi kitabıyla günümüz gezi yazarları arasındaki yerini almıştır. Uzuner, *Bir Siyah Saçlı Kadının Gezi Notları* (1989) adlı kitabında İskandinav ülkelerini anlattığı sayfalarda seyyahların her dönemde ilgisini çekmiş kuzey ülkelerinde geçirdiği günlerin anılarını aktarır. Bulduğu bir bursun sağladığı imkânlarla Avrupa'da ve Amerika'da yaptığı geziler, burarlarda öğrenim gören bir Türk genç kızı olarak yaşadığı zorluklar, insanlarla olan ilişkileri/ilişkisizlikleri... yer yer yazarın hikâyeci yanıyla ortaya koyulur. Cezayir'deki gezisinden kalan acı-tatlı anıları, Finlandiya ve Rusya seyahatlerinin izlenimleri kitapta kısa kısa yer alır. Yazar, *Bir Siyah Saçlı Kadının Gezi Notları'nın* son bölümünü, dünyanın değişik ülkelerinde tanışıp arkadaş olduğu kişilerin kendisine gönderdiği mektuplardan oluşturmuştur. Bu mektuplarda da ortak gezi anılarının izdüşümlerine, ülkelerin büyük şehirlerinin günlük hayatına ilişkin notlara rastlanır.

Sirt Çantamda Coğrafyalar (1992), *Bir Demet Pasifik* gibi kitapların yazarı Nadir Paksoy deyiş yerindeyse günümüzün Evliya Çelebi'lerindedir. "Yol ve Yolculuk Notları" alt-başlığını koyduğu *Sirt Çantamda Coğrafyalar'* da seyyahın başka diyarlar görme merakını açıkça görürüz. Üç bölümden meydana gelen kitabın ilk bölümünde maceralı İran, Afganistan, Pakistan, Katmandu gezisini; ikinci bölümünde Hindistan'a yaptığı seyahati; üçüncü bölümdeyse başka yerlere yaptığı bazı küçük gezilerinin izlenimlerini aktarır.

Nadir Paksoy gibi Orhan Kural da günümüzün çok gezen ve gezilerinin izlenimlerini kitaplaştıran yazarlarından. Kural'ın *Büyük Dünyada Küçük Adımlar* adlı kitabının sekiz ay arayla ikinci baskısını yapmış olması ise enteresandır. Bu kitabın ilk baskısı Nisan 1993'te, ikinci baskısı ise aynı yılın Kasım ayında yapılmıştır. Kural, kitabının sonlarında, gezme fırsatı bulduğu ülkelerin bir listesini verir. ABD, Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Brezilya,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Filipinler, Hindistan, İngiltere, Japonya, İspanya, Mısır, Portekiz... gibi dünyanın dört bir tarafına dağılmış ülkeler onun gezi merakını tatmin için dolaştığı yerler arasındadır. Bütün bu memleketlerde yaptığı seyahatleri anlatırken enteresan noktalara dikkat çeker. "Görkemli Saraylar, Vals ve Avusturya", "Karnavallar Diyarı Brezilya", "Yetmiş Dilin Konuşulduğu Ülke Filipinler", "Heyecan ve Macera Ülkesi Tayland", "Pamuk Ülkesi Özbekistan"... gibi başlıklar ülkelerin özelliklerinin hangi açılardan ele alındığı hususunda ipucu verir.

Enis Batur'un *Kesif: Saint-Nazaire Günlüğü* (1996) ve Şavkar Altınel'in *Güneydeki Ülke: Avustralya'ya Bir Yolculuk* (1996) adlı eserleri gezi edebiyatımızın önemli örnekler arasındadır. Şair Enis Batur 1995 başlarında Saint-Nazaire Yabancı Yazarlar Evi'nde misafiri olarak geçirdiği yaklaşık bir aylık zamana ait izlenimlerini anlattığı bu kitabında kenti doğa manzaralarından kültür kurumlarına, manastırlarından otellere, şatolarından tersanelerine ince çizgilerle anlatmıştır. Onun gözlemlerinde kültür birikiminin, şair dikkatinin, yorumlayıcı bir bakış açısının varlığı kendini gösterir. Kitapta Saint-Nazaire'e ait fotoğraflar da vardır. Şavkar Altınel'in gezi notları dokuz bölümden meydana gelmektedir. İngiltere'den yola çıkıp Paris, Singapur güzergâhıyla Avustralya'nın başkenti Sydney'e giden şair Şavkar Altınel, uçak yolculuğuyla ilgili izlenimlerini aktarırken modern uçaklarda sunulan hizmetlerin yolculara sağladığı kolaylıklara dikkat çeker. Şairin Singapur'daki gözlemleri ise oteller, sokakların iki tarafına sıralanmış küçük lokantalar, barlar, büfeler, Hint mahallesinin özgün görüntüleri, tropikal iklimin özellikleri üzerinde yoğunlaşır. Gezinin merkezi olan Avustralya'da, İngiltere tarafından dünyanın en büyük hapisanesi olarak kullanılan bu kıta-ülkede, öncelikle başkent Sydney'i gezer. Bu şehirde seyyah öncelikle temiz ve geniş caddelere, göz alıcı evlere, gökdelenlere, Londra'dakinin bir örneği olarak yapılmış Hyde Park'a, akasya ve okaliptüslere dikkat eder. Sydney'den sonra Melbourne ve Adelaide'ı gezen, iç kesimlerdeki çöl kısmını otobüsle geçen şairin bu şehirlerde de dikkatli seyyah bakışının izlerini bulmak mümkündür. Melbourne'deki gökdelenlerde, çevre düzenlemesinde, işyerlerinde kendini gösteren İngiliz ve Amerikan etkileri ile Adelaide'da dikkatini çeken şehir yapısına ait özellikler bu bölümün ana dokusunu oluşturur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Nadir Paksoy, *Gözümde Afrika*'da (1998) konuk doktor olarak gittiği Zimbabve gezisinin izlenimlerini aktarır. Afrika'nın ilginç noktaları hakkında bilgi aktaran seyyahın dikkati daha çok, insanlar üzerindedir. Paksoy, *Gezgin Bir Hekimin Dünyası*'nda (2001) da Pasifik adalarından Avustralya'ya, Hindistan'dan Norveç'e uzanan gezilerinin izlenimlerini okurla paylaşır. Gazeteci Mustafa Balbay *Afrika'nın Uçlarında* (2001) adlı kitabında Güney Afrika, Mısır, Kuzey Afrika, İspanya gezilerinin izlenimlerini bir araya getirmiştir. Kitabında özellikle Afrika'nın yoksulluğu, insanların zor hayat şartları onun dikkat noktası olmuştur. Mehmet Yaşın'ın *Uzakname'si* (2008) kuzey kutbundan çöllere dünyanın dört bir yanına dair izlenimlerini yer yer deneme tadında okura sunmaktadır. Orhan Kural'ın *Uzaklar Çağırınca'sı* (2008) gezi notlarıyla tanınan yazarın son dönemdeki gezilerinin izlenimlerini ve gezi üzerine düşüncelerini içermektedir. Türkiye'nin ve dünyanın ilginç noktalarını tanıtan, dünyanın bilinmeyen harikaları hakkındaki izlenimlerini aktaran yazar, okurda seyahat etme duygusu uyandırmayı amaçlamaktadır.

SONUÇ

Edebiyatımızın seyahat türü bakımından pek de zengin olmadığı söylenegelmiştir. Gerçekten, her ne kadar renkli ve ilginç seyahat kitaplarına, gezi notlarına sahip olsak da, çok zengin bir gezi edebiyatımızın varlığından söz edemeyiz. Yüzyıllar içerisinde bu alanda yazılıp yayımlanan eserlerin sayısı yeterli olmaktan çok uzaktır. Özellikle Tanzimat'a kadar olan dönemde seyahat eserlerinin nicelik açısından doyurucu olduğu söylenemez. Tanzimat sonrasında Avrupa'ya açılma paralelinde özellikle Batı coğrafyasına yapılan seyahatlerin sayısı artmıştır. Cumhuriyet sonrasında da pek çok gezgin gerek Anadolu'da gerekse yurt dışında yaptıkları gezilerin izlenimlerini okurla paylaşmışlardır. Yine de Avrupa edebiyatlarıyla karşılaştırıldığında seyahat edebiyatımızın sahip olduğu verimin yeterliliğini ileri sürmek zordur.

Nicelik açısından tatmin edici olmayan seyahat edebiyatımız, yazarların ilginç gözlemleriyle zenginlik kazanmaktadır. Gezip gördükleri yerlerin insanlarını, coğrafi özelliklerini, tarihi eserlerini kendi izlenimlerini de katarak anlatan seyyahlarımız ilgi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

çekici seyahat notlarına imza atmışlardır. Özellikle Cumhuriyet sonrasında ulaşım imkânlarının artmasına da paralel olarak yurt dışı gezilerin sayısında patlama yaşanmıştır denebilir. Günümüzde de yazarlarımız, seyyahlarımız dünyanın değişik bölgelerine yaptıkları gezilerin izlenimlerini okurla paylaşmayı sürdürmektedir. Belki XIX. yüzyıl öncesinde çok zengin bir seyahat edebiyatımız yoktu ama son yüz yıldır nicelikte görülen açıklı hızla kapatılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMET HAŞİM, "Bir Seyahatin Notları", *Üç Eser: Bize Göre/Gurabâhâne-i Laklakan/Frankfurt Seyahatnamesi*, (Haz.: Mehmet Kaplan) MEB Yay., Ankara, 1989
- AHMET İHSAN, *Avrupa'da Ne Gördüm?*, Âlem Mtb., İstanbul, 1307
- AHMET MİDHAT, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Tercüman-ı Hakikat Mtb., İstanbul, 1308
- AKINCI, Prof. Dr. Gündüz, "Süleyman Ağa Seyahatnamesi", *Türk-Fransız Kültür İlişkileri* (iç.), Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1973
- ASİLTÜRK, Baki, "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 2, 2000
- ASİLTÜRK, Bâki, *Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991
- ASİLTÜRK, Bâki, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000
- Baburnâme-Babur'un Hatıratı-II*, (Haz.: Reşit Rahmetî Arat) MEB Yay., İstanbul, 1986
- BURSALI MEHMET TAHİR EFENDİ, "Ahmed İbni İbrahim Tokadî", *Osmanlı Müellifleri*, s. 7, Meral Yay., c. III, İstanbul, 1975

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-
- CELAL NURİ, *Kutup Musahabeleri*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1331
- CELAL NURİ, *Şimal Hatıraları*, Matbaa-i İctihat, İstanbul, 1330
- CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, (Haz.: Behçet Cemal) Çağdaş Yay., İstanbul, 1977
- CENAP ŞAHABETTİN, *Avrupa Mektupları* (Haz.: Sabri Özcan San) TC KBY, Ankara, 1996
- CENAP ŞAHABETTİN, *Avrupa Mektupları*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1335
- Dr. HÜSEYİN HULKİ, *Berlin Hatırâtı*, Karabet Mtb., Dersaadet 1308
- ENGİNÜN, İnci-Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Dergâh Yay., İstanbul, 2007
- ERGUN, Saadettin Nüzhet, *Cenap Şahabettin: Hayatı ve Seçme Şiirleri*, Yeni Şark Bitik Yurdu, İstanbul, 1935
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz.: Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1969
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesinden En Güzel Seçmeler*, (Derleyenler: Mehmet Aksoy-Server İskit) İskit Yayınevi, İstanbul, 1962
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler I*, N. Atsız, MEB Yay., İstanbul, 1971
- GÖKYAY, Orhan Şaik, "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili-Gezi Özel Sayısı*, sayı: 258, 1 Mart 1973
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Anadolu Notları*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1980
- HALİT ZİYA (Uşaklıgil), "Alman Hayatı", *Tanin*, nr. 2579-2719, 5 Şubat 1331/18 Şubat 1916-24 Haziran 1332/7 Temmuz 1916
- HALİT ZİYA (Uşaklıgil), "Almanya Mektupları", *Tanin*, nr. 2387-?, 10 Ağustos-15 Teşrinievvel 1915
- HATİPOĞLU, Vildan, "Halit Ziya'nın Almanya Mektupları", İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (T. 1957), İstanbul, 1978

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

- HAYRULLAH EFENDİ, *Avrupa Seyahatnamesi*, (Hazırlayan: Belkıs Altunış-Gürsoy) TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in Albumundan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942
- MUSTAFA SAİT BEY, *Avrupa Seyâhatnâmesi*, (Haz.: Burhan Günaysu) YKY, İstanbul, 2004
- MÜHENDİS FAİK, *Seyahatname-i Bahr-i Muhit: Ümit Burnu Tarihiyle İstanbul-Basra Seyahati*, Mekteb-i Bahriye-i Şahane Mtb., İstanbul, 1285
- OLGUN, İbrahim, "Gezi Kaynakçası", *Türk Dili: Gezi Özel Sayısı*, sayı: 258, 1 Mart 1973
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, *Bir Varmış Bir Yokmuş-Portreler*, İstanbul, 1960
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, *Göz Ucu İle Avrupa*, Akbaba Yay., İstanbul, 1958
- ÖMER LÜTFİ, *Ümit Burnu Seyahatnamesi*, Ahmet Efendi Mtb., İstanbul, 1292
- ÖMER LÜTFİ, *Ümitburnu Seyahatnamesi (Yüz Yıl Önce Güney Afrika)*, (Haz.: Hüseyin Yorulmaz) Ses Yay., İstanbul, 1994
- SELİM SIRRI (Tarcan), *Bizce Meçhul Hayatlar: İsveç'te Gördüklerim*, Şant Mtb., Dersaadet, 1327
- Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, (Haz.: Cemal Kutay) Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991
- SÜLEYMAN NAZİF, "Ebuzziya Tefik'e mektubu", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr. 126
- SÜLEYMAN ŞÜKRÜ, *Seyahatü'l-kübra*, Elektrik Mtb., Petersburg, 1325/1907
- ŞEN, Mesut, *Baburname I*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993
- TAN, Nail, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: Folklorik Dizin Denemesi*, Ankara, 1974
- TANER, Haldun, "1918-1980 Viyana'nın Atlattığı Vartalar", *Berlin Mektupları*, Bilgi Yay., Ankara, 1984

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yay., İstanbul, 1987
- TANPINAR, Prof. Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1985
- Tanpınar'ın Mektupları*, (Haz.: Zeynep Kerman) Dergâh Yay., İstanbul, 1992
- TOGAN, A. Zeki Velidi, "Ali Ekber", *İslam Ansiklopedisi*, c. I, MEB Basımevi, İstanbul, 1950
- TOKER, Metin, *Rus Geldi Aşka Rus'un Aşkı Başka*, Akis Yay., İstanbul, 1966
- TURAN, Şerafettin, "Seydi Ali Reis", *İslam Ansiklopedisi*, c. X, MEB Basımevi, İstanbul, 1967
- TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, MEB Yay., İstanbul, 1969
- TÜRKÜM, Süleyman Mahir, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Alman Hayatı", İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (T. 2327), İstanbul 1982
- UÇMAN, Abdullah, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnamesi*, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1975
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Tamamlayıp yayımlayan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal) TTK Yay., Ankara, 1992
- YORULMAZ, Osman Bülent, *Halide Edip Adıvar'ın Hindistan Hayatı*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988
- YORULMAZ, Osman Bülent, *Türk Edebiyatında Hindistan*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
- YUSUF EFENDİ, *Mahmut Kaptan'ın Anıları*, (Haz.: Cemil Çiftçi) Kitabevi, İstanbul, 1996.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*